
ЮРИДИЧНА НАУКА
JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 5(59)/2016

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ, ЛОГІКА І СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

Десятник В.О. Проблема науковості теорій 4

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Матвійчук В.К. Витоки, історико-правовий нарис
кримінально-правової охорони водних об'єктів
і сучасний стан проблеми 12

Олійник В.П. Безпосередній об'єкт злочину забруднення моря
(ст. 243 КК України) 25

Соловйова А.М., Соловйова А.Б. Кримінально-правова охорона
об'єктів археологічної і культурної спадщини в Україні
та деяких зарубіжних країнах 40

Харь І.О. Суб'єкт злочинів проти здоров'я особи:
проблеми теорії і практики 46

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Карпенко М.І., Горишняк Д.Ю. Особливості здійснення
кримінального провадження, яке містить відомості,
що становлять державну таємницю 88

Матвійчук А.О. Ознайомлення з актом позапланової ревізії
як інструмент запобігання порушенню права на захист
у кримінальному провадженні 98

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 5(59)/2016

СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОСОФИЯ, ЛОГИКА И СОЦИОЛОГИЯ ПРАВА

Десятник В.А. Проблема научности теорий 4

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Матвейчук В.К. Истоки, историко-правовой очерк
уголовно-правовой охраны водных объектов
и современное состояние проблемы 12

Олейник В.П. Непосредственный объект преступления
загрязнения моря (ст. 243 УК Украины) 25

Соловьева А.Н., Соловьева А.Б. Уголовно-правовая охрана
объектов археологического и культурного наследия в Украине
и некоторых зарубежных странах 40

Харь И.А. Субъект преступлений против здоровья человека:
проблемы теории и практики 46

УГОЛОВНОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО

Карпенко Н.И., Горишняк Д.Ю. Особенности осуществления
уголовного судопроизводства, содержащего сведения,
которые относятся к государственной тайне 88

Матвейчук А.А. Ознакомление с актом внеплановой ревизии
как инструмент предупреждения нарушения права на защиту
в уголовном производстве 98

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 5(59)/2016

CONTENTS

PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY OF LAW

Desiatnyk V. The Problem of Scientific of Theories 4

CRIMINAL LAW

Matviychuk V. The origins, historical-legal essay on criminal-law protection of water bodies and current status of the problem 12

Oleynik V. The direct object of crime of marine pollution (art. 243 of the CC of Ukraine) 25

Soloviova Alina, Soloviova Aliesia. Criminal-legal protection of archaeological and cultural heritage in Ukraine and some foreign countries 40

Khar I. Committer of crimes against health of a person: problems of theory and practice 46

CRIMINAL PROCEDURAL LAW

Karpenko M., Goryshniak D. Features of the implementation of criminal proceedings which contain the information that relates to the state secret 88

Matviichuk A.O. Access to materials of unscheduled inspection as an instrument for preventing an abuse of right for defense in criminal proceedings 98

УДК 340.12

V. Desiatnyk

THE PROBLEM OF SCIENTIFIC OF THEORIES

В.О. Десятник

*кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного та трудового права, адвокат
Київський університет права
Національної академії наук України*

ПРОБЛЕМА НАУКОВОСТІ ТЕОРІЙ

Постановка проблеми. Пробно висунута автором цієї статті фундаментальна логіко-методологічна концепція критично-правового мислення¹ ґрунтується на одному із впливових напрямків західної філософії науки «критичний розум»². Ця філософія науки, на відміну від сучасної української юридичної науки, аргументовано стверджує: теорія, що не спростовна жодною мислимою подією, є ненауковою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософи Х. Альберт, П. Бернайс, В.М. Садовський, І.З. Шишков, Д.П. Сепетий та ін. поділяють погляди філософії науки «критичний розум» щодо спростовності як критерію розмежування науки та ненауки. Натомість українська юридична наука дотримується традиційного принципу підтвердження теорій як критерію їх науковості: акад. М.І. Козюбра вказує на критерії науковості, до яких, зокрема, відносить обґрунтованість, верифікованість, і стверджує, що без відповідності цим критеріям жодна система знань на статус науки претендувати не може [1, с. 112]; акад. П.М. Рабінович рекомендує дотримуватися загальнометодологіч-

¹ Див. мою концептуальну статтю «Критично-правове мислення» // Часопис Київського університету права. — 2014. — № 3.

² Засновником філософії науки «критичний розум» є Карл Раймонд Поппер (1902–1994), австро-англійський філософ, один із найвидатніших філософів ХХ ст., логік, методолог, автор знаменитих праць: «Відкрите суспільство та його вороги», «Злиденність історизму», «Логіка наукового дослідження», «Припущення та спростування», «Об'єктивне знання». — В.Д.

ного постулату «встановлення єдиної істини, імовірність якої можна довести й перевірити за посередництвом певного об'єктивного критерію» [2, с. 212]; проф. М.С. Кельман розглядає сучасну науку як діяльність з виробництва, зокрема, достовірного, обґрунтованого знання [3, с. 7].

Метою статті є спроба більш детального пояснення позицій філософії науки «критичний розум» щодо проблеми науковості теорій. Ці позиції разом із антиіндуктивізмом, критерієм розмежування науки та ненауки, гіпотетичністю наукового знання, його об'єктивністю та зростанням, науковим методом тощо¹ є засадами філософії науки «критичний розум», а отже, й пробно висунутої мною логіко-методологічної концепції критично-правового мислення.

Основні результати дослідження. Лорд Е. Боил вражений масштабами вкладу К.Поппера в західну наукову думку. Йдеться насамперед про центральну тезу: «критерієм наукового статусу теорії є її фальсифікованість, спростованість чи перевірюваність ... Кожна справжня перевірка теорії — це спроба фальсифікувати, чи спростувати її ...» [4, с. 342]. Перевага, що надається попперівським критеріям спростованості, над підтвердженням, пов'язана з тією обставиною, що в науці нас в основному цікавлять загальні закони, які за своєю логічною структурою не можуть бути доведені одним конкретним прикладом, але цілком можуть бути тільки одним конкретним прикладом спростовані [4, с. 155]. К. Поппер з надзвичайною послідовністю пов'язує всі аспекти своєї епістемології та методології з єдиною ідеєю спростованості [4, с. 272].

1. Перевірюваність теорій є їх спростованість. У лекції, прочитаній в Кембриджі (1953 р.), К. Поппер сформулював, зокрема, такі висновки: легко отримати підтвердження, або верифікації, майже для кожної теорії, якщо ми шукаємо підтвержень; кожна «хороша» наукова теорія є певною забороною: вона забороняє появу певних подій, чим більше теорія забороняє, тим вона краща; теорія, що не спростована жодною мислимою подією, є ненауковою, неспростованість є не перевагою теорії (як часто думають), а її недоліком; кожна справжня перевірка теорії є спробою її фальсифікувати, тобто спростувати, перевірюваність є спростованість, при цьому існують ступені перевірюваності, одні теорії більш перевірювані, більшою мірою спростовні, ніж інші; підтверджувальне свідчення не повинно прийматися за винятком тих випадків, коли воно є результатом справжньої перевірки теорії. Це означає, що його слід розуміти як результат серйозної, але безуспішної спроби спростувати теорію; деякі справді перевірювані теорії після того, як виявлена їх хибність, все-таки підтримуються їхніми прихильниками, наприклад, за допомогою введення таких допоміжних припущень *ad hoc* (щодо цього випадку — лат.) або за допомогою такої переінтерпретації *ad hoc* теорії, які звільняють її від спростування. Така процедура завжди можлива, але вона рятує теорію від спростування тільки ціною знищення або принаймні зменшення її наукового статусу. Все

¹ Опис цих методологічних засад див. у моїх статтях, опублікованих в Часописі Київського університету права. — 2014. — № 4; 2015. — № 1–4). Спростованість як критерій розмежування науки та ненауки був описаний спрощено як методологічний постулат (див. Часопис Київського університету права. — 2015. — № 1).

сказане К. Поппер підсумовував у такому твердженні: критерієм наукового статусу теорії є її спростовність чи перевірюваність [5, с. 36–37].

2. Спростовність теорій замість їх підтвердження. Спростування досвідом є хоча й важливим, але частковим випадком більш загальної процедури – процедури раціональної критики, пошуку аргументів проти цієї теорії. Теорія може бути спростована не лише через безпосереднє зіставлення зі спостережуваними фактами, які їй суперечать, але й через виявлення в ній внутрішніх логічних суперечностей, а також через виявлення суперечностей між цією теорією та іншими теоріями, які вважаються істинними. Якщо теорія витримує раціональну критику (зокрема, всі перевірки досвідом, які ми можемо для неї придумати, та які, у випадку хибності теорії, з великою ймовірністю її б спростували), то ми можемо умовно прийняти її за істинну. Умовність означає, що спроби раціональної критики, спростування теорії можуть продовжуватися, і якщо в цьому процесі будуть виявлені нові аргументи й факти, які спростовують теорію, то варто переглянути наше рішення й визнати цю теорію хибною. Як правило, спроби спростування раніше чи пізніше виявляють слабкі місця теорії та змушують науковців до пошуку нових, кращих теорій, які краще витримують спроби спростування, – завдяки чому й здійснюється розвиток знання [6, с. 79–80]. Раніше вважалося, що пізнання починається зі спостережень і досвіду, на основі яких потім у результаті їх узагальнення формулюються гіпотези, натепер, згідно з новою методологічною установкою, теорії не виникають із наших спостережень та експериментів, а лише перевіряються на них, тобто філософія науки «критичний розум» не відмовляється зовсім від спостережень та експериментів, вони просто відіграють роль перевірок. Однак ця філософія науки заперечує будь-яку можливість індуктивної методології, тому що індуктивний процес практично неможливий, це міф [7, с. 105].

Д. Міллер, провідний представник британської філософії науки «критичний розум», стверджує, що К. Поппер правильно вирішив юмівську проблему індукції в «Логіці наукового дослідження» [8, с. 2]. Намагаючись зрозуміти світ, люди висувають гіпотези, створюють теорії та формулюють закони, але вони ніколи не можуть з упевненістю сказати, що зі створеного ними – істинне. Єдине, на що вони здатні, – це виявити хибу в своїх поглядах й відкинути її. Постійно виявляючи й відкидаючи хибу, вони таким чином можуть наблизитися до істини. Це виправдовує їх прагнення до пізнання й обмежує скептицизм. Наукове пізнання й філософія науки спираються на дві фундаментальні ідеї: ідею про те, що наука здатна дати й дає нам істину, та ідею про те, що наука звільняє нас від помилок і забобонів. К. Поппер відкинув першу з них і поклав в основу своєї методології другу. Підтвердити можна все, що завгодно, – це ще не свідчить про науковість. Те, що певне твердження або система тверджень говорять про світ, проявляється не в підтвердженні їх досвідом, а в тому, що досвід може їх спростувати. Якщо система спростовується за допомогою досвіду, то вона суперечить дійсному стану справ, але це якраз і свідчить про те, що вона щось говорить про світ [9, с. 433; 10, с. 566–567]. Емпірична система повинна допускати спростування шляхом досвіду [11, с.18].

3. Критична перевірка теорій замість їх обґрунтування. В статті «Що є діалектика?» (1940 р.) К. Поппер, підкреслюючи важливість ролі критики й перевірки в обговоренні теорій, пояснює, що критика й перевірка йдуть поруч: теорія піддається критиці з різних сторін, і критика дозволяє виявити ті моменти теорії, які можуть виявитися уразливими. Перевірка ж теорії досягається за допомогою як можна більш суворого випробування цих вразливих місць [12, с. 2]. У статті «Логіка соціальних наук» (1961 р.) К. Поппер наголошує, що будь-яка критика полягає у спробах спростування [13, с. 89]. Х. Альберт, провідний представник філософії науки «критичний розум» в Німеччині, порівнює ідею критичної перевірки теорій та ідею обґрунтування теорій. У програмній праці «Трактат про критичний розум» (1970 р.) він показує, що послідовне застосування ідеї обґрунтування – ідеї позитивного виправдання – призводить до труднощів насамперед через те, що потрібно бути готовим відмовитися від наближення до істини в тій мірі, в якій намагаються досягти достовірності. І, навпаки, якщо замість ідеї обґрунтування висунути ідею критичної перевірки, критичної дискусії всіх взятих до уваги висловлювань на основі раціональних аргументів, тоді хоча й відмовляються від очевидної достовірності, але, тим не менш, є надія наблизитися за допомогою методу проб і помилок – досвідним шляхом конструюючи перевірювані теорії та критично обговорюючи їх з позиції істотних точок зору – до істини, зрозуміло, усвідомлюючи при цьому, що достовірності нам ніколи не досягти. У цій ситуації попперівський постулат критичної перевірки й заснована на ньому методологія, що пропонуються як альтернатива, можна вважати більш пріоритетною з пізнавальної точки зору. Нове рішення проблеми усуває труднощі, що були каменем спотикання для попередніх спроб, які були орієнтовані на ідею обґрунтування [14, с. 63].

4. Визначення теорії досвіду. Теорія називається теорією досвіду чи спростовною, якщо вона точно розділяє клас усіх можливих базисних висловлювань на два непорожніх підкласи: по-перше, клас усіх тих базисних висловлювань, з якими вона несумісна (які вона усуває або забороняє), К. Поппер називає його класом потенційних спростовувачів теорії; по – друге, клас тих базисних висловлювань, які їй не суперечать (які вона «допускає»). Більш коротко вчений формулює визначення так: теорія спростовна, якщо клас її потенційних спростовувачів не порожній [11, с. 65–66]. У літературі з філософії це визначення пояснюється таким чином: подібно логічним позитивістам К. Поппер протиставляє теорію емпіричним реченням. До числа останніх він відносить поодинокі речення, що описують факти. («Це договір купівлі-продажу такого-то будинку, розташованого там-то», приклад мій – В.Д.) Сукупність усіх можливих емпіричних, або, як воліє говорити К. Поппер, базисних, речень утворює емпіричну основу науки, до якої входять і несумісні між собою базисні речення. Наукова теорія, вважає К. Поппер, завжди може бути виражена у вигляді сукупності загальних тверджень. («Усі договори повинні виконуватися сторонами», приклад мій – В.Д.) Подібне твердження можна виразити в еквівалентній формі: «Невірно, що існує договір, який не підлягає виконанню сторонами» (приклад мій – В.Д.). Тому будь-яку теорію

можна розглядати як таку, що забороняє існування певних фактів, чи як таку, що говорить про хибність деяких базисних речень. Наприклад, наша теорія стверджує хибність базисних речень типу: «Там-то й там-то існує договір, не обов'язковий для виконання сторонами» (приклад мій – В.Д.). Ось ці базисні речення, що забороняються теорією, К. Поппер й називає потенційними спростовувачами теорії тому, що якщо факт, що забороняється теорією, існує й базисне речення, що описує його істинне, то теорія вважається спростованою. Потенційними тому, що ці речення можуть спростувати теорію, але лише в тому випадку, коли буде встановлена їх істинність. Звідси поняття спростованості визначається як: «теорія спростовна, якщо клас її потенційних спростовувачів не порожній». Спростована теорія повинна бути відкинута. К. Поппер рішуче наполягає на цьому. Така теорія виявила свою хибність, тому ми не можемо зберігати її у своєму знанні. Будь-які спроби в цьому напрямі можуть призвести лише до затримки в розвитку пізнання (юридичного також – В.Д.), до догматизму в науці (юридичній також – В.Д.) і втрати нею зв'язку з досвідом [9, с. 434; 10, с. 569].

5. Спростовність теорій та їх спростування. Як критерій демаркації науки та псевдонауки К. Поппер запропонував принцип спростовності, тобто принципової спростовності будь-якого знання, що претендує на статус науковості. Згідно з цим критерієм, висловлювання чи системи висловлювань містять інформацію про емпіричний світ лише в тому випадку, якщо вони мають здатність прийти в зіткнення із досвідом, або більш точно – якщо їх можна систематично перевіряти, тобто піддавати (відповідно до певного «методологічного рішення») перевіркам, результатом яких може бути їх спростування [15, с. 13, 35]. В науці не можуть існувати висловлювання, які не можна було б перевірити, а отже, в ній не може бути й висловлювань, які не можна було б спростувати, спростувавши деякі і їхніх наслідків. Відтак, стверджує К. Поппер, ми приходимо до наступної точки зору. Системи теорій перевіряються шляхом виведення з них висловлювань меншої міри універсальності. Ці висловлювання, у свою чергу, оскільки вони також повинні допускати інтерсуб'єктивну перевірку, перевіряються схожим чином аж до нескінченності. Цілком очевидно, що перевірки не можуть здійснюватися до нескінченності; рано чи пізно нам доведеться зупинитися. Але неможливість нескінченного продовження перевірок зовсім не суперечить вимозі, згідно з якою кожне наукове висловлювання повинно допускати перевірку. Справа в тому, пояснює К. Поппер, що він не вимагає, щоб кожне наукове висловлювання було дійсно перевірене, перш ніж воно буде прийняте. Він вимагає тільки, щоб кожне таке висловлювання допускало перевірку, або, інакше кажучи, він відмовляється прийняти точку зору, згідно з якою в науці існують висловлювання, які нам слід покійно прийняти як істинні тільки тому, що перевірити їх виявляється неможливим з логічних підстав [11, с. 25–26]. Фактично остаточного спростування теорії взагалі не можна здійснити, позаяк завжди можна заявити, що експериментальні результати ненадійні або що розбіжності, які, мовляв, існують між даною теорією та експериментальними результатами, лежать на поверхні явищ і зникнуть при подальшому розвитку нашого пізнання. В боротьбі проти Ейнштейна

обидва згаданих типа аргументів використовувалися на підтримку ньютонівської механіки. Подібні аргументи переповнюють сферу суспільних наук. Якщо ви наполягаєте на суворому доказі (чи суворому спростуванні) в галузі емпіричних наук, то ви ніколи не зможете отримати з досвіду якусь користь та ніколи не пізнаєте міру своєї помилки [11, с. 28]. Звісно ж К. Поппер не має на увазі, пояснює П. Бернайс, що будь-яке наукове висловлювання дійсно спростовується – це було б воістину катастрофою. Він має на увазі «спростовність у принципі». Це означає, що теорія чи висловлювання, що розглядається, повинні мати такі наслідки, які за своєю формою й характером допускають можливість виявитися хибними [4, с. 154]. Ми повинні провести чітку відмінність між спростовністю та спростуванням, стверджує К. Поппер. Спростовність вчений запровадив винятково як критерій емпіричного характеру системи висловлювань. Що ж стосується спростування, то повинні бути сформульовані спеціальні правила, що встановлюють, за яких умов система повинна вважатися спростованою. К. Поппер зазначає, що теорія спростована, якщо ми прийняли базисні висловлювання, що суперечать їй. Ця умова необхідна, але недостатня, оскільки ми знаємо, що не відтворювані окремі події не мають значення для науки, тому кілька випадкових базисних висловлювань, що суперечать теорії, навряд чи змусять нас відкинути її як спростовану. Ми будемо вважати її спростованою тільки в тому випадку, якщо нам вдасться відкрити відтворюваний ефект, який спростовує теорію. Іншими словами, ми визнаємо спростування тільки тоді, коли висунута й підкріплена емпірична гіпотеза низького рівня універсальності, що описує такий ефект [11, с. 66].

Висновки. Згідно з філософією науки «критичний розум» теорії вважаються науковими, якщо існує принципова можливість їх спростування. Таке розуміння науковості може бути прийнятним для правових теорій у рамках логіко-методологічної концепції критично-правового мислення, що висунута автором цієї статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Козюбра М.* Співвідношення філософії і загальної теорії права: історія і сучасність // *Філософія права і загальна теорія права.* – 2012. – № 1.
2. *Рабінович П.* Висновки та рекомендації з актуальної теми // *Право України.* – 2014. – № 1.
3. *Кельман М.С.* Методологічна ситуація у сучасному правознавстві та тенденція розвитку його методології // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 5.
4. *Эволюционная эпистемология и логика социальных наук.* Карл Поппер и его критики. – М.: Эдиториал УРСС, 2000.
5. *Popper Karl R.* Conjectures and refutations. The Growth of Scientific Knowledge [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rosenfels.org/Popper.pdf>.
6. *Сенетий Д.П.* Критичний раціоналізм Карла Поппера: пізнання шляхом проб і помилок, припущень і спростувань // *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії.* – Випуск 40. – 2010.
7. *Шишков И.З.* В поисках новой рациональности: Философия критического разума. Изд. 2-е. – М.: Эдиториал УРСС, 2010.

8. Miller David. Objective Knowledge [Electronic resource]. – Access mode: <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/philosophy/people/miller/foreword2009.pdf>.

9. Введение в философию: Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: И.Т. Фролов и др. – М.: Республика, 2003.

10. Історія філософії: підручник / В.І. Ярошовець, О.В. Александрова, Г.С. Аляєв та ін.; за ред. В.І. Ярошовця. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010.

11. *Popper Karl*. The Logic of Scientific Discovery [Electronic resource]. – Access mode: <http://strangebeautiful.com/other-text/popper-logic-scientific-discovery.pdf>.

12. *Popper Karl*. What is dialectic? [Electronic resource]. – Access mode: http://www.vordenker.de/ggphilosophy/popper_what-is-dialectic.pdf.

13. *Popper Karl R*. The logic of the social sciences [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf.

14. *Альберт Х.* Трактат о критическом разуме / Пер с нем., вступ., примеч. И.З. Шишкова. – М.: Едиториал УРСС, 2003.

15. *Садовский В.Н.* Карл Поппер и Россия. – М.: Эдиториал УРСС, 2002.

REFERENCES

1. *Koziubra M.* Spivvidnoshennia filosofii i zahalnoi teorii prava: istoriia i suchasnist // *Filosofiiia prava i zahalna teoriia prava*. – 2012. – № 1.

2. *Rabinovych P.* Vysnovky ta rekomendatsii z aktualnoi temy // *Pravo Ukrainy*. – 2014. – № 1.

3. *Kelman M.S.* Metodolohichna sytuatsiia u suchasnomu pravoznavstvi ta tendentsiia rozvytku yoho metodolohii // *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: *Yurysprudentsiia*. – 2013. – № 5.

4. *Evolutsionnaya epistemologiya i logika sotsial'nykh nauk*. Karl Popper i ego kritiki. – М.: Editorial URSS, 2000.

5. *Popper Karl R*. Conjectures and refutations. The Growth of Scientific Knowledge. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rosenfels.org/Popper.pdf> Shishkov I.Z. V poiskakh novoy ratsional'nosti: Filosofiya kriticheskogo razuma. Izd. 2-e. – М.: Editorial URSS, 2010.

6. *Sepetyi D.P.* Krytychnyi ratsionalizm Karla Poppera: piznannia shliakhom prob i pomylok, prypushchen i sprostuvan // *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. – Vypusk 40. – 2010.

7. *Shishkov I.Z.* V poiskakh novoy ratsional'nosti: Filosofiya kriticheskogo razuma. Izd. 2-e. – М.: Editorial URSS, 2010.

8. *Miller David*. Objective Knowledge. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/philosophy/people/miller/foreword2009.pdf>.

9. Введение в философию: Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И.Т. и др. – М.: Республика, 2003.

10. Історія філософії: підручник / В.І. Ярошовець, О.В. Александрова, Н.Іє. Аляєв та ін.; за ред. В.І. Ярошовця. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010.

11. *Popper Karl*. The Logic of Scientific Discovery. [Electronic resource]. – Access mode: <http://strangebeautiful.com/other-text/popper-logic-scientific-discovery.pdf>.

12. *Popper Karl*. What is dialectic? [Electronic resource]. – Access mode: http://www.vordenker.de/ggphilosophy/popper_what-is-dialectic.pdf.

13. *Popper Karl R.* The logic of the social sciences / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf.

14. *Al'bert Kh.* Traktat o kriticheskom razume / Per s nem., vstup., primech. I.Z. Shishkova. – М.: Editorial URSS. – 2003.

15. *Sadovskiy V.N.* Karl Popper i Rossiya. – М.: Editorial URSS, 2002.

Десятник В.О. Проблема науковості теорій

Стаття містить аргументи філософії науки «критичний розум», згідно з якою теорії вважаються науковими, якщо існує принципова можливість їх спростування.

Ключові слова: підтвердження теорій, обґрунтування теорій, перевірка теорій, критика теорій, спростовність теорій, спростування теорій.

Десятник В.А. Проблема научности теорий

Статья содержит аргументы философии науки «критический разум», согласно которой теории считаются научными, если существует принципиальная возможность их опровержение.

Ключевые слова: подтверждение теорий, обоснование теорий, проверка теорий, критика теорий, опровержимость теорий, опровержения теорий.

Desiatnyk V. The Problem of Scientific of Theories

This article contains arguments of philosophy of science “critical mind”, according to which, theory considered scientific, if there is a fundamental opportunity to refute them.

Keywords: Confirmation of theories; Theories study; Test of theories; Criticism of theories; Refutable of theories; Refutations of theories.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2016.

УДК 343:349,6 (477)

V. Matviychuk

**THE ORIGINS, HISTORICAL-LEGAL ESSAY
ON CRIMINAL-LAW PROTECTION OF WATER
BODIES AND CURRENT STATUS OF THE PROBLEM**

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук, професор,

перший проректор

ВНЗ «Національна академія управління»

**ВИТОКИ, ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ НАРИС
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ВОДНИХ
ОБ'ЄКТІВ І СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ**

Постановка проблеми. Вода — це один із найважливіших природних ресурсів, що є складовою будь-яких природних об'єктів, в тому числі і живих організмів та людини. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває обрана тема даного дослідження у цьому напрямку. У статті на підставі глибокого та всебічного вивчення досліджуваних відносин розкриваються витoki та історія охорони водних об'єктів і сучасний стан проблеми. Зазначена проблема потребує ґрунтовного дослідження, оскільки має важливе значення не тільки для теорії кримінального права, але й у правозастосовній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладними питаннями такої теми, як кримінально-правова охорона водних об'єктів у цілому та в історичному аспекті зокрема займалися П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Г.І. Балюк, Ю.В. Баулін, Ю.С. Богомяков, В.І. Борисов, Ф.Г. Бурчак, В.І. Вернадський, В.А. Владимиров, М.В. Володько, С.Б. Гавриш, А.В. Галахова, В.К. Гришук, А.П. Закалюк, Ю.С. Колбасов, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, І.П. Лановенко, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, А.А. Музика, В.Л. Мунтян, В.О. Навроцький, М.І. Панов, В.В. Петров, О.Я. Светлов, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, С.В. Трофимов, І.А. Тяжкова, В.І. Шақун, Ю.С. Шемшученко, В.З. Янчук, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценко, Є.М. Кондратюк, Г.І. Хархота, В.І. Кочуров, К.Т. Мітрошкін, М.Є. Берлянд, Ю.П. Беличенко,

В.А. Петін, М.В. Пільгунов, В.М. Поршнєв, Ю.В. Котельников, В.М. Присяжний та багато інших вчених, які зробили свій внесок у розвиток кримінально-правової науки і кримінальної відповідальності за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, правової охорони вод, акцентували увагу на розвиткові гармонійної взаємодії суспільства і природи як у цілому, так і невід'ємної її частини – водних ресурсів та, у більш широкому понятті, водних об'єктів. Але здебільшого ці дослідження були зроблені в минулі роки та на базі застарілого на сьогодні законодавства. Крім того, питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства і кримінально-правової охорони водних об'єктів на сьогодні не знайшли свого висвітлення у фундаментальних дослідженнях, тому порушена у статті тема потребує вивчення на сучасному етапі розвитку суспільства та розвитку кримінальної науки в Україні.

Мета статті полягає в дослідженні витоків та історії охорони водних об'єктів і з'ясуванні сучасного стану проблеми.

Основні результати дослідження. Для висвітлення витоків та історичного нарису кримінально-правової охорони водних об'єктів звернемося до етимології понять, що використовуються в даній статті.

Передусім нас цікавлять терміни: «витоки» і «сучасний стан проблеми». Їх тлумачення дається певною мірою в словнику російської мови С.І. Ожегова. Зокрема, таке поняття, як «витоки» у переносному розумінні слова означає початок; першоджерело чого-небудь [1, с. 209]. Ці положення з певною умовністю можна перенести на проблему, що нас цікавить, і тоді межа дослідження в статті буде охоплювати початок кримінально-правової охорони водних об'єктів.

Друге поняття «сучасний стан проблеми» можна з'ясувати за допомогою вивчення трьох термінів: «сучасний», «стан» і «проблеми». Якщо врахувати, що «сучасний» означає «теперішній», який відноситься до нинішнього часу (теперішній стан науки) [1, с. 605], а «стан» – це положення, в якому хто-небудь або що-небудь знаходиться [1, с. 613], в той же час «проблема» вказує на складність питання, завдання, що потребує вирішення, дослідження [1, с. 491], то стосовно нашого інтересу можемо розпочати аналіз витоків кримінально-правової охорони водних об'єктів і сучасного стану цієї проблеми.

Кримінально-правова охорона водних об'єктів у нашій державі має глибоке історичне коріння (витоки). Їх можна з'ясувати лише в аспекті взаємин людини (суспільства) і природи. Разом з тим, аналізуючи історію взаємодії людини з певними природними об'єктами, у відносинах між людьми, зокрема, щодо водних і питань походження проблеми навколишнього природного середовища (в тому числі й витоків кримінально-правової охорони водних об'єктів, бо така не підлягала самостійному дослідженню), на прикладі розвитку людського суспільства і законодавчих ідей з охорони вказаних природних об'єктів, ми проведемо вивчення проблеми, дотримуючись висновку про існування шести загальнолюдських різних за часом і силою впливів людей на природу, а для нашої країни – восьми історичних періодів [2, с. 35–40]. Вони не суперечать, на нашу думку, історичній періодизації, яку пропонують історики та юристи [3, с. 15–16; 4, с. 14–296; 5, с. 4–460]. До цієї періодизації ми схилиє-

мося в нашому дослідженні, виходячи з того, коли людина – похідна від природи – почала експлуатувати водні об'єкти. Більш детально про це йдеться у дослідженнях автора [2, с. 35–4; 6, с. 20–32].

Зважаючи на вищевикладене, на проблемі кримінально-правової охорони водних об'єктів ми зупинимося в межах запропонованої історіографії. Вона нам необхідна, оскільки допомагає виявити й пояснити витoki кримінально-правової охорони водних об'єктів в Україні. Разом із тим слід зробити застереження, що питання періодизації розвитку кримінального законодавства і кримінально-правової охорони водних об'єктів не знайшло свого належного висвітлення. Це зумовлено тим, що: 1) ці питання намагались розглядати відособлено від історичного розвитку суспільства; 2) Україна йшла в найскладніших історичних умовах до своєї самостійності, суверенітету та державності. Про це цілком справедливо писав В.К. Грищук, відзначивши, що історія української кримінально-правової науки (а ми відзначили і кримінально-правової охорони водних об'єктів) залишається зовсім не вивченою [7, с. 8]. Як відомо, наука до теперішнього часу у своїх дослідженнях навіть не коментувала кримінально-правову охорону водних об'єктів, що мали й мають значення в історії людства, в тому числі і для теорії кримінального права. Недостатньо і друкованих матеріалів для такого дослідження, які до того ж потребують належної систематизації. Важливість наукового вивчення кримінально-правової охорони водних об'єктів в історичному аспекті – поза будь-яким сумнівом. Тільки використання історико-правового методу дослідження може донести точність свідчення стосовно генезису кримінально-правової охорони вказаних об'єктів та походження ознак і понять, що входять до неї.

Як свідчить наше дослідження, до цього часу залишається невирішеним питання: чи є наші поняття з кримінально-правової охорони водних об'єктів природженими переконаннями людини як виду, чи вони є надбанням як здобуток розвитку суспільства, свідченням удосконалення й покращення людини (у розумінні роду)? Дослідження таких віддалених періодів, про які йде мова, надало б можливість вирішити це питання не на підставі бажаних умовиводів, а на підставі точних даних і висновків, доведених на фактах, що дійсно існували.

Важливим у цьому аспекті повинні бути провідні чинники, що визначали становлення й характер взаємодії людини з довкіллям на ранніх етапах розвитку. Це загальна природна обстановка і геоморфологічні, кліматичні й екологічні зміни, які відбувалися. Людям доводилось не тільки пізнавати кожен елемент природи, навіпамачки шукати причину та взаємозв'язок між ними, пристосовуватись до них, відшукувати засоби для запобігання забрудненню, засміченню і виснаженню, але й узагальнювати ці знання для визначення свого місця у природному середовищі. Поштовхом для активізації таких процесів були різні зміни клімату, водної й земної поверхні та негативної діяльності людини.

Одним із перших компонентів, із яким мали справу люди, була вода, яка на найраніших етапах становлення людини передусім цікавила її як засіб споживання та купання, тому відштовхуючись від викладеного, спробуємо про-

слідкувати генезис кримінально-правової охорони водних об'єктів на території України.

Вивчення нами різних джерел показує, що поява людини на землі визначила подальше її виживання та існування. Тривалий час її вплив на водні об'єкти був незначний, і антропогенного фактора, як такого, що істотно впливав на складові водних об'єктів, не існувало. Проведеним дослідженням як історичних, так і правових джерел було встановлено, що в історичні періоди розвитку нашого суспільства, починаючи від першого – 20–30 тис. років тому, до третього періоду – X–XIV ст. – кримінально-правової охорони водних об'єктів як об'єктів природи в Україні не існувало [8, с. 29–42; 7, с. 20–24; 2, с. 27–30; 4, с. 26–22]. Це обумовлено насамперед тим, що до нас не дійшло жодного писаного закону, ані навіть згадки про нього. Будь-якого конкретного закону до X ст. не було [9, с. 7; 10, с. 37], тому пошук витоків кримінально-правової охорони водних об'єктів на території нашої держави, на наш погляд, оскільки іншого не доведено на науковому рівні, необхідно розпочинати з XI століття. Таке положення знаходить своє підтвердження тому, що з утворенням родового ладу все більше відбувалося відчуження об'єктів природи (угідь) за окремими сім'ями, в тому числі і водних об'єктів. Ще більше такі тенденції проявилися при утворенні держави [8, с. 29–40; 11, с. 50].

Закріплення угідь (водних об'єктів) породжувало законодавчі акти, що охороняли їх. Порушники правових приписів суворо мали бути покарані. Проте літописи та юридичні джерела того часу нічого не згадують про забруднення, виснаження чи засмічення водних об'єктів. Вивчення нами юридичної та соціально-політичної літератури показує, що феодалізм майже не вніс нічого принципового з досліджуваного питання. Незначне посилення й поживлення охорони водних об'єктів як власності, на нашу думку, могло пояснюватися намаганням феодалів зберегти водні об'єкти (ставки) не тільки для себе, але й для своїх спадкоємців. Це впливало на посилення законів, що карали людей нижчих станів, навіть до смертної кари, за проникнення у володіння аристократів, в тому числі і на їхні водойми.

Послідовно продовжуючи нашу думку щодо правового забезпечення охорони водних об'єктів, звернемося до важливої законодавчої пам'ятки нашої держави – збірника стародавніх законів «Руської Правди», тому що в ньому охоплені майже всі галузі тодішнього права, в тому числі і кримінального. Наше дослідження свідчить, що в ньому відсутні положення про кримінальну відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів.

Підсумовуючи дослідження третього періоду розвитку нашої держави, можна констатувати, що питання кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, виснаження або ж засмічення в цьому відрізку часу було відсутнє, але як власність водні об'єкти охоронялися.

Четвертий період (XIV ст. – початок XVIII ст.) іменується в історії України «Козацькою добою». Названий період відзначається застоєм до XIV ст., що пов'язаний з навалою Батия і вторгненнями військ Золотої Орди на наші землі. В цей час в Україні не діяли Судебник 1467 р., Судебник 1550 р., акти місцевого управління, «Стоглав», акти земських соборів, законо-

давство про державний лад. Інші законодавчі акти хоч і діяли, наприклад, Артикул військовий, але норми, що стосувались екологічного законодавства, були нечисленними і не стосувалися водних об'єктів. Тут слід зробити застереження, що чинні на той час норми права не стосувалися кримінально-правової охорони водних об'єктів як об'єктів природи.

За доби Мазепи чинність царського законодавства поширилася на територію України [12, с. 30]. Стверджувати, що в питанні охорони водних об'єктів це було негативним, хибно, адже досвід народів у цьому плані, в тому числі і наших сусідів, має вивчатися, і найкращі правові та законодавчі ідеї мають використовуватися для реформування нашого законодавства, в тому числі і для кримінально-правової охорони водних об'єктів.

Під час перетворення Росії в абсолютну монархію влада Гетьмана була істотно обмежена царською владою, в тому числі і законодавством. У цьому аспекті, як свідчить наше дослідження, нам необхідно звернутися до п'ятого періоду розвитку нашого суспільства і держави (початок XVIII ст. – початок XX ст.), який дістав назву «Під імперською владою». Для цього періоду характерні витоки складу злочину засмічення водних об'єктів. У цей період в Україні поширювалась дія царського законодавства. Так, у 1718–1819 рр. були видані акти, що забороняли вивозити сміття в річки, канали, протоки, обробляти колоди й дошки на берегах річок, викидати баласт у гаванях, річках і на рейдах. За порушення цих указів передбачалось покарання – заслання на каторгу [13, с. 12]. Тому не можна погодитися із зауваженням Г.П. Новоселова, що як об'єкт кримінально-правової охорони навколишнє природне середовище бере початок з XIX ст. [14, с. 624], виходячи навіть з кримінально-правової охорони водних об'єктів від засмічення, яка бере свій початок з XVIII століття.

Відштовхуючись від вищезазначеного, слід зазначити, що витоками кримінально-правової охорони водних об'єктів було таке злочинне діяння, як засмічення водних об'єктів. Продовжуючи наше дослідження, ми маємо за мету, спираючись на витоки кримінально-правової охорони водних об'єктів, показати, як в історичному плані змінювалася кримінально-правова охорона цих життєво важливих об'єктів природи. Такий історичний екскурс можна зробити, користуючись методами аналізу й синтезу об'єктивних і суб'єктивних ознак досліджуваного нами складу злочину, який змінювався історично, з обґрунтуванням таких змін конкретними соціально-економічними й екологічними умовами. Це допоможе з'ясувати суть, природу кримінально-правової охорони водних об'єктів, спрямувати зусилля на вдосконалення законодавства й практики його застосування і не повертатися в майбутньому до помилок у зазначених сферах людської діяльності.

Для кращого висвітлення проблеми і більш глибокого усвідомлення природи змін, ознак складу злочину розглянемо історичні зміни стосовно цих об'єктів природи і складу злочину, що аналізується. Зазначений нами аспект проблеми важливий тому, що в Україні на сьогодні немає цілісного літопису, який би виніс на поверхню дійсну й правдиву історію кримінально-правової охорони водних об'єктів. Відображення історичної істини у питаннях

кримінально-правової охорони цих природних об'єктів в Україні вимагає, на наш погляд, самостійного й критичного аналізу минулих історичних явищ без будь-якого упередження, ідеологізації та політичної кон'юнктури [15, с. 400].

Отже, наше завдання полягає в тому, щоб з історичної й кримінально-правової точок зору проаналізувати найбільш суттєві кількісні і якісні характеристики розвитку кримінально-правової охорони цих об'єктів природи та запропонувати вдосконалення чинного законодавства. Разом із тим, було б перебільшенням твердження про те, що кримінально-правова охорона водних об'єктів була одним із пріоритетних напрямків у правових інститутах. Це видно з того, що до 80-х років ХХ ст. в Україні вона не досліджувалася на дисертаційному рівні, а історичний аспект – і до цього часу. Певною мірою це також засвідчує і стан чинного кримінального законодавства України, що стоється зазначеної сфери.

Виходячи з цього підходу і маючи витоки складу злочину засмічення водних об'єктів, прослідкуємо генезис об'єктивних і суб'єктивних ознак цього асоціального явища. Так, у зазначених вище нормативних положеннях об'єктом зазначеного злочину були суспільні відносини, що забезпечували охорону водних об'єктів від засмічення. В той же час предметом цього складу злочину були води рік, каналів, води гаваней і рейдів. Щодо об'єктивної сторони цього складу злочину, то необхідно відзначити, що вона характеризувалася активними діями – засміченням. Зміст поняття «засмічення» не розкривався, але, на нашу думку, це виражалося в насиченні водних об'єктів нерозчинними речовинами. Місце учинення злочину – ріки, канали, гавані, рейди. Під засобами вчинення злочину називалося сміття, стружка, кора, баласт.

Суб'єктами цих злочинів були фізичні особи. Виходячи з об'єктивної сторони, яка була сформульована як із формальним складом, можна констатувати, що цей злочин учинявся лише умисно й умисел був прямиий.

Як свідчить наше дослідження, значна кількість норм, присвячених охороні навколишнього природного середовища, були відомі Укладенню про покарання кримінальні й виправні 1845 року. В основному вони відносилися до кримінальних проступків і так званих «маловажних преступлений» та розміщувалися в різних розділах і главах Укладення. Більшість проступків і незначних злочинів, що посягали на відносини, які стосуються навколишнього середовища, були в подальшому перенесені з Укладення в «Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями» (1864 г.). До них слід віднести, наприклад, «засмічення рік, каналів, джерел або криниць киданням у них каміння, піску тощо, речовин від яких не може бути порчі води» (ст. 52; покарання – грошове стягнення не більше 10 рублів); порушення правил, що передбачені для судноплавства та сплаву лісу по ріках і канавах (ст. 77; покарання – грошове стягнення не більше 50 рублів); скидання баласту на рейді, фарватері або в гавані, в ріках і каналах (ст. 78; покарання, грошове стягнення не більше 100 рублів, у разі повторного вчинення – арешт не більше трьох місяців, або грошове стягнення не більше 300 рублів); засмічення риболовами рік і каналів, або порча берегів (ст. 85 – покарання не більше 20 рублів); порчу води в місцях, де її беруть для внутрішнього споживання, мочення льону або

коноплі, звалювання або виливання нечистот, або кидання шкідливих речовин без умислу на спричинення шкоди народному здоров'ю (ст. 111, покарання – арешт не більше семи днів, або грошове стягнення не більше 25 рублів) [16, с. 140–142].

У зазначеному нормативному акті об'єктом злочинів, що стосується водних об'єктів, були суспільні відносини, що забезпечували охорону водних об'єктів від засмічення, забруднення, порчі, кидання предметів, що не призводять до порчі води.

Значно розширилось коло предметів цих злочинних діянь. Крім вод рік, каналів, гаваней і рейдів, згадується про води криниць, джерел, що свідчить про певне посилення охорони відносин щодо зазначених водних об'єктів.

Щодо об'єктивної сторони цих складів злочинів, то необхідно акцентувати увагу на тому, що вони вчиняються активними діями. Крім таких дій, як засмічення, законодавець вводить такі дії, як кидання засобів, які не призводять до порчі, забруднення води. Що означає така дія, як порча законодавець не пояснює. Відсутнє її пояснення і в кримінально-правовій літературі. Нам здається, що законодавець намагався виокремити таку дію, як засмічення від кидання каміння, піску, маючи на увазі, що засмічення відбувається предметами і речовинами, які легші за воду і знаходяться на поверхні водного об'єкта. Щодо такої дії, як порча води, то вона стосувалася води для внутрішнього споживання.

Така дія, як забруднення характерна для ст. 111 цього нормативного акта і відбувалася у вигляді мочення льону, звалюванні або виливанні нечистих або шкідливих речовин (тобто розчинних речовин).

Характерним для цього нормативного акта є розширення бази такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як засоби вчинення злочину: каміння, пісок, речовини від яких не може бути порчі води, деревина, льон, конопля, нечистоти, шкідливі речовини. Розширений перелік такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як місце вчинення злочину, а саме: криниці, моря, фарватери, береги водних об'єктів.

У Кримінальному Уложенні 1903 р., яке так і не набуло чинності, екологічні злочини і проступки передбачалися, в основному, у главах 9-11. До тих, що нас цікавлять у цьому дослідженні, відносилися, наприклад, порча води, що слугувала для пиття або для водопою, киданням, звалюванням, влиттям, спуском у неї або мочінням у ній речовин, що роблять воду непридатною для пиття чи водопою (ст. 220; покарання – арешт на строк не більше одного місяця, якщо внаслідок подібних дій вода стала шкідливою для здоров'я людей, покарання було арештом або в грошовій пені не більше 500 рублів) [17, с. 100–115]. Необхідно звернути увагу на те, що зазначений проект нормативного акта значно звужує суспільні відносини щодо водних об'єктів, лише захищаючи їх від забруднення. Крім того, окреслене лише таке діяння, як забруднення, що було кроком назад у кримінально-правовій охороні водних об'єктів. Також звужений предмет цього злочину.

Важливо також констатувати, що зазначений склад злочину відноситься до так званого злочину з формальним складом, оскільки в ньому зазнача-

ється дія – забруднення, тому, виходячи з означеного, він міг вчинитися лише умисно.

У Кримінальному Кодексі Української РСР від 23.08.1922 та Кримінальному Кодексі Української РСР 1927 р. статей, які були спрямовані на охорону водних об'єктів, не було.

Подальше вдосконалення заходів кримінально-правової охорони водних об'єктів відбулося в Законі Української Соціалістичної Республіки від 30.06.1960 «Про охорону природи», де знову ми знаходимо увагу держави до водних об'єктів. Так, у ст. 23 цього джерела зазначалося, що лісові, земельні і водні простори, природні багатства, які мають особливу наукову, історичну або народногосподарську цінність, оголошуються державними заповідниками, заносяться до спеціального реєстру і беруться під особливу охорону держави.

Згаданий нами вище Закон дав поштовх для введення до Кримінального кодексу Української РСР від 28.12.1960 ст. 228 КК «Забруднення водойм». Ця стаття мала таку редакцію: «Забруднення рік, озер і інших водойм і водних джерел неочищеними й незнезараженими стічними водами, покидьками або відходами промислових і комунальних підприємств, що можуть завдати шкоди здоров'ю людей чи сільськогосподарському виробництву або рибним запасам».

У зазначеній статті об'єктом цього складу злочину були суспільні відносини, які забезпечували охорону рік, озер та інших водойм і водних джерел. Предметом цього злочину були водойми, які знаходилися в нерозривному зв'язку з навколишнім природним середовищем.

Об'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася діянням (дією або бездіяльністю) – забрудненням водойм. Зазначений склад злочину був побудований за конструкцією об'єктивної сторони як діяння з формальним складом, оскільки забруднення – діяння лише могло завдати шкоди здоров'ю людей чи сільськогосподарському виробництву або рибним запасом. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину були засоби вчинення злочину (неочищені й незнезаражені води, покидьки та відходи). Ці засоби мали бути скинуті з промислових і комунальних підприємств (джерел забруднення). Місцем вчинення злочину передбачалася територія річки, озера, інших водних об'єктів. Суб'єктом цього злочину могла бути особа, що досягла 16-річного віку. Щодо суб'єктивної сторони, то зазначений склад злочину міг вчинитися з прямим умислом.

Подальше вдосконалення кримінально-правової охорони водних об'єктів ми знаходимо в цьому ж Кримінальному кодексі, але в редакції Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12.01.1983 [18] були внесені зміни до ст. 228 КК УРСР. Ст. 228 КК набула такого змісту:

«Ст. 228. Забруднення водойм і атмосферного повітря.

Забруднення рік, озер і інших водойм, водних джерел і підземних вод неочищеними й незнезараженими стічними водами, покидьками або відходами промислових, сільськогосподарських, комунальних і інших підприємств, установ, організацій, що завдало чи могло завдати шкоду здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву або рибним запасам, а рівно...

Ті ж діяння, якщо вони завдали значну шкоду здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, або потягли за собою масову загибель риби».

Необхідно відзначити, що цими змінами розширено перелік предметів цього злочину підземними водами. Дещо ширше описуються джерела забруднення: ними вже є промислові, сільськогосподарські, комунальні та інші підприємства, установи й організації.

Ч. 1 ст. 228 КК описувала два склади злочину: перший – з матеріальним складом («що завдало шкоду...»), другий – з формальним складом («могло завдати шкоду...»). Натомість ч. 2 ст. 228 КК передбачала такі наслідки, як значна шкода здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, або потягли за собою масову загибель риби, тобто злочин з матеріальним складом.

Ст. 228 КК України знову зазнає істотних змін у зв'язку з внесеними законами від 08.02.1995 [19] та від 06.03.1996 [20] доповненнями. Насамперед розширилося коло відносин – це охорона водних об'єктів, перелік яких розширився. Так, до предмета злочину законодавець додатково відніс води водосховищ, каналів, ставків, тимчасових водотоків.

Дещо зазнала змін об'єктивна сторона цього складу злочину. Законодавець передбачає лише дію – забруднення, що є кроком назад в охороні водних об'єктів. Крім того, був розширений перелік такої ознаки об'єктивної сторони, як засоби вчинення злочину. До засобів, крім неочищених і незнезаражених стічних вод, покидьків і відходів, віднесли продукти виробництва, паливно-мастильні матеріали, сировину.

Вперше в зазначеній статті як у ч. 1 ст. 228, так і в ч. 2 ст. 228 КК злочин сформульований з ознаками, що передбачають матеріальні склади і наслідки і які тримали формалізовану оцінку (за ч. 1 ст. 228 КК – це шкода, розмір якої перевищує п'ятсот мінімальних окладів заробітної плати). Необхідно акцентувати увагу на тому, що наслідки, зазначені нами в ч. 2 ст. 228 КК, також на той час дещо змінилися. Вони отримали описання, як такі, що викликали захворювання людей, масове знищення об'єктів тваринного й рослинного світу, якщо розмір завданої шкоди, розрахованої на підставі відповідних нормативних актів, затверджених в установленому порядку, перевищує тисячу мінімальних розмірів заробітної плати.

Згідно зі ст. 242 чинного КК України від 05.04.2001 передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил охорони вод. Ця стаття викладена в такій редакції:

«Стаття 242. Порушення правил охорони вод

I. Порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

II. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного й рослинного світу або інші тяжкі наслідки...».

Зазначена редакція ст. 242 КК України свідчить про те, що законодавець не скористався історичним досвідом кримінально-правової охорони водних об'єктів, законотворчою технікою описання об'єктивних і суб'єктивних ознак досліджуваного складу злочину. Натомість вдався до ускладненого, незрозумілого для практичного застосування описання сформульованих у ньому ознак, породивши цілу низку проблем, які необхідно вирішити й обґрунтувати в подальших дослідженнях з цього питання.

Що ж стосується цієї проблеми на європейському та загальносвітовому рівнях, то дане питання порушувалося неодноразово в зарубіжних науково-правових джерелах і на міжнародних практичних конференціях [21; 22; 23; 24; 25], але вивчення цієї проблеми щодо вирішення її в зарубіжних практиках неоднозначне та потребує більш детального опрацювання.

Висновок. Таким чином, сучасний стан проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів можна пояснити такими причинами: 1) пасивність у використанні історичного досвіду в законотворчій діяльності щодо кримінально-правової охорони водних об'єктів; 2) відсутність кінцевого розуміння суспільної небезпечності указанного злочину; 3) невирішеність проблеми об'єкта, досліджуваного діяння; 4) дискусійність і ускладнення розуміння предмета складу злочину, відсутність обґрунтування юридично значимих його ознак; 5) наявність помилок щодо розуміння і визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони указанного складу злочину; 6) необґрунтована підміна і використання законодавцем суперечливих термінів і понять «порушення правил охорони вод (водних об'єктів)», «забруднення», «виснаження», «зміна... природних властивостей...», які не створюють повної системи суспільно-небезпечних діянь; 7) проблемність назви складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України; 8) невирішеність конструктивних особливостей складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України; 9) ставлення щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб; 10) спірні позиції щодо суб'єкта і суб'єктивної сторони досліджуваного складу злочину; 11) невирішеність щодо кваліфікуючих ознак, які мають оціночне формулювання, тощо.

Зазначений склад злочину поки що не отримав відповідного аналізу об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину та спеціальних питань кримінальної відповідальності за порушення правил охорони вод, тому потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: Рус. язык, 1987. – 750 с.
2. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учебное пособие / В.К. Матвейчук. – К.: НИИ РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 80 с.
3. *Коркунов Н.М.* История философии права / Н.М. Коркунов. – СПб, 1915. – 145 с.
4. *Січинський В.* Чужинці про Україну / В. Січинський. – Львів: Світ, 1991. – 193 с.

5. *Ситник К.М., Брайон А.В., Гордецкий А.В.* Биосфера. Экология. Охрана природы / К.М. Ситник, А.В. Брайон, А.В. Гордецкий. – К.: Наукова думка, 1987. – 534 с.
6. Матвійчук В.К. Необхідні єдині стандарти для визначення суспільних відносин та системи злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища / В.К. Матвійчук // Реформування правової системи України в контексті Європейських інтеграційних процесів. – К.: НАУ, 2005. – С. 20–32.
7. *Грищук В.К.* Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В.К. Грищук. – Львів: Світ, 1992. – 166 с.
8. *Бернер А.Ф.* Учебник уголовного права: Часть общая / А.Ф. Бернер. – Санкт-Петербург, 1865. – 260 с.
9. *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права / А.А. Пионтковский. – М.: Изд-во «Наука», 1959. – Т. 2. – 368 с.
10. *Фроянов И.Я.* Киевская Русь : Очерки социально-политической истории / И.Я. Фроянов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 325 с.
11. Памятники Русского права / Под. ред. С.Ю. Юшкова. – М.: Юрид. лит., 1952. – Вып. 1. – 287 с.
12. Российское законодательство X–XX веков: в 9 томах. – Т.1. – Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. лит., 1984. – 430 с.
13. *Мунтян В.Л.* Права охорона природи Української РСР / В.Л. Мунтян. – К.: Вид-во Київського державного університету, 1966. – 104 с.
14. Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселова. – М.: «Прогресс», 2001. – 860 с.
15. *Рогожин О.Й., Гончаренко В.Д.* Держава і право на Русі в період зародження і становлення феодальних відносин (VI ст.-початок XII століття) / О.Й. Рогожин, В.Д. Гончаренко // Історія держави і права України. Частина 1. – Харків: Основа, 1993. – С. 400–432.
16. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. – Т. 3. – М.: Юрид. лит., 1985. – 380 с.
17. Уголовное Уложение. СПб. : Сенатская типография, 1903. – 496 с.
18. Про внесення змін і доповнень до ст. 228 КК УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 січня 1983 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1983. – № 4. – Ст. 50.
19. Про внесення змін до ст. 228 КК України: Закон України від 8 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 53.
20. Про внесення змін до ст. 228 КК України: Закон України від 6 березня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 15. – Ст. 70.
21. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. – Tallin, 1979. – Jan. 8-12. – P. 1–4.
22. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. – P. 80–101.
23. *Jozeph Raz.* Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.
24. *Kiss A.* Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges. 1976. – 49 p.
25. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeine Teil. – Berline, 1957. – 312 s.

REFERENCES

1. *Ozhegov S.I.* Slovar' russkogo jazyka / S.I. Ozhegov. – M.: Rus. jazyk, 1987. – 750 s.
2. *Matvejchuk V.K.* Ugolovno-pravovaja bor'ba organov vnutrennih del s prestupnym zagryzheniem vodnyh ob#ektov: Uchebnoe posobie / V.K. Matvejchuk. – K.: NII RIO Ukrainskoj akademii vnutrennih del, 1992. – 80 s.
3. *Korkunov N.M.* Istorija filosofii prava / N.M. Korkunov. – SPb, 1915. – 145 s.
4. *Sichynskij V.* Chuzhyntsi pro Ukrainu / V. Sichynskij. – Lviv: Svit, 1991. – 193 s.
5. *Sitnik K.M., Brajon A.V., Gordeckij A.V.* Biosfera. Jekologija. Ohrana prirody / K.M. Sitnik, A.V. Brajon, A.V. Gordeckij. – K.: Naukova dumka, 1987. – 534 s.
6. *Matviichuk V.K.* Neobkhidni jedyni standarty dlja vyznachennia suspilnykh vidnosyn ta systemy zlochyniv, shcho stosuiutsia navkolysnnoho pryrodnoho seredovyshcha / V.K. Matviichuk // Reformuvannia pravovoi systemy Ukrainy v konteksti Yevropejskykh intehratsiinykh protsesiv. – K.: NAU, 2005. – S. 20–32.
7. *Hryshchuk V.K.* Kodyfikatsiia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy: problemy istorii i metodolohii / V.K. Hryshchuk. – Lviv: Svit, 1992. – 166 s.
8. *Berner A.F.* Uchebnik ugolovnoho prava: Chast' obshhaja / A.F. Berner. – Sankt-Peterburg, 1865. – 260 s.
9. *Piontkovskij A.A.* Kurs sovetskogo ugolovnoho prava / A.A. Piontkovskij. – M.: Izd-vo «Nauka», 1959. – T. 2. – 368 s.
10. *Frojanov I.Ja.* Kievskaja Rus' : Ocherki social'no-politicheskoi istorii / I.Ja. Frojanov. – L.: Izd-vo LGU, 1980. – 325 s.
11. Pamjatniki Russkogo prava / Pod. red. S.Ju. Jushkova. – M.: Jurid. lit., 1952. – Vyp. 1. – 287 s.
12. Rossijskoe zakonodatel'stvo H-HH vekov: v 9 tomah. – T.1. – Zakonodatel'stvo Drevnej Rusi. – M.: Jurid. lit., 1984. – 430 s.
13. *Muntian V.L.* Pravova okhorona pryrody Ukrainskoj RSR / V.L. Muntian. – K.: Vyd-vo Kyivskoho derzhavnoho universytetu, 1966. – 104 s.
14. Ugolovnoe pravo. Osobennaja chast': Uchebnik / Otv. red. I.Ja. Kozachenko, Z.A. Neznamova, G.P. Novoselova. – M.: «Progres», 2001. – 860 s.
15. *Rohozhyn O.I., Honcharenko V.D.* Derzhava i pravo na Rusi v period zarozhzhennia i stanovlennia feodalnykh vidnosyn (VI st.-pochatok XII stolittia) / O.I. Rohozhyn, V.D. Honcharenko // Istorii derzhavy i prava Ukrainy. Chastyna 1. – Kharkiv: Osnova, 1993. – S. 400–432.
16. Rossijskoe zakonodatel'stvo H-HH vekov: v 9 t. – T. 3. – M.: Jurid. lit., 1985. – 380 s.
17. Ugolovnoe Ulozhenie. SPb. : Senatskaja tipografija, 1903. – 496 s.
18. Pro vnesennia zmin i dopovnen do st. 228 KK URSS: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSS vid 12 sichnia 1983 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady URSS. – 1983. – № 4. – St. 50.
19. Pro vnesennia zmin do st. 228 KK Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 8 liutoho 1995 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1995. – № 8. – St. 53.
20. Pro vnesennia zmin do st. 228 KK Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 bereznia 1996 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 15. – St. 70.
21. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. – Tallin, 1979. – Jan. 8-12. – P. 1–4.

22. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. – P. 80–101.
23. Jozeph Raz. Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.
24. Kiss A. Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges. 1976. – 49 p.
25. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demohratischen Republik. Allgemeine Tell. – Berline, 1957. – 312 s.

Матвійчук В.К. Витоки, історико-правовий нарис кримінально-правової охорони водних об'єктів і сучасний стан проблеми

У статті на підставі глибокого й всебічного вивчення досліджуваних відносин розкриваються витoki та історія охорони водних об'єктів і сучасний стан проблеми. Дана проблема потребує ґрунтовного дослідження, оскільки має важливе значення не тільки для теорії кримінального права, але й у правозастосовній діяльності.

Ключові слова: витoki, історико-правовий нарис, кримінально-правова охорона водних об'єктів, сучасний стан проблеми.

Матвейчук В.К. Истоки, историко-правовой очерк уголовно-правовой охраны водных объектов и современное состояние проблемы

В статье на основании глубокого и всестороннего изучения исследуемых отношений раскрываются истоки и история охраны водных объектов и современное состояние проблемы. Данная проблема требует тщательного исследования, поскольку имеет важное значение не только для теории уголовного права, но и в правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: истоки, историко-правовой очерк, уголовно-правовая охрана водных объектов, современное состояние проблемы.

Matviychuk V. The origins, historical-legal essay on criminal-law protection of water bodies and current status of the problem

The article is based on a deep and comprehensive study investigated relationships reveals the origins and history of water facilities and the current state of the problem. This issue requires thorough research as essential not only for theory of criminal law, but also in law enforcement activities.

Keywords: Origins; Historical-legal essay; Criminal protection of water bodies; Current state of the problem.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2016.

УДК 343

V. Oleynik

THE DIRECT OBJECT OF CRIME OF MARINE POLLUTION (ART. 243 OF THE CC OF UKRAINE)

В.П. Олійник

*здобувач кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського
права ВНЗ «Національна академія управління»*

БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ ЗАБРУДНЕННЯ МОРЯ (СТ. 243 КК УКРАЇНИ)

Постановка проблеми. Питання, що стосуються безпосереднього об'єкта злочину забруднення моря, є важливими для теорії кримінального права та практики застосування ст. 243 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблемами безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 243 КК України, займалися такі вчені: С.Б. Гавриш, О.О. Дудоров, Н.О. Лопашенко, В.К. Матвійчук, І.О. Харь, О.О. Плотнікова та ін. Проте до цього часу ці питання не знайшли свого належного вирішення.

Мета статті полягає в дослідженні безпосереднього об'єкта злочину забруднення моря (ст. 243 КК України).

Основні результати дослідження. Сприймаючи за основу положення, що під родовим об'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища (складовими яких є злочин забруднення моря) є суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що виникають у межах території держави України, створюють сприятливі умови життєдіяльності, є природною умовою життя та забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належить і людина (що й утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх і майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище [1, с. 38], перейдемо до дослідження безпосереднього об'єкта злочину, що нами задекларований.

Слід звернути увагу на те, що важливе значення для теорії кримінального права та правозастосовної діяльності має розуміння безпосереднього об'єкта конкретного складу злочину (у нашому випадку злочину, передбаченого ст. 243 КК України). В кримінально-правовій доктрині загально визнаним є той факт, що під безпосереднім об'єктом злочину потрібно розуміти конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону закону про кримінальну відповідальність, яким заподіюється істотна шкода злочинцем, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину [2, с. 88; 3, с. 82; 4, 99; 5,

с. 48–49]. У цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що не в кожному випадку конкретний злочин завдає істотної шкоди лише одним суспільним відносинам, але й важливо знати, що існують злочини, які одночасно посягають на дві і більше суспільних відносин (це, зокрема, стосується і злочину, передбаченого ст. 243 КК України). Зважаючи на це, в теорії кримінального права поряд з класифікацією об'єктів «по вертикалі» має місце класифікація їх «по горизонталі». Її сутність полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виділяють як основний, так і додатковий об'єкти [2, с. 70–74].

У злочинах, які мають два або кілька безпосередніх об'єктів (до них належить діяння, передбачене ст. 243 КК України), законодавець виділяє або зі змісту статті впливає один об'єкт, на який спрямоване злочинне посягання, що й обумовлює місце правової норми у структурі розділів Особливої частини КК України. У джерелах з кримінального права такий об'єкт, зазвичай, називають основним безпосереднім об'єктом, а об'єкт, якому завдається істотна шкода поряд з основним, — додатковим безпосереднім об'єктом злочину [6, с. 34]. У цьому контексті слід озвучити, що основним безпосереднім об'єктом того чи іншого злочину є завжди конкретні суспільні відносини, що передусім прагнув поставити під охорону законодавець, визнаючи суспільно небезпечне діяння злочином [4, с. 76–77].

Аналіз джерел з кримінального права дає нам підстави стверджувати, що коли йдеться про безпосередній об'єкт злочину, то слід зважати на те, що місце конкретної кримінально-правової норми (у нашому випадку ст. 243 КК України) у кримінальному законодавстві визначається з урахуванням захисту не тільки родового, а й основного безпосереднього об'єкта, в тому числі того, який ми і досліджуємо. Крім того, важливо акцентувати увагу на тому, що додатковим безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, яким також завдається істотна шкода [2, с. 70–74].

У наукових публікаціях не завжди чітко визначається безпосередній об'єкт злочину, передбачений ст. 243 КК України 2001р. і ст. 228-1 КК 1960 р.:

- 1) А.І. Коробеев таким вважає відносини, що забезпечують охорону оточуючого морського середовища і безпеку мореплавання [7, с. 113];
- 2) М.Т. Куц стверджує, що таким є посягання проти народного здоров'я [8, с. 47];
- 3) В.Д. Пакутін зазначає, що ним є інтереси охорони атмосферного повітря і вод [9, с. 61–62];
- 4) П.Ф. Повеліцина впевнена, що таким об'єктом є водні ресурси [10, с. 29];
- 5) В. Широков наполягає на тому, що цим об'єктом є нормальне існування і розвиток живих ресурсів моря, а також здоров'я людини [11, с. 46];
- Н.П. Грабовська зазначає, що таким об'єктом цього злочину є безпека навколишнього середовища (внутрішніх морських і територіальних вод, а також вод відкритого моря) для здоров'я людей і для живих ресурсів моря [12, с. 195];
- 7) О.О. Плотнікова зазначає, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину є соціальні відносини із забезпечення здоров'я людей і збереженності, раціональної експлуатації живих ресурсів моря [13, с. 34];
- 8) О.В. Кришевич, В.С. Плугатир наполягають на тому, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину є екологічна безпека у сфері охорони функціонування та використання людиною морського середовища [14, с. 553];
- 9) В.К. Матвійчук

стверджує, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) екологічної зони України, вод відкритого моря [15, с. 128]; 10) С.Б. Гавриш заявляє, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину виступає складова частина охоронюваного кримінальним правом природного середовища – моря, живі ресурси моря і здоров'я людей – від заподіяння їм шкоди забрудненням [16, с. 243]; 11) О.О. Дудоров вважає, що основний безпосередній об'єкт цього злочину є встановлений порядок використання та охорони моря, екологічна безпека морського середовища [17, с. 727]; 12) В.А. Клименко основним безпосереднім об'єктом цього злочину називає екологічну безпеку морських вод: внутрішніх, територіальних, в межах виключної (морської) екологічної зони України, а у разі скидання зазначених у ч. 1 ст. 243 предметів – і вод відкритого моря [18, с. 329]; 13) В.І. Антипов називає об'єктом цього злочину екологічну безпеку внутрішніх морських вод України, вод відкритого моря, територіальних вод, яка передбачає охорону водних живих ресурсів моря і здоров'я людей від заподіяння їм шкоди забрудненням, запобігання іншим несприятливим явищам унаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму [19, с. 543–544]; 14) М.М. Панько стверджує, що об'єктом цього злочину є встановлений порядок охорони внутрішніх морських вод України, вод відкритого моря, територіальних вод, а також ресурсів моря і здоров'я людей від спричинення їм шкоди забрудненням [20, с. 516]; автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України за ред. М.О. Потебенька та В.Г. Гончаренка безпосереднім об'єктом цього злочину називають суспільні відносини в галузі охорони внутрішніх морських вод України, вод відкритого моря та територіальних вод від забруднення, а також життя та здоров'я людей або живих ресурсів моря, зон лікування і відпочинку [21, с. 429–430]; 16) Н.О. Лопашенко об'єктом складу забруднення морського середовища називає екологічну безпеку в цілому, а також стабільність і природно-ресурсний потенціал морського середовища [22, с. 456]; 17) О.Є. Пономарьова зазначає, що безпосереднім об'єктом цього злочину виступають суспільні відносини у сфері охорони морського середовища і її біоресурсів як складової частини сприятливого навколишнього середовища [23, с. 160]; 18) А.В. Наумов, Ю.В. Надточій безпосереднім об'єктом цього злочину називають екологічну безпеку морського середовища і її біологічних ресурсів [24, с. 104; 25, с. 74]; 19) А.Г. Князев і В.М. Баландюк наполягають на тому, що безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини із забезпечення охорони морського середовища і його природних ресурсів [26, с. 56; 27, с. 31].

На основі наукового дослідження родового об'єкта злочинів, що стосується навколишнього природного середовища, в попередній статті і його структури, а також з урахуванням системи (піраміди, що базується на чотирьох її складових – екзосферах), яку запропонував у своєму дослідженні проф. В.К. Матвійчук [15, с. 125–127], проаналізуємо зазначені вище точки зору на

безпосередній об'єкт злочину, передбачений ст. 243 КК України. З метою оптимального визначення основного безпосереднього та додаткового безпосереднього об'єктів злочину забруднення моря, а також різноманіття визначень безпосередніх об'єктів цього злочину варто здійснити виокремлення того позитивного (спочатку стосовно основного, а потім – додаткового, що безпосередньо стосується об'єктів цього злочину), що сприятиме дослідженню предмета, задекларованого у нашій публікації. До такого позитиву слід віднести таке: 1) що це є суспільні відносини (як це стверджують А.І. Коробеев, О.О. Плотнікова, В.К. Матвійчук, автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України за ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка, а також О.Є. Пономарьова, А.Г. Князева, В.М. Баландюк); 2) що це суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) екологічної зони України, вод відкритого моря.

Проте аналіз існуючих точок на основний безпосередній об'єкт злочину, передбачений ст. 243 КК України, буде неповним, коли ми не з'ясуємо їх негативні або неналежно досліджені положення. До таких негативних положень слід віднести таке: 1) не можна погодитися з твердженням А.І. Коробеева стосовно охорони оточуючого морського середовища, оскільки незрозуміло, що автор вбачає в оточуючому морському середовищі. Крім того, ця стаття не охороняє безпеку мореплавання, адже цей злочин не відноситься до злочинів проти безпеки руху й експлуатації транспорту; 2) не можна сприйняти судження стосовно безпосереднього об'єкта В.Д. Пакутіна, де він зазначає, що такими є інтереси охорони атмосферного повітря і вод, оскільки інтереси є лише рушійною силою у спілкуванні суб'єктів відносин; 3) сумнівною є позиція П.Ф. Повеліциної щодо безпосереднього об'єкта цього злочину – водні ресурси. Адже водні ресурси можуть бути предметом того чи іншого злочину, а не суспільними відносинами, які підлягають охороні від посягання на них; 4) позиція В. Широкова стосовно об'єкта злочину, що нами досліджується, свідчить про те, що таке визначення не ґрунтується на структурі цього об'єкта (його складових); 5) визначення безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 243 КК України, Н.П. Грабовської охоплює все навколишнє природне середовище, крім того, вона також схиляється до предмета цього злочину, обмежуючись навколишнім середовищем; 6) О.О. Плотнікова основний безпосередній об'єкт цього злочину зводить до додаткових безпосередніх об'єктів цього злочину, оскільки не досліджувала структуру цього об'єкта злочину; 7) не можна погодитися з визначенням основного безпосереднього об'єкта цього злочину, запропонованого О.В. Кришевич і В.С. Плугатирьом, оскільки вони його зводять до стану (екологічної безпеки) та використання людиною морського середовища; 8) С.Б. Гавриш взагалі вбачає у безпосередньому об'єкті блага, що суперечить концепції об'єкта як суспільним відносинам; 9) сумнівною є також позиція О.О. Дудорова стосовно безпосереднього об'єкта цього злочину як встановленого порядку використання й охорони моря, а також екологічної безпеки морського середовища, що свідчить про те, що

автор не досліджував структуру цього об'єкта злочину; 10) В.А. Клименко та В.І. Антипов зводять безпосередній об'єкт цього злочину до екологічної безпеки морських вод, тобто відносяться до цих вод як до живої істоти, для якої може створюватися небезпека; 11) відходом від концепції об'єкта як суспільних відносин є визначення безпосереднього об'єкта цього злочину, запропоноване М.М. Паньком; 12) надто загальним є визначення безпосереднього об'єкта злочину, запропоновані Н.О. Лопашенко та А.В. Наумовим, які максимально віддаляються від концепції суспільних відносин; 13) О.Є. Пономарьова, А.Г. Князев та В. М. Баландюк хоча і дотримуються концепції об'єкта цього злочину як суспільних відносин, але не розкривають його через використання структури цього об'єкта.

Для того, щоб визначитися з безпосередніми об'єктами цього злочину потрібно з'ясувати додатковий безпосередній об'єкт злочину, передбачений ст. 243 КК України, а потім звернутися до структури безпосереднього об'єкта цього злочину. Стосовно додаткового безпосереднього об'єкта злочину забруднення моря існують такі судження: 1) О.О. Дудоров додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину визначає життя та здоров'я особи, власність та інші блага [28, с. 748]; 2) В.А. Клименко стверджує, що додатковим безпосереднім об'єктом кваліфікованого складу злочину може бути здоров'я та життя людей, власність, порядок законного використання моря тощо [18, с. 329]; 3) О.В. Кришевич, В.С. Плугатир наполягають, що додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину можуть бути життя і здоров'я особи, власність, елементи довкілля та інші блага [14, с. 553]; В.К. Матвійчук стверджує, що додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують умови з охорони життя, здоров'я людей, живих ресурсів моря, а також відносини, що забезпечують законні види користування морем [15, с. 128].

Аналіз існуючих точок зору на додатковий безпосередній об'єкт цього злочину, передбачений ст. 243 КК України, свідчить, що О.О. Дудоров схиляється до того, що безпосереднім (додатковим) об'єктом цього злочину є блага (життя, здоров'я, власність тощо). Крім того, включає сюди і власність, хоча власність – це суспільні відносини. Такої ж позиції дотримується і В.А. Клименко, О.В. Кришевич та В.С. Плугатир, хоча ще В.А. Клименко до такого включає ще й порядок законного використання моря. Не можна погодитися з тим, що блага є додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину, а також з тим, що таким є порядок законного використання моря. О.О. Плотнікова зазначає, що додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини рекреації або інші законні види користування моря [13, с. 34]. Термін «рекреація» означає «-ї, ж.1 спец. Відпочинок, поновлення сил людини, витрачених на трудову діяльність...» [29, с. 1211]. Натомість поняття «рекреаційні ресурси – це «об'єкти і явища природного і антропогенного походження, що використовуються для оздоровлення, відпочинку і туризму» [29, с. 1211].

Нам більше імпонує визначення додаткового безпосереднього об'єкта цього злочину, запропоноване В.К. Матвійчуком та О.О. Плотніковою, оскільки вони виходять для його формулювання з концепції суспільних відносин.

Наше ставлення до цього об'єкта підтверджується й тим, що цей злочин (передбачений ст. 243 КК України), поміщений у розділі восьмому Особливої частини КК України під назвою «Злочини проти довкілля», а не в розділі дванадцятому за однойменною назвою «Злочини проти громадського порядку та моральності», і не в розділі дев'ятому та десятому, а також не в розділі першому чинного КК України, оскільки законодавець поставив тут за мету передусім охорону відносин з приводу природних об'єктів.

Отже, зазначені вище підходи до розуміння безпосереднього об'єкта цього злочину свідчать про відхід авторів від концепції об'єкта злочину як суспільних відносин (за винятком тих, що зазначені нами вище). Крім того, перераховані фахівці ще недостатньо вникли в суть норм, передбачених ст. 243 КК України.

Слід звернути увагу на те, що викладене ще не надає можливості на підставі аналізу, що нами зроблений, дати вичерпну відповідь стосовно безпосереднього об'єкта злочину забруднення моря. Це свідчить про те, що необхідно більш глибоко проаналізувати структурні елементи цих суспільних відносин. У контексті зазначеного загальноновизнаним є той факт, що винний при вчиненні цього злочину впливає на предмет відносин і своїми діями порушує або намагається порушити суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону, тобто завдає їм істотної шкоди.

Для реалізації запропонованого нами підходу приймемо за основу структуру суспільних відносин, що має місце в літературі з кримінального права, яку підтримує більшість вчених: 1) це — суб'єкти (носії) відносин; 2) це — предмет, з приводу якого існують відносини (тобто це те, з приводу чого існують відносини); 3) це — соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність, як зміст відносин) [30, с. 35–48]. На основі цих і вищезазначених теоретичних положень продовжимо дослідження безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 243 КК України.

Проведене нами дослідження свідчить, що в юридичній літературі зазвичай чітко не визначено, хто може бути суб'єктом відносин у площині кримінально-правової охорони досліджуваних відносин, а точніше, цьому питанню увага взагалі не приділялась. Зазначене надає нам можливість стверджувати, що суб'єкти відносин як структурний елемент об'єкта цього злочину (ст. 243 КК України) зовсім не підлягали дослідженню, який, на наш погляд, істотно впливає на з'ясування того, що слід визнавати безпосереднім об'єктом злочину забруднення моря. Належний аналіз існуючих джерел, що стосується цієї проблеми, та проведення опитування студентів юридичних факультетів, працівників суду та правоохоронних органів дає нам підстави визначитися з суб'єктами суспільних відносин у сфері забезпечення умов з охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря. Суб'єктами суспільних відносин, що нами зазначені вище, є окремі фізичні особи, юридичні особи, в тому числі і службові особи, які є, згідно з чинним законодавством України, учасниками цих відносин. З одного боку, це особи, зв'язані з дотриманням спеціальних правил, які забезпечують від

забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами, а також – від незаконного скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів. Крім того, такими суб'єктами можуть бути спеціально відповідальні особи за повідомлення морських чи повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організація, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку настання наслідків, зазначених у ч. 3 ст. 243 КК України. З іншого боку, суб'єктами зазначених відносин можуть бути як фізичні, так і юридичні особи органів виконавчої влади, які мають функції контролю за додержанням спеціальних правил із запобігання забрудненню моря, адміністрації найближчих портів України, уповноважені органи або особи, які здійснюють контроль за скиданням з метою поховання засобів забруднення внаслідок крайньої потреби таких речовин і матеріалів, а також організація, які видають дозвіл на таке скидання тощо. Тобто суб'єктами або учасниками зазначених вище відносин можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Для досягнення мети з охорони умов, зазначених нами вище, є не тільки виявлення осіб, які вчинили цей злочин, притягнення їх до кримінальної відповідальності, але й забезпечення від ухилення від виконання відповідними службовими особами своїх обов'язків, а також й зменшення наслідків забруднення моря. Дослідження суб'єктів указаних суспільних відносин, а також їх соціальних функцій у цих відносинах дасть змогу визначити на науковій основі ті суспільні відносини, які виступають об'єктом злочину, передбаченого ст. 243 КК України. На наш погляд, цю властивість суб'єктів у суспільних відносинах використовує інколи законодавець як для визначення меж дії кримінального закону, так і для вказівки на ті суспільні відносини, що є об'єктом відповідного злочину (скажімо, забруднення моря ст. 243 КК України) [31, с. 8–9]. Як свідчить аналіз складу злочину, передбаченого ст. 243 КК України, законодавець такий підхід до злочину, передбаченого цією статтею, застосував частково, чим дещо послабив труднощі у дослідженні зазначеної проблеми, а також і в застосуванні ст. 243 КК України в практичній діяльності правоохоронних органів та суду. Провівши вивчення кримінальних справ цієї категорії, ми встановили, що в одних випадках (60 % справ) одним із суб'єктів цих суспільних відносин, що поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність, обов'язково була фізична особа (людина), в інших (40 % справ) – юридична особа.

З метою встановлення другої сторони суб'єктного складу відносин, що аналізуються, ми звернулися до законодавчих і підзаконних нормативних актів, а також до слідчої та судової практики. Так, аналіз законодавчих і підза-

конних актів, що стосуються суспільних відносин, які забезпечують умови з охорони раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря, свідчить, що іншою стороною суб'єктного складу таких відносин, які є елементом об'єкта злочину, передбаченого ст. 243 КК України, виступають як фізичні, так і юридичні особи відповідно до чинного законодавства України.

Аналіз соціальної функції суб'єкта відносин, тобто його прав та обов'язків (статусу), іншими словами, соціального взаємозв'язку в суспільних відносинах, має, на нашу думку, певну цінність, оскільки з'ясування суб'єктного складу відносин сприяє визначенню змісту самих відносин, надає можливість оцінити їх характер, обсяг цих відносин і межі дії закону (ст. 243 КК України). Отже, робити повним перелік суб'єктів суспільних відносин (безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 243 КК України) немає необхідності. Важливо, на наше переконання, лише зрозуміти, що вони можуть мати різноманітні варіанти, які так чи інакше впливатимуть на зміст цих відносин і межі кримінальної відповідальності за цей злочин. Про це переконливо свідчить і судова практика. Так, суди правильно кваліфікували діяння лише тоді, коли встановлювали суб'єктів відносин, їх соціальний статус і роль у досліджуваних суспільних відносинах.

Отже, виходячи із предмета нашого дослідження, розглянемо такий структурний елемент відносин, як соціальний взаємозв'язок у суспільних відносинах, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря. Такий структурний елемент суспільних відносин, що нами досліджується, а саме: соціальний взаємозв'язок, в юридичній літературі справедливо розглядається як засіб самих відносин [32, с. 5; 33, с. 4]. Цей зв'язок, як свідчить дослідження, може виявитися як на рівні індивідуальної взаємодії суб'єктів, так і у взаємодії людських спільнот, а також індивідуумів із відповідними спільнотами як елементами соціуму. Зовні цей соціальний зв'язок проявляється, як показує вивчення нами кримінальних справ і нормативної бази, що стосуються відносин, які нами аналізуються, а також опитування працівників правоохоронних органів та суду в таких формах діяльності, як виконання обов'язків із забезпечення умов з охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря. Це, зокрема, має відбуватися: 1) на законодавчому рівні – підготовка несуперечливих нормативно-правових актів, які були б зрозумілими населенню та особам, які зобов'язані забезпечувати належне виконання спеціальних правил з метою запобігання забрудненню моря, повідомляти адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, надавати інформацію про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідвротної втрати таких шкідливих речовин чи сумі-

шей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів тощо; 2) в інструктивних заходах; 3) в заходах організаційного характеру; 4) в експертній діяльності для з'ясування екологічного стану морських вод тощо.

Запропоновані нами пропозиції мають практичне значення, адже вивчення кримінальних справ і матеріалів про відмову в порушенні кримінальних справ, а зараз — оголошенні про підозру з зазначеної категорії проваджень свідчить, що за 65 % справ має соціальний зв'язок (взаємозв'язок суб'єктів), характерний для забезпечення умов з охорони відносин, що нами аналізуються; 35 % — стосувалися запобігання злочинів, передбачених ст. 243 КК України.

Нас цікавить, як це впливає з нашого дослідження, соціальний зв'язок, важливою ознакою якого є обов'язок певної поведінки суб'єктів суспільних відносин, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря, тобто їх взаємодії. Проте слід зазначити, що інтерес суб'єктів суспільних відносин — це лише певна форма прояву, вираження, реалізації суспільних відносин, яка може відбутися через поведінку суб'єктів відносин, але не самі суспільні відносини як результат, і це є істинним.

Таким чином, для визначення безпосереднього об'єкта злочину — забруднення моря — мають враховуватися лише ті суспільні відносини, що відповідають інтересам усього суспільства, а не інтересам окремої особи на її розсуд чи певні вподобання. Такими можуть бути лише позитивні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону, в нашому випадку — суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря.

Дотримуючись концепції, що предмет злочину і предмет суспільних відносин у складі злочину не одне і те ж, а тому для злочину, передбаченого ст. 243 України, предметом відносин є умови, що забезпечують належне згідно з чинним законодавством раціональне використання, відтворення та оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря. У цьому сенсі справедливим є твердження, що предметом суспільних відносин є усе те, з приводу чого і у зв'язку з чим існують суспільні відносини, які нами аналізуються [34, с. 7].

Слід звернути ще раз увагу на те, що кримінально-правовою доктриною, як правило, визнається те, що об'єктом злочину є суспільні відносини, на які посягає те чи інше суспільно небезпечне діяння [15, с. 96]. В такому сенсі об'єкт є істотним, обов'язковим елементом складу злочину, передбаченого ст. 243 КК України, і значною мірою визначає небезпеку неправомірної поведінки особи, вказує на її соціальну суть — суспільну небезпеку. Дотримуючись у нашому дослідженні концепції тричленної структури суспільних відносин, яку запропонував О.В. Дроздов: 1) носії (суб'єкти відносин); 2) предмет, з при-

воду якого існують відносини; 3) суспільно-значуща діяльність (соціальний зв'язок як зміст відносин) [35, с. 22–69], ми переконані, що такий підхід є науковим і має бути використаний у нашому дослідженні.

Також дане питання неодноразово порушувалося і в зарубіжних науково-правових джерелах і на міжнародних практичних конференціях [36; 37; 38; 39; 40].

Висновки. Дослідивши структуру суспільних відносин, існуючі точки зору, можна запропонувати формулювання основного та додаткового безпосередніх об'єктів злочину, передбаченого ст. 243 КК України: 1) основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови (стосунки) з належної, тобто встановленої чинним законодавством України охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря у сприятливому для життєдіяльності стані теперішніх і майбутніх поколінь; 2) додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови (стосунки) з охорони життя, здоров'я людей, біоресурсів моря, рекреаційних ресурсів моря та інших законних видів використання моря.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Харь І.О.* Кримінально-правова охорона атмосферного повітря: [монографія] / І.О. Харь. – К. Національна академія управління, 2011. – 192 с.
2. *Тацій В. Я.* Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Тацій. – Харьков: Изд-во при Харьковском гос. университете издательского объединения «Вища школа», 1988. – 184 с.
3. Сучасне кримінальне право України: [курс лекцій] / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 640 с.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; [за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – Київ – Харків: Юринком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
5. Кримінальне право України. Теоретичний курс та практикум: [посіб. для підгот. до держ. іспитів] / В.В. Кузнецов, А.В. Савченко, В.С. Плугатир; [за заг. ред. В.Я. Горбачевського]. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 344 с.
6. *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навчальний посібник В.Я. Тація. – Харків: Українська юридична академія, 1994. – 80 с.
7. *Коробеев А.И.* Уголовно-правовая охрана безопасности мореплавания в СССР / А.И. Коробеев. – Владивосток: Дальневосточный ун-т. – 1984. – 136 с.
8. Советское уголовное право. Часть Особенная: [учебное пособие]. – К.: Киевская высшая школа Мин-ва внутренних дел СССР, 1972. – 297 с.
9. *Пакутин В. Д.* Уголовно-правовая охрана внешней природной среды и природных ресурсов в СССР / В. Д. Пакутин. Учебное пособие. – Уфа: Башкирский гос. университет, 1976. – 157 с.
10. *Повелицына П. Ф.* Уголовно-правовая охрана природы в СССР / П.Ф. Повелицына. – М.: Юрид. лит., 1981. – 88 с.

11. Широков В. Уголовная ответственность за загрязнение моря / В. Широков // Соц. законность. – 1978. – № 12. – С 46–47.

12. Грабовская Н.П. Курс советского уголовного права; отв. ред. Н.А. Беляев. – Т. V. – Л.: Издательство Ленингр. гос. ун-та им. А.А. Жданова, 1981. – 654 с.

13. Плотникова Елена Алексеевна. Ответственность за загрязнение моря веществами, опасными для здоровья людей или для живых ресурсов моря или другими отходами и материалами по ст. 228-1 УК УССР: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / Плотникова Елена Алексеевна; КГУ им. Т.Г. Шевченко. – К., 1987. – 162 с.

14. Кришневич О.В., Плугатир В.С. Злочини проти довкілля / О.В. Кришневич, В.С. Плугатир // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін]; за заг. ред. О.М. Джужи, А.В. Савченко, В.В. Череня. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – С. 530–578.

15. Матвійчук В.К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: Монографія / В.К. Матвійчук. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2011. – 368 с.

16. Гавриш С.Б. Коментар до ст. 243 КК України / С.Б. Гавриш // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Вид. третє. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. – С. 654–658.

17. Дудоров О.О. Злочини проти довкілля / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 6-те вид., переробл. та допов. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2009. – С. 705–757.

18. Клименко В.А. Злочини проти довкілля / В.А. Клименко // Кримінальне право України: Особлива частина: [підручник] (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.) Вид. 2-ге, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: Атака, 2008. – С. 301–353.

19. Антипов В.І. Коментар до ст. 236–246 КК / В.І. Антипов // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р.); відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2002. – С. 519–554.

20. Панько М.М. Преступления против окружающей среды / М.М. Панько // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: под ред. Ю.А. Кармазина, Е.Л. Стрельцова. – Харьков, ООО «Одиссей», 2001. – С. 496–541.

21. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під заг. ред. Потебенько М.О., Гончаренко В.Г. [у 2-х ч. ч.2] – К.: Форум, 2001. – 344 с.

22. Лопашенко Н.А. Экологические преступления / Н.А. Лопашенко // Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. д.ю.н., проф., Заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробева. Т. 4: Преступления против общественной безопасности. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 358–504.

23. Пономарьова А.Е. Преступления в области природной охраны (стст. 246–255 УК РФ) / А.Е. Пономарьова // Энциклопедия уголовного права. Т. 23. Экологические преступления интересов службы в коммерческих и иных организациях. – Издание профессора Малинина. – СПб ГКН. СПб, 2013. – С. 72–269.

24. Наумов А.В. Российское уголовное право: [Курс лекций]: В. 3 т. Т.3: Особенная часть / А.В. Наумов. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 656 с.

25. Надточий Ю. В. Уголовно-правовая охрана морской природной среды: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук.

Спеціальність: 12.00.08. — головне право і криминологія ; Уголовно-исполнительное право / Ю. В. Надточий. — Владивосток, 2005. — 254 с.

26. *Князев А.Г.* Екологічні злочини / А.Г. Князев // Научно-практическое пособие: с постановками матеріалів до глави 26 Уголовного кодексу РФ. — Москва: Проспект, 2009. — 464 с.

27. *Баландюк В.Н.* Екологічні злочини (поняття, види, кваліфікація) / В.Н. Баландюк. — Омск, 1998. — 71 с.

28. *Дудоров О.О.* Злочини проти довкілля / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — 9-те вид., переробл. та допов. — К.: Юридична думка, 2012. — С. 720–782.

29. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з доп. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.

30. *Сміх В.В.* Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу: [монографія]; за заг. ред. М.І. Мельника, В.В. Сміх. — К.: Атіка — Н, 2012. — 200 с.

31. *Жевлаков Э.Н.* Понятие экологических преступлений. Объект и система / Э.Н. Жевлаков // Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в свете решений XXVII съезда КПСС. — М.: ВЮЗИ, 1990. — С. 5–24.

32. *Таций В.Я.* Преступления против природных богатств СССР / В.Я. Таций // Уголовное право УССР. Особенная часть: Учебник / Под ред. М.И. Бажанова и др. — К.: Вища школа. Головное изд-во, 1989. — 503 с.

33. *Іщенко О.М., Матвійчук В.К., Єрсова І.Ю.* Кримінально-правовий захист атмосферного повітря: Навч. посібник / О.М. Іщенко, В.К. Матвійчук, І.Ю. Єрсова. — К.: РВВ МВС України, 1994. — 64 с.

34. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров — М.: Госюриздат, 1960. — 229 с.

35. *Дроздов А.В.* Человек и общественные отношения / А.В. Дроздов. — Л.: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1966. — 124 с.

36. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. — Tallin, 1979. — Jan. 8-12. — P. 1–4.

37. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. — P. 80–101.

38. *Jozeph Raz.* Concept of a Legal System / Raz Jozeph. — Oxford, 1970. — 70 p.

39. *Kiss A.* Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. — Morges. 1976. — 49 p.

40. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeine Teil. — Berlin, 1957. — 312 s.

REFERENCES

1. *Khar I.O.* Kryminalno-pravova okhorona atmosferneho povitria: [monohrafiia] / I.O. Khar. — K. Natsionalna akademiia upravlinnia, 2011. — 192 s.

2. *Tacij V.YA.* Obekt i predmet prestupleniya v sovetskom ugovolnom prave / V.YA. Tacij. — Har'kov: Izd-vo pri Har'kovskom gos-universitete izdatel'skogo ob'edineniya «Vishcha shkola», 1988. — 184 s.

3. Suchasne kryminalne pravo Ukrainy: [kurs lektsii] / A.V. Savchenko, V.V. Kuznietsov, O.F. Shtanko. — K.: Vyd. PALYVODA A.V., 2005. — 640 s.

4. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: [pidruchnyk dlia stud. yuryd. spets. vyshch. zakladiv osvity] / M.I. Bazhanov, Yu.V. Baulin, V.I. Borysov ta in.; [za red. prof. M.I. Bazhanova, V.V. Stashysa, V.Ia. Tatsiia]. – Kyiv – Kharkiv: Yuryнком Inter – Pravo, 2002. – 416 s.

5. Kryminalne pravo Ukrainy. Teoretychnyi kurs ta praktykum: [posib. dlia pidhot. do derzh. ispytiv] / V.V. Kuznietsov, A.V. Savchenko, V.S. Pluhaty; [za zah. red. V.Ia. Horbachevskoho]. – K.: Vyd. PALLYVODA A.V., 2005. – 344 s.

6. *Tatsii V.Ia.* Obiekt i predmet zlochynu v kryminalnomu pravi Ukrainy: Navchalnyi posibnyk V.Ia. Tatsii. – Kharkiv: Ukrainska yurydychna akademiia, 1994. – 80 s.

7. *Korobeev A.I.* Ugolovno-pravovaya ohrana bezopasnosti moreplavannya v SSSR / A.I. Korobeev. – Vladivostok: Dal'nevostochnyj un-t. – 1984. – 136 s.

8. Sovetskoe ugovnoe pravo. Chast' Osobennaya: [uchebnoe posobie]. – K.: Kievskaya vysshaya shkola Min-va vnutrennih del SSSR, 1972. – 297 s.

9. *Pakutin V.D.* Ugolovno-pravovaya ohrana vneshnej prirodnoj sredy i prirodnyh resursov v SSSR / V.D. Pakutin. Uchebnoe posobie. – Ufa: Bashkirskij gos. universitet, 1976. – 157 s.

10. *Povelicyna P.F.* Ugolovno-pravovaya ohrana prirody v SSSR / P.F. Povelicyna. – M.: Yurid. lit., 1981. – 88 s.

11. *SHirokov V.* Ugolovnaya otvetstvennost' za zagryaznenie morya / V. SHirokov // Soc.zakonnost'. – 1978. – № 12. – S. 46–47.

12. *Grabovskaya N.P.* Kurs sovetskogo ugovnogo prava; otv. red. N.A. Belyaev. T.V.– L.: Izdatel'stvo Leningr. gos. un-ta im. A.A. Zhdanova, 1981. – 654 s.

13. *Plotnikova Elena Alekseevna.* Otvetstvennost' za zagryaznenie morya veshchestvami, opasnymi dlya zdorov'ya lyudej ili dlya zhivyh resursov morya ili drugimi othodami i materialami po st. 228-1 UK USSR: Dis... kand. yuridich.nauk: 12.00.08. / Plotnikova Elena Alekseevna; KGU im. T.G. Shevchenko. – K., 1987. – 162 s.

14. *Kryshevych O.V., Pluhaty V.S.* Zlochyny proty dovkillia / O.V. Kryshevych, V.S. Pluhaty // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy / D.S. Azarov, V.K. Hryshchuk, A.V. Savchenko [ta in]; za zah. red. O.M. Dzhuzhy, A.V. Savchenko, V.V. Cherenia. – K.: Yurinkom Inter, 2016. – S. 530–578.

15. *Matviichuk V.K.* Teoretychni ta prykladni problemy kryminalno-pravovoi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Monohrafiia / V.K. Matviichuk. – K.: VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2011. – 368 s.

16. *Havrysh S.B.* Komentar do st. 243 KK Ukrainy / S.B. Havrysh // Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar / Yu.V. Baulin, V.I. Borysov, S.B. Havrysh ta in.; za zah. red. V.T. Maliarenka, V.V. Stashysa, V.Ia. Tatsiia. – Vyd. Tretie. – Kh.: TOV «Odissei», 2006. – S. 654–658.

17. *Dudorov O.O.* Zlochyny proty dovkillia / O.O. Dudorov // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. – 6-te vyd., pererobl. ta dopov. / za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. – K.: Yurydychna dumka, 2009. – S. 705–757.

18. *Klymenko V.A.* Zlochyny proty dovkillia / V.A. Klymenko // Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna: [pidruchnyk] (Iu.V. Aleksandrov, O.O. Dudorov, V.A. Klymenko ta in.) Vyd. 2-he, pererobl. ta dopov. / Za red. M.I. Melnyka, V.A. Klymenka. – K.: Ataka, 2008. – S. 301–353.

19. *Antypov V.I.* Komentar do st. 236-246 KK / V.Y. Antypov // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (za stanom zakonodavstva ta postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy na 1 hrudnia 2001 r.); vidp. red. S.S. Yatsenko. – K.: A.S.K., 2002. – S. 519–554.

20. *Pan'ko M.M.* Prestupleniya protiv okruzhayushchej sredy / M.M. Pan'ko // Ugolovnyj kodeks Ukrainy. Kommentarij: pod red. YU.A. Karmazina, E.L. Strel'cova. – Har'kov, OOO «Odisej», 2001. – S. 496–541.

21. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. Pid zah. red. Potebenko M.O., Honcharenko V.H. [u 2-kh ch. ch.2] – K.: Forum, 2001. – 344 s.

22. *Lopashenko N.A.* Ehkologicheskie prestupleniya/ N.A. Lopashenko // Polnyj kurs ugolovnoho prava: V 5 t. / Pod red. d.yu.n., prof., Zasluzhennogo deyatelya nauki RF A.I. Korobeeva. T. 4: Prestupleniya protiv obshchestvennoj bezopasnosti. – SPb.: Izdatel'stvo R. Aslanova «Yuridicheskij centr Press», 2008. – S. 358–504.

23. *Ponomar'ova A.E.* Prestupleniya v oblasti prirodnoj ohrany (stst. 246–255 UK RF) / A.E. Ponomar'ova // Ehnciklopediya ugolovnoho prava. T. 23. Ehkologicheskie prestupleniya interesov sluzhby v kommercheskih i inyh organizacijah. – Izdanie profesora Malinina. – SPb GKN. SPb, 2013. – S. 72–269.

24. *Naumov A.V.* Rossijskoe ugolovnoe pravo: [Kurs lekcij]: V. 3 t. T. 3: Osobennaya chast' / A.V. Naumov. – M.: Volters Kluver, 2007. – 656 s.

25. *Nadtochij, Yu.V.* Ugolovno-pravovaya ohrana morskoj prirodnoj sredy: Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata yuridicheskikh nauk. Special'nost': 12.00.08. – Ugolovnoe pravo i kriminologiya ; Ugolovno-ispolnitel'noe pravo / Yu.V. Nadtochij. – Vladivostok, 2005. – 254 c.

26. *Knyazev A.G.* Ehkologicheskie prestupleniya / A.G. Knyazev // Nauchno-prakticheskoe posobie: s postatejnymi materialami k glave 26 Ugolovnoho kodeksa RF. – Moskva: Prospekt, 2009. – 464 s.

27. *Balandyuk V.N.* Ehkologicheskie prestupleniya (ponyatie, vidy, kvalifikaciya) / V.N. Balandyuk. – Omsk, 1998. – 71 s.

28. *Dudorov O.O.* Zlochyny proty dovkillia / O.O. Dudorov // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy; Za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. – 9-te vyd., pererobl. ta dopov. – K.: Yurydychna dumka, 2012. – S. 720–782.

29. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoj movy (z dop. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. –K.: Irpin: VTF «Perun», 2005. – 1728 s.

30. *Smikh V.V.* Kryminalna vidpovidalnist za porushennia prava osoby na pravovu dopomohu: [monohrafiia]; za zah. red. M.I. Melnyka, V.V. Smikh. – K.: Atika – N, 2012. – 200 s.

31. *Zhevlakov Eh.N.* Ponyatie ehkologicheskikh prestuplenij. Obekt i sistema / Eh. N. Zhevlakov // Problemy bor'by s ehkologicheskimi pra-vonarusheniyami v svete reshenij XXVII sezda KPSS. – M.: VYUZI, –1990. – S. 5–24.

32. *Tacij V.YA.* Prestupleniya protiv prirodnyh bogatstv SSSR / V.YA. Tacij // Ugolovnoe pravo USSR. Osobennaya chast': Uchebnik/ Pod red. M.I. Bazhanova i dr. – K.: Vishcha shkola. Golovnoe izd-vo, 1989. – 503 s.

33. *Ishchenko O.M., Matviichuk V.K., Yerosova I.Yu.* Kryminalno-pravovyj zakhyst atmosfernoho povitria: Navch. posibnyk / O.M. Ishchenko, V.K. Matviichuk, I.Yu. Yerosova. – K.: RVV MVS Ukrainy, 1994. – 64 s.

34. *Nikiforov B.S.* Obekt prestupleniya po sovet'skomu ugolovnomu pravu / B.S. Nikiforov – M.: Gosyurizdat, 1960. – 229 s.

35. *Drozdov A.V.* Chelovek i obshchestvennyye otnosheniya / A.V. Drozdov. – L.: Izd-vo Leningr. gos. un-ta, 1966. – 124 s.

36. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. – Tallin, 1979. – Jan. 8-12. – P. 1–4.

37. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. – P. 80–101.
38. Jozeph Raz. Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.
39. Kiss A. Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges. 1976. – 49 p.
40. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demohratischen Republik. Allgemeine Tell. – Berline, 1957. – 312 s.

Олійник В.П. Безпосередній об'єкт злочину забруднення моря (ст. 243 КК України)

У статті досліджується безпосередній об'єкт злочину забруднення моря. Детально проаналізовані існуючі точки зору стосовно основного і додаткового безпосередніх об'єктів цього злочину. Пропонується авторське визначення основного та додаткового безпосереднього об'єктів злочину забруднення моря.

Ключові слова: об'єкт злочину, забруднення моря, особливий об'єкт злочину, додатковий об'єкт злочину, предмет відносин, соціальний зв'язок, суб'єкт відносин.

Олейник В.П. Непосредственный объект преступления загрязнения моря (ст. 243 УК Украины)

В статье исследуется непосредственный объект преступления загрязнения моря. Подвергнуты детальному анализу существующие точки зрения относительно основного и дополнительного непосредственных объектов этого преступления. Предлагается авторское определение основного и дополнительного непосредственного объектов преступления загрязнения моря.

Ключевые слова: объект преступления, загрязнение моря, особый объект преступления, дополнительный объект преступления, предмет отношений, социальная связь, субъект отношений.

Oleynik V. The direct object of crime of marine pollution (art. 243 of the CC of Ukraine)

In the article was investigated the direct object of crime of marine pollution. Existing points of view on the matter of main and additional direct objects of this crime are deeply analyzed. In the article are given the author's definitions for main and additional direct objects of a crime of marine pollution.

Keywords: Object of crime; Marine pollution; Special object of crime; Additional object of crime; Subject-matter of relations; Social communication; Bozo of relations.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2016.

УДК 351.862.22

А.М. Соловійова

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Класичного приватного університету,*

А.Б. Соловійова

*студентка 4 курсу
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ АРХЕОЛОГІЧНОЇ І КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Alina Soloviova

*Candidate of Juridical Sciences, assistant professor,
Doctoral student
of Classical Private University,*

Aliesia Soloviova

*4th year student
of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF ARCHAEOLOGICAL AND CULTURAL HERITAGE IN UKRAINE AND SOME FOREIGN COUNTRIES

Formulation of the problem. Cultural property refers to property that has some special relationship with a particular culture or nation state. Cultural property includes objects found at archeological sites, which provide insight into earlier civilizations, and artworks produced by members of a culture and that are thought to embody or represent that culture in a distinctive way. The contours of the definition are vague and shifting, but the controversies over the use of cultural property are real and raise important problems for domestic and international law [1].

The aim of the article is investigate questions criminal-legal protection of archaeological and cultural heritage in Ukraine and some foreign countries.

The main results of the study. The 1969 European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage is mainly concerned with archaeological excavations and the extraction of information from these excavations. It entered into force in 1970. The main thrust is that the parties undertake to prevent illicit excavations, to take the necessary measures to ensure that excavations are authorized and entrusted only to qualified persons, as well as to control and protect the results obtained. The parties accept to take those steps necessary for scientific publication concerning excavation and discoveries, to facilitate the circulation of

archaeological objects for scientific, cultural, and educational purposes. The Convention was ratified by twenty-four European countries. Pressure for revision of the Convention came in the late 1970s from the Parliamentary Assembly which was concerned with underwater archaeology and the illegal trade in antiquities [2].

The Convention of 1992 explains the concept of archaeological heritage by its ability to serve as an instrument for the memory of mankind. Within the objectives of the Convention of 1992, all such remains and objects and any other traces of mankind from past epochs are considered to be the elements of archaeological heritage as a source of the European collective memory and as an instrument for historical and scientific study: (i) the preservation and study of which help to retrace the history of mankind and its relation with the natural environment; (ii) for which excavations or discoveries and other methods of research into mankind and the related environment are the main sources of information; and (iii) which are located in any area within the jurisdiction of the member countries of the Convention. Consequently, the archaeological heritage includes structures, constructions, groups of buildings, developed sites, moveable objects, monuments of other kinds as well as their context, whether situated on land or under water [3].

Beyond the 1907 Convention there was the Hague Convention in 1954 and then the Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in Armed Conflict 1999 (“Second Protocol”).

The Second Protocol was adopted in response to the gaps contained within the 1954 Convention. The main crux of the Hague Conventions is to prevent the destruction of cultural property and artifacts during war, including eliminating the use of cultural property as a weapon of war. Beyond the treatment of cultural property in war, the Second Protocol states that Prosecution is warranted when there is a violation of the conventions. Beyond these specific conventions, crimes relating to cultural property can also be found in the ICC Rome Statute (“Statute”) [4].

The Unidroit Convention presents an international framework to contest private sector transactions in stolen art and cultural property. Among other things, it allows claimants in countries that are party to the Convention to sue in the courts of other signatory countries for the return of stolen or illegally exported cultural property. It is significant that the Unidroit Convention unequivocally requires all objects demonstrated stolen to be returned and limits the possibilities for compensation in the case of return to holders who have been diligent in searching the title [5].

‘Heritage crime’ as a term has begun to appear more and more in both academic and policy documents. In England, the non-governmental organization responsible for the management and promotion of the historic environment, English Heritage, has even taken on the issue of heritage crime as a key aspect within its strategy moving forward (English Heritage, 2013, p. 15).

More broadly, such globally pertinent issues as the international trafficking of cultural objects, especially those looted from archaeological sites and monuments, have long attracted the attention of academics, heritage managers, lawyers,

journalists and participants in the art market alike (see for example Coggins, 1969 for an early archaeological discussion of the issue; Ede, 1998, for a dealer's perspective, and Silver, 2009, for a journalistic investigation). The challenges connected to the curtailing of the theft and illegal export of cultural material, not only that of an archaeological origin, continue to be an important area of research for many and the conflation of heritage crime in general with illicit trade was suggested in a recent publication produced in partnership between Norwegian and Polish agencies (Ramskjaer et al., 2011). However, other crimes also have a significant impact on cultural heritage, as defined here [6].

The key to the definition lies in the term "archaeology" itself. According to the Council of British Archaeology: "Archaeology is the study of the material remains and environmental effects of human behavior: evidence which can range from buried cities to microscopic organisms and covers all periods from the origins of humans millions of years ago to the remains of 20th and 21st century industry and warfare. It provides us with the only source of information about many aspects of our development. Milestones such as the beginning of agriculture, the origin of towns, or the discovery of metals, can only be understood through the examination of physical evidence. Archaeology also provides essential information for periods of the past for which written records survive."⁹ From this definition we see that the activity of archaeology as such is related to the creation of new knowledge and interpretations about the history and therefore the scientific component is a must when calling any activity "archaeology" [7].

The unlawful removal of archaeological heritage normally does not include any scientific measuring, documentation and research. The only similarity of "black archaeology" to actual archaeological activities is excavation which is necessary to get the archaeological finds out of surface. However, in case of "black archaeology", excavation is usually unlawful – i.e. carried out without the legal permission and often using the prohibited means of search (e.g. metal detectors if their use is prohibited by law). Illicit archaeology and metal detecting are often addressed as if they meant the same thing. It is often the case that detector users are equated to looters. The term "looter" involves diverse people with different motivations and interests, including those who engage in a legal hobby and sometimes even have historical interest in their search locations, and those who see detecting mostly as a profitable activity. (Hollowell 2006, 71). I agree that on certain occasions this is really the case. Yet, as I have argued in the introduction, detector users are a broad community with various motives and their relation to archaeology is not necessarily illegal. Therefore, the definition of "black archaeology" cannot contain detecting as one of its mandatory components [8].

Ingrid Ulst suggests the adequate definition of «black archaeology» should reflect the whole chain of activities because its actual meaning is much wider than the treasure hunting normally addressed as the simple unlawful excavation of archaeological items. In order to open its meaning and differentiate between archaeology and «black archaeology», Ingrid Ulst suggests that «black archaeology» can be defined as follows: «Black archaeology» means all the single or group-based activities which are related to the illegal non-scientific excavation, removal and

selling of archaeological heritage originating from illicit or official excavations, including but not limited to the preliminary research and communication activities, search and excavation works, removal and cleansing of finds, any support activities, networking and contracting, and the offering for sale and selling of finds to the previously identified or non-identified buyers in the country of origin and abroad [9].

The problem specific to Bulgaria is illegal excavations. In that country, there are vast and rich archaeological sites of yet-unknown content. Regular archaeological work started only after the war. To give the idea of the great value of the potential finds I may mention the treasure found in Rogozen in 1984, consisting of 164 silver vessels belonging to the culture of the ancient Thracians.

According to a recent estimate, about 13.000 archaeological sites have been identified, such as fortified cities, settlements, burial sites, and each of these sites may consist of up to a 100 structures or individual mortuary mounds (tumuli) [10].

The Criminal Code of Kosovo is also very clear on damaging, demolition and unauthorized removal of protected monuments or objects out of the Republic of Kosovo. According to the Criminal Code whoever damages or destroys a protected cultural, historical, religious, scientific or natural monument or object shall be punished by a fine or by imprisonment of up to two (2) years. Furthermore, if the protected monument is an object that has a unique value or if the offense results in serious damage, the perpetrator shall be punished by a fine or by imprisonment of up to three (3) years. The Criminal Code also determines the sanctions for damages caused during restoration work or research done within the properties of cultural heritage. According to the Code, whoever, without authorization by the competent authority, conducts conservation, restoration or research work on a cultural monument, or, despite a prohibition or without the authorization, carries out archaeological excavations or research and thereby destroys or seriously damages a cultural monument or its characteristics shall be punished by a fine or by imprisonment of up to two (2) years. When these criminal acts are committed against a cultural monument of unique value or result in serious damage, the perpetrator shall be punished by a fine and imprisonment of six (6) months to three (3) years [11].

The cultural heritage of Ukraine is an integral part of the world's cultural heritage. The preservation and enhancement of cultural values is among priorities in the government's policy in the sphere of culture (see, for instance, The Conceptual Directions of Policies by Executive Bodies of Power in the Sphere of Culture, presented by the Cabinet of Ministers of Ukraine in June 1997 and approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 675 as of 23 June, 1997). In accordance with the Law of Ukraine On the basics of National Security of Ukraine (Article 3), "spiritual, moral and ethic, cultural and historic values are the basis of national security". In 2008-2009, the following laws were adopted: Law on Joining the International Convention on the Protection of Intangible Cultural Heritage; Law on Approval of the List of Cultural Monuments which cannot be Subject to Privatisation; Law on Amendments to the Law of Ukraine on Museums; Law on Amendments to Some Laws of Ukraine in Connection with the Approval of the

Parliament; Law on Amendments to the Law on State Programme for Cultural Heritage Protection [12].

Today, in Criminal Code of Ukraine such liability is provided for in Article 298. In accordance with article 298 of the Criminal Code of Ukraine, the Illegal conduct of archeological investigations, excavation, other earth or underwater works on the project of archaeological heritage – punishable by a fine up to 100 tax-free minimum incomes, or restraint of liberty for a term up to two years, or imprisonment for the same term, with or without the deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities for a term up to three years [13].

Summary. Thus, in our view, the breach of Ukrainian criminal legislation is the absence of special norm, which would be subject to criminal liability for theft of movable objects of cultural and archaeological heritage. Currently, responsibility for such an act occurs on the relevant part of article 185 of the Criminal Code or under article 186 of the Criminal Code of Ukraine, if the abduction was carried out openly or under article 187 of the Criminal Code of Ukraine, if the abduction of objects of archaeological heritage by the attack occurred in the presence of all the other signs. The punishment should be appropriate degree of public danger of the offense, therefore, in our opinion, the presence of a special rule with a higher punishment, compared with the general rules (articles 185, 186, 187), would perform the functions of general and special prevention.

REFERENCES:

1. *Posner Eric*. The international protection of cultural property: some skeptical observations / Eric A. Posner // Electronic resource: http://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1315&context=public_law_and_legal_theory.
2. Archaeological heritage the council of Europe initiatives and the valletta convention // Electronic resource: https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/resources/Publications/Archaeology_brochure_EN.pdf.
3. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage // Electronic resource: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/143.htm>.
4. Cultural property protections in international criminal law // Electronic resource: <https://acontrarioicl.com/2013/08/09/proprietas-culturalis/>.
5. Protection of Cultural Heritage in Southeast Asia // Electronic resource: http://asef.org/images/docs/Hanoi_Proceedings_Digital_2010.pdf.
6. Thomas Suzie. What is 'heritage crime'? / Suzie Thomas, Louise Grove // Electronic resource: https://he.palgrave.com/resources/sample-chapters/9781137357502_sample.pdf.
7. The Council of British Archaeology // Electronic resource: <http://www.britarch.ac.uk/getinvolved/whatisarchaeology>.
8. *Ulst Ingrid*. The Role of Community Archaeology in Heritage Protection: Responsible Metal Detecting as a Tool for Enhancing the Protection of Archaeological Heritage/ Ingrid Ulst // Electronic resource: <http://register.muinas.ee/ftp/Teadustood2013/IngridUlst2012.pdf>.
9. *Ulst Ingrid*. The problems of "black archaeology" in Estonia / Ingrid Ulst // Electronic resource: <http://register.muinas.ee/ftp/Teadustood2013/IngridUlst2012.pdf>.

10. The protection of historic buildings and their artistic contents against crime and willful damage // Electronic resource: https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/resources/Publications/Pat_PC_33_en.pdf.

11. Protection and promotion of the cultural heritage // Electronic resource: <http://kfos.org/wp-content/uploads/2015/03/trashigimia-kulturore.pdf>.

12. Kyiv Initiative Regional Programme Pilot Project 2: "Rehabilitation of Cultural Heritage in Historic Towns" (PP2) // Electronic resource: https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/cooperation/Kyiv/PP2/KI_2010_049-PP2UkraineHAR.pdf.

13. The Criminal Code of Ukraine // Electronic resource: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Соловйова А.М., Соловйова А.Б. Кримінально-правова охорона об'єктів археологічної і культурної спадщини в Україні та деяких зарубіжних країнах

У статті аналізуються питання кримінально-правової охорони об'єктів археологічної і культурної спадщини в Україні та деяких зарубіжних країнах. Досліджується місце об'єктів археологічної і культурної спадщини в системі кримінально-правової охорони України і деяких зарубіжних країн.

Ключові слова: археологічна спадщина, культурна спадщина, злочин, зарубіжне законодавство, кримінальне право.

Соловьева А.Н., Соловьева А.Б. Уголовно-правовая охрана объектов археологического и культурного наследия в Украине и некоторых зарубежных странах

В статье анализируются вопросы уголовно-правовой охраны объектов археологического и культурного наследия в Украине и некоторых зарубежных странах. Исследуется место объектов археологического и культурного наследия в системе уголовно-правовой охраны Украины и некоторых зарубежных стран.

Ключевые слова: археологическое наследие, культурное наследие, преступление, зарубежное законодательство, уголовное право.

Soloviova Alina, Soloviova Aliesia. Criminal-legal protection of archaeological and cultural heritage in Ukraine and some foreign countries

The article analyzes the issues of criminal law protection of archaeological and cultural heritage in Ukraine and some foreign countries. In the article was explored the place of archaeological and cultural heritage in the system of criminal law protection of Ukraine and some foreign countries.

Keywords: Archaeological heritage; Cultural heritage; Crime; Foreign legislation; Criminal law.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2016.

УДК 343: 349,6 (477)

I. Khar

COMMITTER OF CRIMES AGAINST HEALTH OF A PERSON: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

I. O. Харь

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Питання, що стосується суб'єкта злочинів проти здоров'я особи, важливі для теорії та практики. Ця проблема потребує належного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми суб'єкта злочинів проти здоров'я особи присвятили свої праці такі вчені, як: В.В. Сташис, В.І. Борисов, В.І. Касенюк, М.Г. Заславська, С.В. Гринчак, М.І. Хавронюк, Г.Є. Болдарь, В.О. Гоцелюк, Ю.О. Кучер, Н.В. Уварова, А.В. Байлов та ін. Проте до цього часу ця проблема не знайшла свого належного вирішення.

Метою статті є дослідження суб'єкта злочинів проти здоров'я особи.

Основні результати дослідження. Проблема суб'єкта злочину загалом, а також суб'єкта злочинів проти здоров'я особи має певний теоретичний і практичний багаж у науці кримінального права [1, с. 137–147; 2, с. 18–20; 3, с. 58; 4, с.20; 5, с. 3–4; 6, с. 1–260; 7, с. 130; 8, с. 1–318; 9, с. 1–36; 10, с. 1–304; 11, с. 82–86; 12, с. 130–141; 13, с. 1–140]. Питання про суб'єкт злочину протягом багатьох років було дискусійним у теорії кримінального права. Зазначимо, що і на сьогодні в ряді моментів, які характеризують цей елемент складу злочину, немає єдності поглядів серед теоретиків. Суб'єктом злочину кримінальне право визнає фізичну осудну особу (людину), яка досягла до моменту вчинення певного злочину віку, з якого особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, здатна понести за нього кримінальну відповідальність [14, с. 348; 15, с. 74]. Існує й таке визначення суб'єкта злочину: «це фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу може настати кримінальна відповідальність» [16, с. 86; 12, с. 130].

Нам більше імponує визначення суб'єкта злочину, запропоноване В.Я. Тацієм та В.К. Матвійчуком, оскільки з нього чіткіше визначається вік кримінальної відповідальності.

Історичний аналіз законодавчого підходу до розуміння цього елемента складу злочину дає підстави стверджувати, що вітчизняний кримінальний закон завжди визнавав суб'єктом злочину виключно людину, зокрема до 1 вересня 2014 року, коли вже і юридичну особу можна буде притягти до кримінальної відповідальності за деякі кримінальні правопорушення [17, с. 4]. Тут необхідно зазначити, що вперше в КК України 2001 р. у ч. 1 ст. 18 дається законодавче визначення суб'єкта злочину: «Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може настати кримінальна відповідальність» [18], а також сформульоване визначення спеціального суб'єкта у ч. 2 ст. 18 КК України: «Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність за злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [18]. Відсутність будь-якої ознаки загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта злочину виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до особи покарання. Ці вимоги стосуються і злочинів проти здоров'я особи. Така значущість суб'єкта злочинів проти здоров'я особи потребує значної уваги до його дослідження і, зокрема, до класифікації суб'єктів.

Аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури окреслив основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права. З дослідження цієї літератури видно, що під методологією розуміють передусім звернення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності, вчення про структуру, логічну організацію, а також щодо методів і засобів цієї діяльності [19, с. 164]. Виходячи із зазначеного, слід погодитися з думкою В.Г. Павлова, що методологія дає змогу представити вчення про суб'єкт злочину взагалі, а на нашу думку, і про суб'єкт досліджуваних злочинів з історико-філософських, правових і теоретичних позицій, допомагає визначити найбільш перспективні напрями цього вчення, глибше пізнати логіку існуючих проблем, виявити і закріпити важливі пріоритети в їх дослідженні [8, с. 12]. Тому ми переконані в тому, що у пропонованому дослідженні потрібно зупинитися на деяких теоретичних і методологічних положеннях суб'єкта злочину. Крім того, досконале вирішення проблеми суб'єкта злочинів в передбачених стст. 121–128, 130–145 КК України неможливе без осмислення теоретичних і методологічних проблем дослідження суб'єкта злочину та дискусійних питань вчення про суб'єкт злочину.

Насамперед на цьому шляху дослідження зазначимо ще раз, що під методологією розуміють вчення про принципи побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності; вчення про структуру логічної організації, а також про методи і засоби цієї діяльності [20, с. 164]. Термін «методологія» в літературі в широкому розумінні використовується як філософське вчення про методи пізнання [21, с. 365–367]. У вузькому розумінні під методологією

розуміють сукупність пізнавальних засобів, розроблених на основі принципів загальної методології, що мають методологічне значення в конкретній сфері пізнання і практики [19, с. 13–14]. Крім того, під методологією розуміють систему принципів наукового дослідження, оскільки методологія визначає, якою мірою зібрані факти можуть слугувати і відповідати об'єктивному знанню [22, с. 24].

Маючи достатньо аргументовані визначення та підходи і провівши аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури, окреслимо основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права, а також ті, що стосуються і суб'єкта злочинів, передбачених ст.ст. 121–128, 130–145 КК України.

Виходячи з означеного вище, слід констатувати той факт, що формування цілої низки методологічних основ учення про суб'єкт злочину відносяться до теорій і правових поглядів І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля, А. Фейєрбаха, І.Г. Фіхте та інших дослідників права, які мали великий вплив на розвиток правової думки в Україні. Так, у філософії І. Канта інтерес викликає: осмислення злочину і особи, що його вчинила; переконання, що злочин вчиняється за бажанням людини (за рішенням її волі); що суб'єкт злочину (як фізична особа) володіє свободою волі [23, с. 137]. Натомість за кримінально-правовою теорією Г.В.Ф. Гегеля, злочинець — це не просто об'єкт каральної влади держави, а суб'єкт права, воля і мислення якого являють собою щось єдине, тому що воля не що інше, як мислення, яке перетворює себе в наявне буття і при цьому наявність волі є загальною умовою інкримінування; осудність як властивість особи, що вчинила злочин, свідчить про те, що суб'єкт як мисляча істота, знав і хотів діяти певним чином [24, с. 89–165]. А. Фейєрбах вважав, що злочин вчиняється не з чуттєвих спонукань, а із свавілля вільної волі (як дія вільної волі злочинця) [25, с. 16–30]. І.Г. Фіхте наполягав на тому, що злочин залежить від свободи волі людини [26, с. 165].

За дослідженнями А.А. Піонтковського, з якими слід погодитися, кримінально-правові погляди І. Канта на проблему суб'єкта злочину були ідеалістичними. Натомість це ж питання Г.В.Ф. Гегелем розглядалося по суті у сфері абстрактного права, а погляди А. Фейєрбаха були антиісторичними, тобто мали методологію критичної філософії [26, с. 17].

Багато питань, в тому числі тих, що стосуються суб'єкта злочину, відображені у філософії І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля. І.Г. Фіхте, в подальшому розроблялися і досліджувалися різними правовими школами. Так, найвидатнішими теоретиками класичної школи кримінального права, що виникла в Європі у другій половині XVIII ст. — на початку XIX ст., поряд з А. Фейєрбахом були К. Біндінг (Німеччина), Н. Россі, О. Гарро (Франція). В Україні такий напрямок виник у XIX–XX ст. в особі професора А.Ф. Кістяковського, в Росії представниками цього напрямку були М.С. Таганцев, Н. Д. Сергієвський. Ця школа кримінального права базувалася на метафізичній, ніким і нічим не обумовленій свободі волі особи і відсутності кримінальної відповідальності неосудних. Протилежних поглядів дотримувались представники антропологічної школи кримінального права, що виникла в кінці XIX ст. Засновники

Ч. Лоброзо, Р. Гарофало, Е. Феррі та ін., спираючись на методологію вульгарного матеріалізму і позитивізму, заперечуючи повністю вольову діяльність, обґрунтовували вчення про злочинну людину. Іншими словами, вони стверджували, що злочини вчиняються незалежно від суспільних умов і, як правило, природженими злочинцями. Представники соціологічної школи кримінального права (кінець XIX ст. — початок XX ст.) А. Прінс, І.Я. Фойніцький та ін. виступили проти визнання свободи волі злочинця, наполягаючи, що його дії обумовлені соціальними факторами злочинності [22, с. 30]. По суті, вони заперечували інститути кримінального права, вчення про склад злочину, не проводили різниці між поняттями «осудність» і «неосудність». Злочинне діяння розглядалось як вчинок розумної людини. Методологією цієї школи були філософія прагматизму і позитивізму. Дослідники вважали, що будь-який злочин вчиняється фізичною особою (людиною). Якщо розглядати проблеми дослідження суб'єкта злочину з позиції методології теоретичних концепцій в українському і російському кримінальному праві, то, незважаючи на різне ставлення дореволюційних вітчизняних криміналістів до філософських і кримінально-правових теорій, у більшості своїй вони були єдині, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, і виступали проти кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Проблема осудності і неосудності особи, яка вчинила злочин, що є однією з основних у теорій кримінального права у відношенні суб'єкта злочину, вирішувались представниками різних шкіл по-різному. Що ж стосується віку суб'єкта як однієї з його головних ознак, то дослідження зводилося до різних класифікацій злочинних елементів, або до розгляду їх вікових особливостей з позицій особистих особливостей злочинця. Звичайно, що вивчення свободи волі, осудності, неосудності та інших питань, що пов'язані з поведінкою людини в суспільстві, неможливо обґрунтувати і вирішити окремо від проблеми суб'єкта злочину, з якою тісно пов'язані різні інститути кримінального права [27, 34–36].

В історичному аспекті представляє інтерес методологічний і теоретичний аналіз суб'єкта злочину в кримінальному праві і кримінальному законодавстві в радянський період розвитку СРСР і її складової Української РСР. Як, на наш погляд, вірно вважає Ю.А. Красіков, після жовтневої революції доктрина соціалістичного права увібрала в себе реакційні положення соціологічної школи права, перекутивши багато в чому класичний напрямок [27, с. 35]. У перші роки існування радянської держави увага до вивчення суб'єкта злочину юристами майже не приділяється. Це було пов'язане з тим, що кримінальне законодавство потребувало кардинальних змін [8, с. 18]. У цей період наука кримінального права з нових методологічних позицій стала вирішувати завдання з переосмисленням кримінально-правових теорій, у тому числі й тих, що стосуються суб'єкта злочину.

В радянський період значний вклад у розвиток теорій і методології з проблем суб'єкта злочину внесли такі вчені: Я.М. Брайнін, В.С. Орлов, А.А. Піонтковський, А.М. Трайнін, І.І. Карпець, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, Н.С. Лейкіна, Р.І. Міхеєв, В.Я. Тацій, С.С. Яценко,

П.С. Матишевський, О.Я. Светлов та інші. Однак у зв'язку з відсутністю в теорії кримінального права послідовного, стрункого вчення про суб'єкт злочину вченими допускалися методологічні помилки в характеристиці його ознак. Традиційно суб'єкт злочину характеризувався у вигляді одного з елементів складу злочину [8, с. 18]. На думку О.Ф. Шишова, в підручнику з кримінального права 1938 р. був допущений ще один методологічний прорахунок, який виразився в тому, що соціальна суть інституту вини розглядалася в розділі «Суб'єкт злочину» [22, с. 87].

Загальновизнаною думкою є та, що висвітлення питань методології в кримінально-правовій літературі цього ж напрямку щодо суб'єкта злочину обмежувалося лише вказівкою авторів на діалектичний матеріалізм як всезагальний метод наукового пізнання, а приватно — наукові методи залишалися поза увагою і потребували дослідження.

Важливе значення для розуміння теоретичних і методологічних проблем поняття «суб'єкта злочину» мало дослідження радянськими та сучасними фахівцями в галузі кримінального права філософського поняття свободи, волі в її матеріалістичному розумінні, а також ознак суб'єкта злочину (вік, осудність і неосудність).

У науці кримінального права, як зазначалося раніше, склад злочину є необхідною і достатньою підставою притягнення осудної особи, що вчинила злочин, з урахуванням встановленого законом віку до кримінальної відповідальності. Структурну основу складу злочину складає: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона [28, с. 162]. В той же час А.М. Трайнін наполягав на тому, що суб'єкт злочину не може розглядатися в системі елементів складу злочину, тому що людина не є елементом вчиненого нею злочинного діяння [29, с. 191]. Позиція А.М. Трайніна не отримала широкого визнання серед теоретиків кримінального права. Було спірним у теорії кримінального права і твердження про те, що осудність і вік суб'єкта злочину не можна розглядати як ознаки, що відносяться до складу злочину (А.Н. Трайнін, Б.С. Никіфоров та ін.). На переконання Н.С.Лейкіної, включення осудності і віку до числа основних ознак суб'єкта не є перетворенням злочинця в елемент вчиненого ним злочинного діяння, оскільки існує можливість спробувати дати більшу об'єктивну і всебічну характеристику конкретного складу злочину [30, с. 229–234]. Проте, на думку В.Г. Павлова, з якою слід погодитися, така позиція Н.С. Лейкіної є сумнівною [8, с. 19].

Важливою теоретичною основою в дослідженні суб'єкта злочину є вік, встановлений у законі, як обставина, що визначає настання кримінальної відповідальності за вчинене. Вік як ознака суб'єкта злочину вченими практично не вивчена. Складність цієї проблеми пояснюється тим, що вона пов'язана не тільки з природними, біологічними, але й соціально-психологічними властивостями людини, які мають враховуватися законодавцем при встановленні вікових меж для притягнення до кримінальної відповідальності. На певних історичних етапах вік, з якого наступала кримінальна відповідальність, встановлювався законодавцем по-різному. Достатньо низькі межі настання кримінальної відповідальності зберігалися тривалий час.

Загальна кримінальна відповідальність за чинним КК України настає з 16 років, хоча на практиці і в теорії кримінального права це питання вирішується неоднозначно [18]. Справа в тому, що за деякі злочини, не оговорені в законі, кримінальна відповідальність може наступати з 18 років або з 25 років. Дане положення реалізується, коли мова йде про спеціальний суб'єкт злочину. В цьому зв'язку виникає необхідність привести в кримінальному законі конкретний перелік норм, що передбачають настання кримінальної відповідальності з 18 або з 25 років. Від віку, на нашу думку, залежить і структура складу злочину.

Одним із аспектів дослідження суб'єкта в теорії кримінального права є його осудність, тобто такий психічний стан, коли особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [14, с. 204].

Важливим аспектом дослідження суб'єкта злочину взагалі і суб'єкта злочинів зокрема, передбачених стст. 121–128, 130–145 КК України, є вивчення такого складного питання в науці кримінального права і кримінології, як співвідношення понять «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», які іноді ототожнюються. Методологічною основою дослідження цієї проблеми є як поглиблене вивчення самого злочинного діяння на різних етапах розвитку нашої держави, так і вдосконалення кримінального законодавства з метою більш ефективної боротьби зі злочинністю, в тому числі і проти здоров'я особи. Поняття «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», хоча і близькі, але не збігаються. Крім того, вони мають різний обсяг, а саме: поняття «суб'єкт злочину» вужче, ніж поняття «особистість злочинця» [8, с. 23]. Поняття «суб'єкт злочину» ґрунтується на конкретних положеннях, сформульованих у кримінальному законі, і виходить із методологічних передумов філософських і кримінально-правових теорій [8, с. 23]. Суб'єкт злочину – це термін кримінально-правовий, який, швидше, визначає юридичну характеристику особи, що вчинила злочин, і відрізняється від кримінологічного поняття «особистість злочинця» [8, с. 23]. Натомість термін «особистість злочинця» як більш об'ємне поняття розкривається через соціальну суть особи, а також через складний комплекс ознак, властивостей, зв'язків, відносин, моральний і духовний світ, що характеризують її, взятих у взаємодії з індивідуальними особливостями і життєвими фактами, що лежить в основі злочинної поведінки [8, с. 23].

Крім того, стосовно суб'єкта злочину також існує проблема його класифікації. Адже, як відомо, в юридичній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів злочину. Деякі автори стверджують, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи [31, с. 522; 12, с. 131–141 тощо]. Інші вважають, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи [32, с. 9]. Існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи [33, с. 42]. В теорії кримінального права суб'єкти злочинів також класифікуються на загальний і спеціальний [34, с. 830–899; 10, с. 120 тощо].

Така суперечлива класифікація суб'єктів злочину в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомогу судам і правоохоронним

органам у справі боротьби зі злочинними проявами. Положення, що склалося, викликає необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта злочину і, зокрема, суб'єкта злочину, передбаченого стст. 121–128, 130–145 КК України. З цією метою звернемося до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта конкретного злочинного діяння. Так, В.Я. Тацій, А.А. Піонтковський, та ін. при визначенні суб'єкта злочину, що стосується злочинів проти життя особи, використовують термін «приватна особа». Автор підтримує позицію В.К. Матвійчука, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який названі автори йому намагаються надати [35, с. 70]. Перш ніж зробити спробу пояснити свою точку зору про це поняття, слід відзначити, що в кримінальному праві зміст терміна «приватна особа» до цього часу не отримав розробки. Приватною особою автори існуючих підручників з кримінального права, курсів кримінального права, монографічної літератури, навчальних посібників і статей називають суб'єктів злочинів, що стосуються злочинів проти життя особи. Про цьому не дають пояснення, на відміну від поняття «службова особа», якими ж ознаками повинна володіти приватна особа. Разом з тим, розробка ознак приватної особи має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення, на чому акцентував увагу В.К. Матвійчук [35, с. 70], що і ми спробуємо аргументувати при визначенні суб'єкта злочину, передбаченого стст. 121–128, 130–145 КК України. Щоб отримати більш або менш вичерпну відповідь на це питання, важливо дійсно дати тлумачення терміна «приватна особа», з'ясувати, який зміст в нього вкладається, і що, власне, під ним треба розуміти, як його треба аргументувати. Згідно зі «Словарем русского языка» С. Ожегова слово «частный, -ое» означає «являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный. Личный, не общественный, не государственный» [36, с. 717]. Близьке за значенням, хоча і більш вузьке тлумачення терміна «приватний» пропонує «Толковый словарь русского языка» В. Дала: «относящийся к части, общему, исключение» [37, с. 583]. Деяко схоже розуміння надається терміну «приватний» Великим тлумачним словником сучасної української мови «Який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який стосується окремої особи (осіб) особистий //перев., у сполуч. зі сл. життя. Не пов'язаний зі службовою або суспільною діяльністю, який не має офіційного значення... виконується поза державною службовою... який не перебував на державній службі... Приватним способом: а) неофіційно; б) для окремої особи або поза державною службою...» [38, с. 926].

З існуючих тлумачень терміна «приватний», що є в словниках, звичайно ще не можна визначити ознаки приватної особи. Нам здається, що для цієї мети додатково необхідно скористатися тими положеннями, що є в чинному кримінальному законодавстві (ст. 364 КК України), як це робить В.К. Матвійчук у своїх працях, а саме: ознаками службової особи, а також ознаками неслужбової особи, що даються в юридичній літературі. Порівнюючи вказані ознаки й правові наслідки, що є на практиці, які відносяться як до службової особи, так і неслужбової, використовуючи для пояснення тлумачення терміна «приват-

на», що дається у словниках, спробуємо визначити ознаки суб'єкта приватної особи як суб'єкта злочину.

Найбільш прийнятими, на наш погляд, є визначення й обґрунтування ознак суб'єкта злочину через діяльність і функції суб'єкта [39, с. 70–71], тобто функціональну діяльність такої особи. Зазначена позиція В.К. Матвійчука потребує лише певного уточнення, яке повинне мати таке наповнення: «крім діяльності і функцій суб'єкта (функціональної діяльності такої особи) ще необхідно в зазначеній динаміці врахування і відповідного статусу суб'єкта». Що ж стосується службових осіб, які дають вказівку на вчинення злочину або які його вчиняють особисто, то їх діяльність згідно зі ст. 364 КК України відноситься до здійснення постійно чи тимчасово чи за спеціальними повноваженнями функції представників влади, чи місцевого самоврядування, а також до того, що вони обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування на державних чи комунальних підприємствах в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальними повноваженнями, якими особа наділяється повноваженим органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноваженим органом чи повноваженою особою підприємства, установи, організації, судом або законом тощо [40, с. 79].

Суть однієї функції, як це зрозуміло, виражається в безпосередньому управлінні людьми, виробничими, виховними, організаційними або технологічними процесами [41, с. 30–31; 42, с. 491–495]. Друга — охоплює коло обов'язків, пов'язаних з розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами виробництва та ін. суб'єкта [43, с. 62–63; 42, с. 495]

У частини суб'єктів, як свідчить це дослідження, функції та статус службової особи відсутні. Слід погодитися з думкою, що неможливо дати всебічне й об'єктивне визначення суб'єкта злочину (в частині, що стосується неслужбової особи) без розкриття змісту виробничих і професійних функцій, а також статусу такої особи, які такий суб'єкт виконує під час вчинення злочину [43, с. 80].

Ними є: 1) виробничі функції, в процесі яких відбувається процес виробництва; 2) професійні функції — відносно-постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок; 3) коло обов'язків такого працівника регламентується трудовим договором, контрактом, службовою інструкцією або іншими нормативно-відомчими актами [43, с. 62–71].

Ми згодні з позицією В.К. Матвійчука, що поняття «приватна особа» і «службова особа» відноситься до різних систем відліку і їх (ці поняття) не можна порівнювати і протиставляти, а тому методично буде вірним, якщо конкретні системи розглядаються в конкретних умовах (тобто в системі досліджуваних суспільних відносин) [43, с. 63], а саме: які охороняються стст. 121–128, 130–145 КК України, як це доводиться в указаній статі. Отже, повнота понят-

тя «суб'єкт злочину» виявляється в тому, що воно повинно мати повноту об'єму цього поняття (тобто має бути відсутня пустота, необхідне наповнення цього поняття). З цього приводу слід погодитися з позицією В.К. Матвійчука і положеннями формальної логіки, що при діленні певного поняття, а саме «суб'єкт злочину», сума об'ємів понять — дільників: «службова», «неслужбова» і «приватна» особа має бути рівною об'єму (обсягу) діленого поняття [43, с. 64]. Отже, можна погодитися з таким визначенням приватної особи як суб'єкта злочину — це фізична осудна особа, якій виповнився до моменту вчинення злочину вік кримінальної відповідальності, яка вчиняє злочин, не маючи функції та статусу службової та неслужбової особи, не знаходиться в трудових відносинах, діє як приватна особа не в інтересах суспільно корисної діяльності [43, с. 64].

Дещо іншою термінологією користується при визначенні суб'єкта злочину В. Пакутін. Так, для позначення можливих суб'єктів конкретного злочину дослідник використовує поняття «громадяни» поряд із поняттям «службові особи» [33, с. 28]. Нам здається, що вірну позицію в цьому питанні займає В.К. Матвійчук, який зазначає, що «використання терміна «громадянин» в поєднанні з службовими особами, як складових суб'єкта злочину, неправомірно» [35, с. 93]. Дійсно, таке поєднання можливих суб'єктів окремого складу злочину призводить до відомої логічної помилки, тобто невідповідності членів поділу і їх перерізу, пересіченню, перетину [35, с. 93], що, на нашу думку, є причиною повного відторгнення цих понять один від одного, адже очевидно, що службові особи є також громадянами. Крім того, при такому поєднанні вбачається і друга логічна помилка — неповнота ділення [35, с. 93], що є, на наш погляд, істотною методологічною помилкою. Автори, виходячи з механізму логіки мислення, використовуючи поняття «громадяни», не включають, як можливих суб'єктів злочину, осіб без громадянства, громадян іноземної держави, неслужбових і приватних осіб. Це ще раз підтверджує нашу позицію щодо суб'єкта злочину.

Поділ суб'єктів на загальний і спеціальний, як вірно вказує С.Б. Гавриш, для злочинів проти здоров'я особи дійсно недостатній, бо не відображає соціального і правового статусу суб'єкта [44, с. 484]. Насправді це так, оскільки цей термін є певна абстракція, що позбавлена соціального змісту, тобто реальності суб'єкта як такого.

Автор вважає, що теоретичне вирішення питання про суб'єкт злочину, передбаченого стст. 121–128, 130–145 КК України, повинно передусім слугувати практиці боротьби з цими злочинами. Розробки в науці кримінального права можуть бути сприйняті практикою лише в тому випадку, якщо в достатній мірі конкретизовані і базуються на реальних умовах життя суспільства, мають правові та соціальні основи кримінального закону.

Таким чином, аналіз основних методологічних і теоретичних підходів до суб'єкта злочинів і, зокрема, до злочинів, передбачених стст. 121–128, 130–145 КК України, підтверджує необхідність проведення дослідження цього злочину. Так, аналіз судової практики, існуючих публікацій і законодавства свідчить, що поняття «суб'єкт злочину» має різне трактування.

Суб'єкт злочинів, передбачених стст. 121-122 КК України, має неоднозначне трактування: 1) В.В. Сташис, В.І. Борисов, Н.П. Короленко, М.Й. Коржанський зазначають, що суб'єктом цих злочинів можуть бути осудні особи, які досягли 14-річного віку [45, с. 57; 46, с. 288, 290; 47, с. 67, 71]; 2) А.В. Савченко, О.М. Джужа стверджують, що суб'єктом цих злочинів є фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку [48, с. 305, 307]; 3) С.Д. Шапченко, С.С. Яценко наполягають на тому, що суб'єктом цих злочинів є особа, якій виповнилося 14 років (це може бути як приватна, так і службова особа) [49, с. 262]; 4) Л.Л. Кругліков визнає суб'єктом злочинів, передбачених стст. 111 та 112 КК РФ (Умышленное причинение тяжкого вреда здоровью; умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью), осудну особу, яка досягла 14-річного віку [50, с. 736, 771].

Аналіз існуючих точок зору на суб'єкт злочинів, передбачених стст. 121 та 122 КК України, надає можливість виокремити з них позитивні моменти: 1) що суб'єктом цих злочинів є фізична осудна особа; 2) яка досягла 14-річного віку. Проте необхідні певні уточнення стосовно того, що суб'єктом злочинів, передбачених цими статтями, є фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 14 років.

Стосовно суб'єкта злочинів, передбачених стст. 123, 124, 125, 126, 127, 128 КК України, в юридичній літературі, а також практиці пропонуються такі судження: 1) В.В. Сташис, В.І. Борисов, М.Й. Коржанський зазначають, що протизаконне насильство за своїм характером може утворювати у суб'єкта право на необхідну оборону або затримання злочинця. Тому можливі випадки заподіяння тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони, або заходів, необхідних для затримання злочинця, коли винний до того ж перебував у стані сильного душевного хвилювання, викликаного протизаконним насильством. Такі випадки слід відрізнити від дій винного, у яких містяться ознаки тільки ст. 123 КК України. Для злочинів, вчинених у стані сильного душевного хвилювання, характерним є заподіяння шкоди потерпілому не з метою захисту або затримання особи і отже, не у стані необхідної оборони чи затримання особи злочинця, оскільки діяння, передбачене ст. 124 КК є менш тяжким, ніж передбачено ст. 123 КК [45, с. 68–69; 47, с. 70–71]; 2) А.В. Савченко, О.М. Джужа стверджують, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 123 КК України, є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і під час вчинення злочину перебувала у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства чи тяжкої образи його з боку потерпілого [48, с. 308]; 3) Л.Л. Кругліков наполягає на тому, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 113 КК РФ (причинение тяжелого или средней тяжести вреда здоровью в состоянии аффекта), загальний: осудна особа, що досягла 16-річного віку [50, с. 777]; 4) С.Д. Шапченко, С.С. Яценко, а також Н.П. Короленко упевнені, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 123 КК України, є особа, якій виповнилося 16 років [49, с. 264; 46, с. 290].

Аналіз існуючих точок зору на суб'єкт злочину, передбачений ст. 123 КК України, дозволяє виокремити те позитивне, що допоможе з'ясувати суб'єкт

цього злочину: 1) це загальний суб'єкт, фізична, осудна особа, що досягла 16-річного віку; 2) особа, яка перебувала під час вчинення злочину у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства чи тяжкої образи з боку потерпілого.

Проте до визначення цього суб'єкта злочину мають бути внесені корективи. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 123 КК України, є фізична осудна, приватна або неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства або громадянин іноземної держави), що до моменту вчинення злочину досягла 16-річного віку, яка вчинила злочин, перебуваючи під час його вчинення у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства чи тяжкої образи з боку потерпілого.

Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 124 КК України, існують такі точки зору: 1) В.В. Сташис, В.І. Борисов зазначають, що суб'єктом цього злочину може бути осудна особа, яка досягла 16-річного віку (тяжке тілесне ушкодження, хоча й заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, але яке з'явилося під впливом обставин, пов'язаних із перевищенням меж необхідної оборони, або заходів, необхідних для затримання злочинця, належить кваліфікувати за ст. 124 КК України) [45, с. 70–71]; 2) С.Д. Шапченко, С.С. Яценко, а також Н.П. Короленко наполягають на тому, що суб'єкт цього злочину — особа, якій виповнилося 16 років [49, с. 265; 46, с. 291]; 3) Л.Л. Кругліков наполягає на тому, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 114 КК РФ (причинение тяжкого или средней тяжести вреда здоровью при превышении пределов необходимой обороны либо при превышении мер, необходимых для задержания лица, совершившего преступление), загальний: осудна особа, що досягла 16-річного віку [50, с. 738].

Аналіз існуючих точок зору стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 124 КК України, надає можливість використати ті позитивні моменти, що допоможуть з'ясувати суб'єкт цього злочину: 1) що це фізична осудна особа; 2) що це може бути приватна або неслужбова особа; 3) що такий винний перебував під час вчинення цього діяння у стані необхідної оборони, уявної оборони чи в умовах необхідності затримання злочинця.

З урахуванням коректив можна запропонувати визначення суб'єкта цього злочину: ним є фізична, осудна, приватна або неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, що перебувала під час вчинення цього діяння у стані необхідної уявної оборони чи в умовах необхідності затримання злочинця.

Щодо суб'єкта злочину, передбаченого ст. 125 КК України, то слід зазначити, що існують такі судження: 1) В.В. Сташис, В.І. Борисов наполягають на тому, що суб'єктом цього злочину є осудна особа, якій виповнилося 16 років [45, с. 71]; 2) А.В. Савченко, О.М. Джужа заявляють, що суб'єкт злочину — загальний [48, с. 309]; 3) Н.П. Короленко, М.Й. Коржанський, С.Д. Шапченко зазначають, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 125 КК України, є особа, якій виповнилося 16 років [46, с. 292; 47, с. 75; 49, с. 266]; 4) Л.Л. Кругліков стверджує, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 115 КК РФ (умышленное

причинення лёгкого вреда здоровью) загальний: осудна особа, що досягла 16-річного віку [50, с. 783].

Дослідження зазначених точок зору надає нам можливість зупинитися на позитивному, яке сприятиме формулюванню визначення поняття суб'єкта цього злочину: 1) що це осудна особа; 2) що це загальний суб'єкт; 3) що це особа, якій виповнилося 16 років. Враховуючи це, запропонуємо поняття суб'єкта цього злочину: ним є фізична осудна, приватна неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років.

Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 126 КК України, то в юридичній літературі існують такі думки: 1) М.І. Мельник, В.К. Грищук, А.В. Савченко та О.М. Джужа стверджують, що суб'єкт цього злочину — загальний [51, с. 315; 48, с. 310]; 2) С.Д. Шапченко, С.С. Яценко, М.Й. Коржанський, Н.П. Короленко наполягають, що суб'єктом цього злочину є особа, якій виповнилося 16 років [49, с. 267; 47, с. 76; 46, с. 293]; 3) В.В. Сташис, В.І. Борисов впевнені, що таким суб'єктом цього діяння є осудна особа, яка досягла 16-річного віку [45, с. 72]; 4) Л.Л. Кругліков зазначає, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 116 КК РФ (побои), загальний: осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Аналіз запропонованих вище точок зору надає можливість виокремити позитивні положення, які допоможуть сформулювати визначення суб'єкта цього злочину: 1) що це осудна особа; 2) особа, якій виповнилося 16 років; 3) що це загальний суб'єкт. Ці положення, з певними уточненнями, можна використати для нашого визначення. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 126 КК України, є фізична осудна, приватна або неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років.

Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 127 КК України, існують такі думки: 1) В.В. Сташис, В.І. Борисов заявляють, що суб'єктом цього злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку [45, с. 74]; 2) М.Й. Коржанський, Н.П. Короленко стверджують, що суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16-річного віку [47, с. 77; 46, с. 295]; 3) А.В. Савченко та О.М. Джужа наполягають на тому, що суб'єкт цього злочину — загальний [45, с. 312]; 4) М.І. Хавронюк підтверджує, що суб'єкт злочину катування загальний. Як правило, це особа, яка здійснює контроль над потерпілим, а останній перебуває від неї в певній залежності. Так, тією чи іншою мірою можуть залежати: неповнолітні від батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників і вихователів, хворі — від медичного персоналу та від інших осіб, які турбуються про них, підлеглі — від начальників, підозрювані та обвинувачені — від працівників органів дізнання і слідчих тощо. У частині визначення суб'єкта цього злочину стаття 127 КК України не зовсім узгоджена з положенням Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарань, згідно з ч.1 ст.1 якої «суб'єктом катування можуть бути тільки державні посадові особи чи інші особи, які виступають

як офіційні» [52, с. 317–318]; 5) Л.Л. Кругліков стверджує, що суб'єкт цього злочину загальний: осудна особа, яка досягла 16-річного віку [50, с. 799].

Аналіз існуючих точок зору надає нам можливість виокремити те позитивне, що допоможе нам визначитися із суб'єктом злочину, передбаченого ст. 127 КК України. Таким позитивом є: 1) що це осудна особа, якій виповнилося 16 років; 2) що суб'єкт цього злочину — загальний. Враховуючи вищевикладене, внесемо корективи, які допоможуть нам визначитися із суб'єктом цього злочину.

Отже, суб'єктом злочину катування є фізична, осудна особа, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, від якої потерпілий перебуває у певній залежності.

Щодо злочину необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України) існують такі судження: 1) Н.П. Короленко зазначає, що суб'єктом цього злочину є фізична, осудна особа, якій виповнилося 16 років [46, с. 295]; 2) В.В. Сташис, В.І. Борисов стверджують, що суб'єктом цього злочину є осудна особа, яка досягла 16 років [45, с. 76]; 3) М.І. Мельник, В.К. Гришук, А.В. Савченко та О.М. Джужа наполягають на тому, що суб'єкт цього злочину є загальним [51, с. 321; 48, с. 313]; 4) С.Д. Шапченко, М.Й. Коржанський повідомляють, що суб'єктом цього злочину є особа, якій виповнилося 16 років [49, с. 269; 46, с. 77]; 5) Л.Л. Кругліков упевнений, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 118 КК РФ (причинення тяжкого вреда здоровью по неосторожности), загальний: осудна особа, якій виповнилося 16 років [50, с. 806].

Наведений нами аналіз точок зору надає можливість виокремити з нього позитивні положення: 1) що це фізична осудна особа; 2) що такій особі виповнилося 16 років.

З певним уточненням можна запропонувати визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 128 КК України: «Суб'єктом цього злочину є фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років».

Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 130 КК України, існують наступні погляди: 1) Ю.В. Александров повідомляє, що суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16-річного віку, хворіє на венеричну хворобу і знає про наявність у неї хвороби [53, с. 62]; 2) О.О. Дудоров стверджує, що суб'єктом цього злочину, передбаченого чч. 2 і 3 ст. 130 КК України, є такий, що іменується спеціальним — це осудна особа, якій виповнилося 16 років, яка хворіє на невиліковну інфекційну хворобу (у т.ч. ВІЛ-інфікований) і знає про це (про можливі джерела відповідної обізнаності особи див. п.4 коментарю до ст. 133 КК України) [54, с. 324]. Із тексту КК випливає, що за ч.1 і ч. 4 ст. 130 КК до відповідальності може притягуватись і той, хто сам не страждає на невиліковну інфекційну хворобу, що є небезпечною для життя людини (загальний суб'єкт) [54, с. 324–325]; 3) А.В. Савченко, О.М. Джужа впевнені, що суб'єкт цього злочину — загальний (чч. 1 і 4 ст. 130 КК), тобто особа може і не бути

ВІЛ-інфікованою, хворою на СНІД чи на іншу невиліковну інфекційну хворобу, що є небезпечною для життя людини, або — спеціальний (чч. 2, 3 ст. 130 КК), тобто фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, хворіє на ВІЛ чи іншу невиліковну інфекційну хворобу і знає про це (відсутність такого знання виключає відповідальність за ч. 1 ст. 130 КК України) [48, с. 315]; 4) В.В. Сташис, В.І. Борисов стверджують, що суб'єктом цього злочину може бути особа, яка досягла 16 років, що страждає на ВІЛ-інфекцію або іншу невиліковну хворобу, що є небезпечною для життя людей, та знає про це захворювання [45, с. 79]. Відповідальність настає за зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людей особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу [45, с. 79]. Умисне зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людей, тобто вчинена з прямим або непрямим умислом тягне відповідальність за ч. 4 ст. 130 КК України [45, с. 79]; 5) Л.Л. Кругліков зазначає, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 122 КК РФ (зараження ВІЧ-інфекцією) — ч. 2 ст. 122 КК РФ, є особа, якій виповнилося 16 років, яка є носієм ВІЛ-інфекції або яка страждає СНІДом і знає про це, а ч. 2 ст. 122 КК РФ не містить вказівки на ознаки суб'єкта завідомо піддати іншу особу небезпеці зараження ВІЛ-інфекцією (тут немає підстав виключати відповідальність медичних працівників за створення небезпеки такого зараження, а тому суб'єктом злочину, передбаченого ч.1 ст. 122 КК РФ, може бути не тільки сам вірусоносіє, але й інша особа, яка порушує заходи безпеки) [50, с. 888].

Аналіз наведених нами точок зору надає можливість виокремити позитивні положення, які допоможуть нам сформулювати визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 130 КК України: 1) що суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16-річного віку, хворіє на ВІЛ-інфекцію чи іншу інфекційну невиліковну хворобу і знає про це; 2) суб'єкт цього злочину, передбаченого ч. 2 і 3 ст. 130 КК — спеціальний (осудна особа, якій виповнилося 16 років, хворіє на невиліковну інфекційну хворобу (у т.ч. ВІЛ) і знає про це; 3) за чч.1 і 4 цієї статті і той, хто сам не страждає цими хворобами.

Отже, суб'єкт злочину, передбачений чч. 1 і 4 ст. 130 КК України є загальним, тобто фізична, осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій виповнилося 16 років, тобто особа, що може і не бути ВІЛ-інфікованою, хворою на СНІД чи на іншу невиліковну інфекційну хворобу, що є небезпечною для життя людини, або спеціальний (чч. 2 і 3 ст. 130 КК), тобто фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, хворіє на ВІЛ-інфекцію чи іншу невиліковну інфекційну хворобу і знає про це.

Суб'єкт злочину неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 КК України). З приводу суб'єкта злочину, передбаченого ст. 131 КК України, існують такі думки: 1) М.Й. Коржанський стверджує, що відповідальним за зараження потерпілого на ВІЛ чи вірусом невиліковної інфекційної хвороби є працівники медичних і фармацевтичних уста-

нов, закладів і організацій, інших органів, які мають за обов'язок боротися з поширенням ВІЛ чи іншими невиліковними інфекційними хворобами [47, с. 82]; 2) Н.П. Короленко зазначає, що суб'єктом цього злочину можуть бути медичні і фармацевтичні працівники усіх рівнів, а також працівники інших сфер, наприклад, відповідні працівники фабрик, де виготовляються тест-системи на виявлення ВІЛ-інфекцій, які неналежним чином виконували свої обов'язки, що призвело до зараження людини цими інфекціями [46, с. 300]; 3) Ю.В. Александров упевнений, що суб'єкт цього злочину спеціальний: це медичні, фармацевтичні, а також інші працівники, які за своїми професійними обов'язками мають відношення до хворих на вказані хвороби або до ліків, за допомогою яких здійснюється їх лікування (працівники установ з виконання покарань, підприємств-виготовлювачів тест-систем для діагностування ВІЛ-інфекції тощо) [53, с. 64]; 4) В.В. Сташис, В.І. Борисов заявляють, що суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16-річного віку (це можуть бути медичні та фармацевтичні працівники, які надають медичну допомогу, проводять діагностику захворювання, здійснюють профілактичні заходи проти поширення ВІЛ-інфекції та інших захворювань. Крім того, суб'єктом можуть бути працівники правоохоронних органів, місць позбавлення волі, які зобов'язані при виконанні своїх обов'язків запобігати поширенню ВІЛ-інфекції або інших хвороб підслідних або засуджених до позбавлення волі [45, с. 81]; 5) А.В. Савченко та О.М. Джужа наполягають на тому, що суб'єкт цього злочину — спеціальний: медичні, фармацевтичні та інші працівники, які за своїми професійними обов'язками мають певний стосунок до хворих або до ліків (це лікарі незалежно від профілю, особи середнього медичного персоналу тощо), а також особи, які займаються приватною медичною та фармацевтичною практикою як різновидами підприємницької діяльності (у тому числі працівники народної та нетрадиційної медицини, які не мають спеціальної освіти); інші працівники — працівники станцій з переливання крові; працівники установ виконання покарань, які зобов'язані забезпечувати недопущення контактів ВІЛ-інфікованих з іншими засудженими; особи, які займаються лабораторними дослідженнями на наявність ВІЛ-інфекції у крові та її компонентах, тощо [48, с. 316]; 6) О.О. Дудоров стверджує, що суб'єкт цього злочину спеціальний — це медичні, фармацевтичні та інші працівники (до інших працівників слід відносити, наприклад, працівників станцій переливання крові; працівників підприємств, на яких виготовляються тест-системи для діагностики ВІЛ-інфекції; службовців дипломатичних представництв та консульських установ України, які видають іноземцям та особам без громадянства візу на в'їзд в Україну без пред'явлення документів про відсутність у них ВІЛ-інфекції; працівників місць позбавлення волі, які мають забезпечити недопущення контактів ВІЛ-інфікованих з іншими засудженими; осіб, які проводять лабораторні дослідження на наявність ВІЛ-інфекції у крові та її комплексах) [54, с. 326–327].

Аналіз наведених точок зору надає нам можливість виокремити те позитивне, що сприятиме формулюванню суб'єкта злочину, передбаченого ст. 131 КК України: 1) це спеціальний суб'єкт; 2) це особа, яка досягла 16-річного віку;

3) це можуть бути медичні та фармацевтичні працівники всіх рівнів (це лікарі незалежно від профілю, особи середнього медичного персоналу — медичних і фармацевтичних установ, закладів і організацій), а також особи, які займаються приватною медичною та фармацевтичною практикою як різновидами підприємницької діяльності (у тому числі працівники народної та нетрадиційної медицини, які не мають спеціальної освіти), які надають медичну допомогу, проводять діагностику захворювань; 4) це інші працівники інших органів, сфер, які за своїми професійними обов'язками мають відношення до хворих на вказані хвороби або до ліків, за допомогою яких здійснюється їх лікування, або до виготовлення тест-систем для діагностики ВІЛ-інфекцій (працівники фабрик, де виготовляють тест-системи на виявлення ВІЛ-інфекцій, працівники правоохоронних органів місць позбавлення волі, працівники станцій переливання крові; особи, які займаються лабораторними дослідженнями на наявність ВІЛ-інфекції у крові та її компонентах, службовці дипломатичних представництв та консульств).

Отже, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 131 КК України, є спеціальний, особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років: медичні та фармацевтичні працівники всіх рівнів (це лікарі незалежно від профілю, особи середнього медичного персоналу — медичних і фармацевтичних органів, установ, закладів і організацій, а також особи, які займаються приватною медичною та фармацевтичною практикою як різновидами підприємницької діяльності, (у тому числі працівники народної та нетрадиційної медицини, які не мають спеціальної освіти), які надають медичну допомогу, проводять діагностику захворювання, здійснюють профілактичні заходи проти поширення ВІЛ-інфекції та інших захворювань; це інші працівники інших органів, сфер, які за своїми професійними обов'язками мають відношення до хворих на вказані хвороби, або до ліків, за допомогою яких здійснюється їх лікування, або до виготовлення тест-систем для діагностики ВІЛ-інфекцій (працівники фабрик, де виготовляються тест-системи на виявлення ВІЛ-інфекцій, працівники правоохоронних органів місць позбавлення волі, працівники станцій переливання крові, особи, які займаються лабораторними дослідженнями на наявність ВІЛ-інфекції у крові та її компонентах, службовці дипломатичних представництв та консульств).

Суб'єкт злочину, передбачений ст. 132 КК України. Стосовно суб'єкта цього злочину існують такі судження: 1) О.О. Дудоров заявляє, що суб'єкт цього злочину спеціальний: це службова особа лікувального закладу (директор, головний лікар, їхні заступники, керівники структурних підрозділів — завідувачі відділенням, начальники відділів тощо), допоміжний працівник такого закладу (наприклад, прибиральниця, секретар), який самочинно здобув інформацію; медичний працівник; працівники центрів профілактики СНІДу, санепідемстанцій та інших закладів охорони здоров'я, яким повідомляються відомості про позитивні результати медичних оглядів на ВІЛ-інфекцію, медичні працівники, які працюють у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань ДДПВП [54, с. 329]; 2) А.В. Савченко, О.М. Джу́жа стверджують,

що суб'єкт цього злочину – спеціальний; службова особа лікувального закладу, допоміжний працівник такого закладу, який самочинно здобув інформацію; медичний працівник (усіх цих осіб об'єднує те, що відомості, які вони розголошують, мають стати їм відомі у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків) [48, с. 317]; 3) Ю.В. Александров наполягає на тому, що суб'єкт злочину – спеціальний: службова особа лікувального закладу, працівник допоміжного персоналу, який самочинно здобув конфіденційну інформацію (секретар, санітар тощо), медичний працівник цього закладу (лікар, фельдшер, медсестра) чи інших закладів (лікар швидкої допомоги, працівник санепідемстанції тощо) [53, с. 65]; 4) В.В. Сташис, В.І. Борисов повідомили, що суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16-річного віку (це можуть бути особи медичного персоналу, працівники правоохоронних органів, місць позбавлення волі тощо, як службові, так і неслужбові особи) [45, с. 82].

Аналіз існуючих точок зору на суб'єкт злочину розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби надає можливість отримати з них позитивні положення: 1) це спеціальний суб'єкт; 2) службова і неслужбова особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років; 3) це службова особа лікувального закладу; 4) це допоміжний працівник; 5) медичний працівник; 5) відомості, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків.

Отже суб'єктом злочину, передбаченого ст. 132 КК України, є фізична осудна особа, службова, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), яким до вчинення злочину виповнилося 16 років, спеціальний суб'єкт: це службова особа лікувального закладу (директор, головний лікар, їхні заступники, керівники структурних підрозділів – завідувачі відділенням, начальники відділів тощо); допоміжні працівники такого закладу, які самочинно здобули таку конфіденційну інформацію (секретар, санітар тощо); медичний працівник (лікар, фельдшер, медсестра) чи інших закладів (лікар швидкої допомоги); працівники центрів профілактики СНІДу, санепідемстанцій та інших закладів охорони здоров'я; працівник правоохоронних органів місць позбавлення волі (усіх цих осіб об'єднує те, що відомості, які вони розголошують, мають стати їм відомі у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків).

Щодо суб'єкта злочину зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України) існують такі думки: 1) В.В. Сташис, В.І. Борисов заявляють, що суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16 років, страждає на венеричну хворобу і знає про наявність у неї цього захворювання (за ч. 2 цієї статті суб'єктом є особа, раніше судима за зараження іншої особи венеричною хворобою) [45, с. 84–85]; 2) Ю.В. Александров зазначив, що суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-річного віку, хворіє на венеричну хворобу і знає про наявність у неї цієї хвороби [53, с. 63]; 3) Н.П. Короленко впевнений, що суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16-річного віку та є носієм венеричної хвороби [46, с. 303]; 4) О.О. Дудоров упевнений, що суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16-річного віку, хворіє на vene-

ричну хворобу і знає про наявність у неї цієї хвороби (до відповідальності за ст. 133 КК України особа може притягуватися як у період хвороби та її лікування, так і під час здійснення лікувальним закладом контрольного нагляду за хворим. Зняття особи з обліку дозволяє її вважати себе не хворою) [54, с. 331]; 5) Ю.О. Кучер, Г.Є. Болдарь, В.О. Гоцелюк стверджують, що суб'єкт цього злочину – спеціальний: це фізична осудна особа, яка хворіє на венеричну хворобу та знає про це (про факт знання особи про своє захворювання можуть свідчити різноманітні обставини – медичний висновок, застереження лікувальної установи, власний досвід особи, звернення її до медичної літератури особи тощо) [55, с. 85]; 6) А.В. Савченко, О.М. Джужа упевнені, що суб'єкт цього злочину – спеціальний (фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, хворіє на венеричну хворобу та знає про її наявність) [48, с. 318]; 7) П.П. Андрушко стверджує, що суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16-річного віку, страждає венеричною хворобою і знає про наявність у неї такої хвороби (до кримінальної відповідальності за ст. 133 КК України особа може притягуватися не тільки в період хвороби та її лікування, а й в період контрольного нагляду лікувальним закладом за хворими до зняття його з обліку. Про обізнаність особи щодо наявності у неї венеричної хвороби можуть свідчити медичний висновок і застереження лікувальної установи, а також інші дані, які свідчать про обізнаність особи про наявність у неї такої хвороби. Зокрема, особа, порівнюючи симптоми своєї хвороби із симптомами, описаними в медичній літературі, на підставі інформації інших осіб або неофіційного звернення до медичних працівників, або з урахуванням попереднього власного досвіду, якщо вона хворіла раніше венеричною хворобою, може зробити самостійно достовірний висновок про наявність у неї венеричної хвороби) [56, с. 276].

Аналіз цих точок зору на суб'єкт злочину, передбаченого ст. 133 КК України, дозволяє виявити позитивні положення: 1) що суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа; 2) особа, якій виповнилося 16 років; 3) що це спеціальний суб'єкт; 4) що таким суб'єктом злочину за ч. 2 ст. 133 КК є особа, раніше судима за зараження венеричною хворобою; 5) щодо кримінальної відповідальності за ст. 133 може притягуватися за певних обставин.

Таким чином, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 133 КК України, може бути фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, хворіє на венеричну хворобу і знає про наявність у неї цієї хвороби (до кримінальної відповідальності за цією статтею особа може притягуватися не тільки в період хвороби та її лікування, а й у період контрольного нагляду лікувальним закладом за хворим до зняття його з обліку. Про обізнаність особи щодо наявності у неї венеричної хвороби можуть свідчити медичний висновок і застереження лікувальної установи, а також інші дані, які свідчать про обізнаність особи про наявність у неї такої хвороби, зокрема особа, порівнюючи симптоми такої хвороби з симптомами, описаними в медичній літературі, на підставі інформації інших осіб або неофіційного звернення до медичних працівників, або з врахуванням попереднього власного досвіду, якщо вона хворіла венеричною хворобою).

Стосовно злочину, передбаченого ст. 134 КК України (незаконне проведення абортів), існують такі судження: 1) О.О. Дудоров стверджує, що суб'єктом цього злочину (за ч.1 ст. 134 КК) є особа, яка досягла 16-річного віку і не має спеціальної медичної освіти (це можуть бути лікарі, тобто особи, які отримали вищу медичну освіту, однак не мають спеціальної медичної підготовки і характером своєї професійної діяльності не уповноважені на проведення операцій штучного переривання вагітності, наприклад, лікарі-стоматологи, фельдшери тощо, або студенти медичних навчальних закладів, але це не стосується випускників медичних вузів, які, будучи лікарями-інтернами, у встановленому законодавством порядку здобувають практичні навички за лікарською спеціальністю «акушерство і гінекологія»; особи, які не мають жодного відношення до медицини) [54, с. 333]. Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 134 КК, крім зазначених категорій осіб, можуть виступати особи, які мають спеціальну медичну освіту, тобто лікарі-акушери — гінекологи за фахом [54, с. 335]; 2) П.П. Андрушко зазначає, що за ч. 1 ст. 134 є особа, яка досягла 16 років і яка не має спеціальної медичної освіти (до таких осіб відносяться і медичні працівники, в тому числі лікарі, які мають іншу фахову медичну підготовку) [56, с. 279]; 3) Н.П. Короленко наполягає на тому, що ч.1 ст. 134 КК передбачає відповідальність за проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти (за цією частиною кваліфікуються дії з проведення абортів всіма особами, що досягли 16-річного віку та не були допущені до проведення таких операцій; лікарі, що не мають спеціального дозволу, середній медичний персонал, особи, що не мають будь-якої медичної освіти) [46, с. 304]. Натомість суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 цієї статті, може бути як лікар, так і особа, що не має спеціальної медичної освіти [46, с. 304]; 4) В.В. Сташис, В.І. Борисов заявляють, що суб'єктом цього злочину може бути особа, яка не має спеціальної медичної освіти і досягла 16-річного віку (це можуть бути і лікарі, які не мають права на оперативні втручання (стоматолог, терапевт), особи середнього медичного персоналу (акушер, фельдшер тощо) та інші особи, які не мають відношення до медичної професії (крім крайньої необхідності)) [48, с. 86]; 5) Ю.О. Кучер, Г.Є. Болдарь, В.О. Гоцелок стверджують, що суб'єкт цього злочину — спеціальний (це особа, яка не має спеціальної медичної освіти), а суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 134 КК, крім зазначених вище категорій осіб, може виступати особа, яка має спеціальну медичну освіту, тобто лікарі-акушери — гінекологи за фахом [55, с. 87]; 6) А.В. Савченко, О.М. Джужа вказують, що суб'єкт цього злочину — спеціальний: за ч. 1 ст. 134 КК — фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку і не має спеціальної медичної освіти (зокрема, особа, що не має ніякого відношення до медицини, особа середнього медичного персоналу, у тому числі медична сестра, акушерка, фельдшер, студент медичного навчального закладу, лікар з вищою медичною освітою, однак без спеціальної підготовки щодо проведення операції із штучного переривання вагітності — офтальмолог, стоматолог, отоларинголог тощо); за ч. 2 цієї статті — особи зазначені вище, а також особи, які мають спеціальну медичну освіту, тобто акушери-гінекологи [48, с. 319]; 7) Л.Л. Кругліков стверджує, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 123 КК РФ, є особа, що не

має вищої медичної освіти відповідного профілю (на його думку спір, що суб'єктом цього злочину є загальний чи спеціальний, має вирішуватися на користь спеціального суб'єкта, оскільки тут вказана додаткова ознака суб'єкта) [50, с. 903]. На думку законодавця, аборт, вчинений непрофесіоналом, являє найбільш небезпечний вид незаконних абортів, а інші види незаконного переривання вагітності не можуть тягти кримінальної відповідальності [50, с. 903]. Таким чином, суб'єктами цього злочину не можуть виступати тільки гінекологи і хірурги-гінекологи (усі інші особи, у тому числі, що мають вищу медичну освіту, середній медичний персонал, у тому числі, що мають середню медичну освіту відповідного профілю, можуть бути суб'єктом злочину, передбаченого ч.1 ст. 123 КК РФ) [50, с. 903].

Аналіз існуючих поглядів на суб'єкт злочину, передбаченого ст. 134 КК України, надає нам можливість виокремити позитивні положення, які допоможуть належним чином з'ясувати суб'єкта цього злочину. До такого позитиву слід віднести таке: 1) це особа, яка досягла 16-річного віку; 2) це особа, яка не має спеціальної вищої медичної освіти; 3) це фізична осудна особа.

Таким чином, за ч.1 ст. 134 КК України суб'єктом злочину є фізична, осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, що не має спеціальної вищої медичної освіти (це може бути стоматолог, офтальмолог, фельдшери, студенти вищих навчальних закладів, особи, які не мають жодного відношення до медицини, середній медичний персонал, терапевт, медична сестра, акушерка), а за ч. 2 ст. 134 КК України можуть бути, крім зазначених осіб, і особи, які мають спеціальну медичну освіту, але не вищу (не можуть бути суб'єктами цього злочину лише гінекологи і хірурги-гінекологи з вищою спеціальною медичною освітою).

Суб'єкт злочину залишення в небезпеці (ст. 135 КК України) не має однозначного трактування: 1) В.І. Касенюк зазначає, що суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16-річного віку і зобов'язана піклуватися про особу, що перебуває в небезпечному для життя стані, або особа, яка своїми діями поставила потерпілого в небезпечне для життя становище; ч. 2 ст. 135 КК встановлює відповідальність матері, яка залишила без допомоги новонароджену дитину, якщо мати не перебувала в обумовленому пологами стані; 2) П.П. Андрушко стверджує, що суб'єктом цього злочину є дві категорії осіб: 1) які зобов'язані піклуватися про осіб, що перебувають у небезпечному для життя стані; 2) які самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан (правовий обов'язок піклуватися про осіб, що перебувають у небезпечному для життя стані, може бути обумовлений: а) законом чи іншим нормативним актами, наприклад, ч. 2 ст. 37 Основ законодавства України про охорону здоров'я зобов'язує співробітників інших професій, на яких законодавством і службовими інструкціями покладено відповідний обов'язок надати першу невідкладну допомогу, а підприємства, установи, організації і громадяни зобов'язані надати транспортні засоби для перевезення хворих. Згідно із законодавством про шлюб і сім'ю, батьки зобов'язані утримувати неповнолітніх і непрацездатних, наприклад, договором довічного утримання чи іншим договором, зокрема, про догляд за

хворим, дитиною: попередньою поведінкою особи, яка своїми діями поставила іншу особу в небезпечний для життя стан, наприклад, винний штовхнув у воду особу, яка не вміє плавати, геолог залишив своїх товаришів у горах, забравши із собою увесь запас води та їжі) [56, с. 280]; 3) М.І. Хавронюк наполягає на тому, що суб'єкт цього злочину – спеціальний, зокрема, ним можуть бути лише дві категорії осіб, а саме ті, які: 1) первісно зобов'язані були піклуватися про потерпілого і мали можливість надати йому допомогу (ч. 2 ст. 135 КК прямо відносить до них матір новонародженої дитини); 2) самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан (правовий обов'язок піклуватися про осіб, які знаходяться в небезпечному для життя стані, може бути обумовлений законом чи іншим нормативним актом, а також цивільно-правовим договором, наприклад, договором довічного утримання, перевезення, морського круїзу, на надання туристичних послуг або послуг із забезпечення особистої безпеки тощо) [52, с. 337]; 4) А.В. Андрушко, О.М. Джужа зазначають, що суб'єкт цього злочину – спеціальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і зобов'язана була піклуватися про потерпілого та мала можливість надати йому допомогу або ж сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан (саме за суб'єктом цей злочин переважно відрізняється від ненадання допомоги особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані (ст. 136 КК). При цьому обов'язок надати невідкладну допомогу особам, які перебувають у загрозливому стані для життя та здоров'я, закон загалом покладає на всіх громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства) [48, с. 320].

Аналіз зазначених вище суджень надає нам можливість виокремити те позитивне, що допоможе з'ясувати суб'єкта злочину, передбаченого ст. 135 КК України: 1) це фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави); 2) особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років; 3) спеціальний суб'єкт, а саме: а) який первісно зобов'язаний був піклуватися про потерпілого і мав можливість надавати йому допомогу; б) сам поставив своєю поведінкою потерпілого в небезпечний для життя стан.

Отже, на підставі нашого дослідження можна стверджувати, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 135 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років – спеціальний суб'єкт: 1) первісно зобов'язані були піклуватися про потерпілого, який перебуває у небезпечному для життя стані і мали можливість надати йому допомогу; 2) самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан (правовий обов'язок піклуватися про осіб, які знаходяться в небезпечному для життя стані, може бути обумовлений законом чи іншим нормативно-правовим актом, а також цивільно-правовим договором (договором довічного утримання, перевезення, морського круїзу, на надання туристичних послуг або послуг із забезпечення особистої безпеки особи тощо)).

Стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 136 КК України, існують такі погляди: 1) М.І. Хавронюк є прихильником того, що обов'язок надавати

невідкладну допомогу особам, які перебувають у загрозливому для їх життя та здоров'я стані, закон загалом покладає на всіх громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, а тому суб'єктом цього злочину є будь-які осудні і такі, що досягли 16-річного віку, особи, крім: а) медичних працівників; б) службових осіб, на яких законом, іншим нормативним актом покладено обов'язок надавати допомоги особам, що перебувають у небезпечному для життя стані; б) інших осіб, які зобов'язані за законом, іншим нормативно-правовим актом або цивільно-правовим договором надавати допомогу вказаним особам, піклуватися про них, а також тих, хто сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан [52, с. 340]; 2) П.П. Андрушко заявляє, що суб'єктом цього злочину є особа, яка не була зобов'язана піклуватися про потерпілого і не ставила його своїми діями в небезпечний для життя стан [56, с. 282]; 3) В.І. Косенюк стверджує, що суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, на якій не лежить правовий обов'язок надання допомоги і яка не поставила іншу особу в небезпечний для життя стан (відмежування цього злочину від залишення в небезпеці (ст. 135 КК) проводиться за суб'єктом. У злочині, передбаченому ст. 135 КК, суб'єктом може бути лише особа, яка зобов'язана піклуватися про залишеного в небезпечному стані, або яка сама поставила його в такий стан) [57, с. 90]; 4) А.В. Савченко, О.М. Джужа наполягають на тому, що суб'єкт цього злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (не є суб'єктами цього злочину: медичні працівники; службові особи, на яких законом або іншим нормативним актом покладено обов'язок надавати допомогу особам, які перебувають в небезпечному для життя стані; особи, які зобов'язані за законом чи іншим нормативним актом, включаючи й цивільно-правовий договір, надавати допомогу вказаним особам або дбати, (піклуватися) про них; особи, які самі поставили потерпілого у небезпечний для життя стан) [48, с. 321]; 5) Н.П. Короленко впевнений, що суб'єкт цього злочину – фізична осудна особа, які виповнилося 16 років [46, с. 308].

Аналіз існуючих точок зору надає можливість виділити позитивні положення, які сприятимуть нам у з'ясуванні суб'єкта цього злочину. До таких позитивних положень слід віднести такі : 1) що це фізична осудна особа; 2) це особа, якій виповнилося 16 років; 3) це може бути громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави; 4) це загальний суб'єкт.

На підставі викладеного вище можна запропонувати такі визначення суб'єкта цього злочину: «Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 136 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років – загальний суб'єкт, на яку покладається обов'язок безпосередньо ст. 136 КК України надати допомогу особі, яка опинилася в небезпечному для життя та здоров'я стані і могла надати таку допомогу або повідомити про такий стан належним установам чи особам.

Щодо суб'єкта злочину неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України) склалися такі погляди: 1) А.В. Савченко та О.М. Джужа заявляють, що суб'єкт цього злочину – спе-

ціальний, а саме особи, на яких покладено професійні чи службові обов'язки щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх, відповідні працівники та службові особи органів і закладів охорони здоров'я, народної освіти, підприємств у сфері туристичної діяльності тощо [48, с. 322]; 2) Ю.В. Александров упевнений, що суб'єктом цього злочину можуть бути службові особи і працівники всіх закладів освіти, спортивних закладів, виховних установ для неповнолітніх [53, с. 76]; 3) Ю.О. Кучер, В.О. Гоцелюк та Г.Є. Болдарь стверджують, що суб'єкт цього злочину — спеціальний: це особа, на яку покладено виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (для кваліфікації діяння за ст. 137 КК достатньо того факту, що обов'язки щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх є частиною професійних або службових обов'язків винного. Вони можуть бути покладені на особу законом, підзаконними нормативно-правовими актами, нормами внутрішніх нормативних актів, посадовими інструкціями тощо) [55, с. 102]; 4) В.І. Касенюк наполягає на тому, що суб'єкт цього злочину — спеціальний, тобто особа, яка замиється вихованням, наглядом, проведенням занять, тренувань, дозвілля і т.ін., а також службові особи дитячого садка, школи, санаторію, інтернату та інших дитячих закладів, у яких повинні бути створені умови щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх (суб'єктом цього злочину може бути не тільки службова особа але й яка не є службовою) [57, с. 92]; 5) П.П. Андрушко наполягає на тому, що суб'єкт цього злочину спеціальний — особа, на яку, в зв'язку з виконанням нею певної роботи чи заняттям певної посади, покладаються обов'язки щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх, в тому числі і обов'язки з контролю за виконанням таких обов'язків іншими особами, зокрема, суб'єктами злочину можуть бути службові особи і працівники органів та закладів охорони здоров'я і освіти, які, згідно із ст. 62 Основ законодавства про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року, зобов'язані здійснювати контроль за охороною здоров'я дітей та проведення оздоровчих заходів у дитячих виховних і навчальних закладах тощо [56, с. 284]; 6) М.І. Хавронюк упевнений, що суб'єктом цього злочину є особа, на яку покладено професійні чи службові обов'язки щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх (невиконання службовою особою професійних обов'язків щодо охорони життя та здоров'я особи, інших осіб через недбале або несумлінне ставлення до цих обов'язків за наявності підстав тягне відповідальність за стст. 367, 425, 434 КК України) [52, с. 341]. Професійні обов'язки щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх виконують, наприклад, певні категорії працівників закладів вищої, загальної середньої, професійно-технічної та позашкільної освіти, лікувально-оздоровчих закладів для дітей, дитячих будинків, притулків і приймальників-розподільників для неповнолітніх, прийомні батьки і батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, деякі працівники підприємств у сфері туристичної діяльності тощо [52, с. 342].

Аналіз існуючих точок зору дає змогу виділити такі позитивні положення стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 137 КК України: 1) що це фізична осудна особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років; 2) що суб'єкт цього злочину — спеціальний, а саме: особи, на яких

покладено професійні чи службові обов'язки щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх; 3) що такі обов'язки покладені на особу законом, підзаконними нормативно-правовими актами, нормами внутрішніх нормативних актів, посадовими інструкціями, трудовим договором; 4) це особа, яка займається вихованням, наглядом, проведенням занять, тренувань, дозвілля, контролем виконання таких обов'язків тощо.

Зазначене нами вище надає можливість сформулювати визначення суб'єкта цього злочину. Отже, суб'єкт цього злочину — це фізична осудна службова або неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, спеціальний суб'єкт, на якого покладено професійні чи службові обов'язки законом, підзаконними нормативно-правовими актами, посадовими інструкціями, нормами внутрішніх нормативних актів, договорами щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх.

Щодо суб'єкта злочину незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 КК України) існують такі точки зору: 1) О.О. Дудоров заявляє, що суб'єктом цього злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку і не має належної медичної освіти (це може бути особа, яка взагалі не має медичної освіти, так і той, хто має медичну освіту, однак здійснює лікувальну діяльність не відповідно до отриманої спеціальної освіти та (або) рівня підготовки) [54, с. 343]. Особами, які мають належну медичну освіту, відповідно до ст. 138 КК України, є особи, які отримали у встановленому порядку один із належних документів: 1) диплом про вищу медичну освіту державного зразка; 2) сертифікат лікаря-спеціаліста встановленого зразка, виданий вищим медичним навчальним закладом, закладом післядипломної освіти III-IV акредитації; 3) посвідчення про присвоєння (підтвердження) відповідної кваліфікаційної категорії з лікарських спеціальностей затвердженого зразка; 4) посвідчення про присвоєння (підтвердження) відповідної кваліфікації категорії зі спеціальностей молодших спеціалістів з медичною освітою; 5) свідоцтво про проходження підвищення кваліфікації та перепідготовки молодших спеціалістів з медичною освітою встановленого зразка, видане вищим медичним навчальним закладом (зкладами післядипломної освіти) I-III рівні акредитації [54, с. 344]. До осіб, які мають належну освіту, відповідно до законодавства про охорону здоров'я, прирівнюються особи без спеціальної освіти, які здійснюють діяльність у галузі народної медицини [54, с. 344]; 2) П.П. Андрушко стверджує, що суб'єкт цього злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку, яка не має належної медичної освіти для заняття лікувальною діяльністю взагалі чи певними її видами, тобто як особа, яка взагалі не має медичної освіти, так і особа, яка має медичну освіту, що не відповідає кваліфікаційним вимогам щодо видів медичної практики, якими займається така особа (відповідність особи кваліфікаційним вимогам щодо медичної практики засвідчується відповідними документами) [56, с. 286]; 3) В.І. Касенюк наполягає на тому, що суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 16 років і зовсім не має медичної освіти, або має медичну освіту, яка не відповідає спеціальності та кваліфікації [57, с. 93]; 4) А.В. Савченко та О.М. Джужа заявляють, що суб'єкт цього злочину спеціальний (фізична осуд-

на особа, яка досягла 16-річного віку і не має належної медичної освіти) [48, с. 323].

Аналіз зазначених вище точок зору надає можливість виокремити позитивні положення, які допоможуть нам з'ясувати суб'єкта злочину, передбаченого ст. 138 КК України: 1) це осудна особа, яка досягла 16-річного віку; 2) особа, яка взагалі не має медичної освіти, так і та, що має медичну освіту, але здійснює лікувальну діяльність невідповідно до отриманої спеціальної освіти та (або) рівня підготовки; 4) особа, яка не має належної медичної освіти.

Таким чином, на підставі цього дослідження можна запропонувати визначення суб'єкта цього злочину. Суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іншої держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, що не має медичної освіти, а також, яка має медичну освіту, що не відповідає кваліфікаційним вимогам щодо видів медичної практики, якими займається така особа.

Щодо злочину ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК України) в юридичних джерелах існують такі думки: 1) А.В. Савченко та О.М. Джужа впевнені, що суб'єкт цього злочину — спеціальний, тобто медичний працівник, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати допомогу хворому, — лікар, медичні сестри, фельдшери, працівники служби швидкої допомоги тощо [48, с. 324]; 2) Н.П. Короленко стверджує, що суб'єктом цього злочину є особи медичного персоналу, які зобов'язані в силу встановлених правил надавати допомогу хворому (до такого роду персоналу відносяться фельдшери, медичні сестри, акушери та ін.). Ненадання медичної допомоги службовими особами медичного персоналу, якщо надання такої допомоги входило в коло їх обов'язків, містить ознаки службового злочину — зловживання службовим становищем, або службової недбалості [46, с. 312]; 3) В.І. Касенюк заявляє, що суб'єктом цього злочину є медичний чи фармацевтичний працівник незалежно від його освітньо-кваліфікаційного рівня (лікар, медсестра, фельдшер, фармацевт), у тому числі і особи, яким надана ліцензія на заняття індивідуальною підприємницькою діяльністю в галузі охорони здоров'я [57, с. 94]; 4) П.П. Андрушко запевняє, що суб'єктом цього злочину є медичний працівник, який згідно зі ст. 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я та заняття медичною і фармацевтичною діяльністю може займатися такою діяльністю, а також особи, які мають відповідну спеціальну, середню спеціальну, вищу освіту та які відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам, а також особи без спеціальної освіти, яким, як виняток, за спеціальним дозволом відповідних органів дозволяється діяльність у галузі народної нетрадиційної медицини (суб'єктом злочину є як медичний працівник, який працює у закладі охорони здоров'я, так і особа, яка займається згідно із законом індивідуальною підприємницькою діяльністю в галузі охорони здоров'я) [56, с. 288]; 5) Ю.О. Кучер, Г.Є. Болдарь, В.О. Гоцелюк та О.О. Дудоров упевнені, що суб'єкт цього злочину — спеціальний: медичний працівник, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати відповідну допомогу (за ст. 139 КК України можуть нести кримінальну відповідальність медичні працівники, незалежно від того, яку спеціальну освіту вони мають — це лікарі,

провізори, акушери, медичні сестри, фельдшери тощо, у тому числі працівники служби швидкої медичної допомоги та державної служби медичних катастроф), у якому закладі охорони здоров'я він працює [55, с. 92; 54, с. 347]. Це можуть бути також особи, які займаються медичною практикою як різновидом господарської діяльності: згідно з чинним законодавством такі особи зобов'язані надавати першу невідкладну медичну допомогу хворим, які перебувають у критичному для життя стані, а також у разі нещасного випадку та гострих захворювань (не можуть нести відповідальності за ст. 139 КК України: 1) професіонали з вищою медичною освітою, які працюють у системі охорони здоров'я, — бактеріологи, біологи, зоологи тощо — ці особи не є медичними працівниками; 2) медичні спеціалісти без медичної освіти, діяльність яких у закладах охорони здоров'я має технічний характер і на яких не покладаються обов'язки надавати пацієнтам медичну допомогу (наприклад, санітари); 3) співробітники поліції, пожежної охорони, аварійних служб, представники інших професій, на яких законодавством і службовими інструкціями можна покладати обов'язок надати першу невідкладну допомогу у випадках, коли надання такої допомоги є неможливим через відсутність медичних працівників) [55, с. 92; 54, с. 347].

Аналіз виділених нами точок зору на суб'єкт злочину, передбаченого ст. 139 КК України, надає можливість виділити позитивні положення, які допоможуть з'ясувати суб'єкта цього злочину: 1) що суб'єкт цього злочину — спеціальний, тобто медичний працівник, який згідно з установленими правилами може надати допомогу хворому; 2) до таких належать: лікарі, медичні сестри, фельдшери, акушери, фармацевт, провізор, працівники служби швидкої допомоги; 3) особи, яким надана ліцензія на заняття індивідуальною підприємницькою діяльністю в галузі охорони здоров'я, особи без спеціальної освіти, яким, як виняток, за спеціальним дозволом відповідних органів дозволяється діяльність у галузі народної нетрадиційної медицини; 3) особи, які мають відповідну спеціальну — середню спеціальну, вищу освіту та які відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам.

На підставі зазначеного вище можна запропонувати визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 139 КК України. Суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років — спеціальний суб'єкт, тобто медичний працівник, який згідно з установленими правилами зобов'язаний надати допомогу хворому, є особою, яка має відповідну спеціальну-середню, спеціальну (медичну), вищу (медичну) освіту та яка відповідає єдиним кваліфікаційним вимогам; до таких осіб належать: лікарі, медичні сестри, фельдшери, акушери, фармацевти, провізори, працівники служби швидкої допомоги, особа, якій надана ліцензія на заняття індивідуальною підприємницькою діяльністю в галузі охорони здоров'я, особа без спеціальної освіти, якій, як виняток, за спеціальним дозволом відповідних органів дозволяється діяльність у галузі народної нетрадиційної медицини.

Стосовно суб'єкта злочину неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України) існують такі

судження: 1) Ю.О. Кучер, Г.Є. Болдарь, В.О. Гоцелюк і О.О. Дудоров зазначають, що суб'єкт цього злочину — спеціальний, тобто ним є медичний або фармацевтичний працівник — це особа, яка професійно займається відповідною медичною або фармацевтичною практикою в порядку, встановленому чинним законодавством (при з'ясуванні, чи є особа медичним або фармацевтичним працівником, слід встановлювати всі складові її правового статусу, трудову діяльність, у тому числі посадові права й обов'язки. Відповідно до законодавства про охорону здоров'я фармацевтичні працівники є однією з категорій медичних працівників) [55, с. 94; 54, с. 350]; 2) В.І. Касенюк стверджує, що суб'єкт цього злочину — медичний або фармацевтичний працівник, незалежно від їх освітньо—кваліфікаційного рівня і посади (лікар, медсестра, фельдшер, фармацевт тощо) [57, с. 95]; 3) Н.П. Короленко, А.В. Савченко, О.М. Джужа наполягають на тому, що суб'єктом цього злочину може бути тільки медичний і фармацевтичний працівники [46, с. 313; 48, с. 324]; 4) Ю.В. Александров заявляє, що суб'єкт цього злочину — спеціальний — це медичний працівник або фармацевтичний працівник: лікар, медсестра, фармацевт, а також особи, які займаються приватною медичною практикою [58, с. 68]; 5) М.Й. Коржанський наполягає на тому, що відповідальним за професійну недбалість за ст. 140 КК України може бути лише медичний або фармацевтичний працівник, що досяг 16-річного віку, незалежно від їх освітньо-кваліфікаційного рівня і посади [47, с. 91].

Аналіз існуючих суджень стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 140 КК України, надає нам можливість виділити такі позитивні моменти: 1) що суб'єкт цього злочину — спеціальний; 2) що ним може бути медичний і фармацевтичний працівник; 3) що це особа, якій виповнилося 16 років; 4) що це лікар, фармацевт, медсестра, фельдшер, а також особа, яка займається приватною медичною практикою; 5) що для з'ясування, чи є особа медичним або фармацевтичним працівником, слід встановлювати всі складові її правового статусу, зокрема, дані про освіту, трудову діяльність, у тому числі посадові права й обов'язки.

На підставі вищевикладеного можна запропонувати таке визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 140 КК України. Таким суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років — спеціальний суб'єкт, тобто медичний або фармацевтичний працівник, а також особа, яка займається тривалою практикою (лікар, фармацевт, медсестра, фельдшер тощо).

Щодо суб'єкта злочину порушення прав пацієнта (ст. 141 КК України) в юридичній літературі знаходимо такі судження: 1) А.В. Савченко, О.М. Джужа заявляють, що суб'єкт цього злочину — спеціальний — це особи медичного персоналу, які безпосередньо проводять клінічні випробування лікарських засобів, або службова особа — керівник цих випробувань [48, с. 326]; 2) Н.П. Короленко, стверджує, що суб'єкт цього злочину — медичний працівник, що має безпосереднє відношення до проведення клінічних випробувань лікарських засобів [46, с. 314]; 3) В.І. Касенюк впевнений, що суб'єктом цього

злочину є медичні або фармацевтичні працівники, які допущені до проведення клінічних випробувань лікарських засобів [57, с. 97]; 4) П.П. Андрушко наполягає на тому, що суб'єкт цього злочину — спеціальний — особа медичного персоналу, яка безпосередньо проводить клінічні випробування лікарського засобу, або службова особа — керівник клінічного випробування чи службова особа Державного фармакологічного центру МОЗ, яка прийняла рішення про проведення клінічного випробування лікарських засобів чи неприпинення його продовження за відсутності письмової згоди пацієнта чи його законного представника [56, с. 291]; 5) М.І. Хавронюк схиляється до того, що суб'єкт цього злочину — спеціальний, тобто керівник клінічних випробувань або інший працівник спеціалізованого лікувального закладу, визначеного МОЗ, — службова або неслужбова особа (службова особа, яка не належить до вказаної категорії осіб, за аналогічні діяння несе відповідальність за ст. 364 КК, а особа, яка не є службовою, — за ст. 138 КК) [52, с. 353].

Аналіз існуючих точок зору дає змогу виділити позитивні положення стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 141 КК України: 1) що суб'єкт цього злочину — спеціальний, тобто це особи медичного персоналу; 2) це особи, які безпосередньо проводять клінічні випробування лікарських засобів; 3) це особи, які допущені до проведення клінічних випробувань лікарських засобів; 4) це службова особа — керівник клінічного випробування чи службова особа Державного фармакологічного центру МОЗ, яка прийняла рішення про проведення клінічного випробування лікарських засобів чи неприпинення його проведення за відсутності письмової згоди пацієнта чи його законного представника; 5) працівник спеціалізованого лікувального закладу, визначеного МОЗ, — службова або неслужбова особа.

На підставі проведеного аналізу ми прийшли до висновку, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 141 КК України, є фізична осудна службова або неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, — спеціальний суб'єкт, тобто працівник медичного персоналу, який допущений до проведення клінічних випробувань лікарських засобів, безпосередньо проводить клінічні випробування таких засобів або це службова особа — керівник клінічного випробування чи службова особа Державного фармакологічного центру МОЗ, яка прийняла рішення про проведення клінічного випробування лікарських засобів чи неприпинення його проведення за відсутності письмової згоди пацієнта чи його законного представника.

Стосовно суб'єкта злочину незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК України) існують такі точки зору: 1) Ю.В. Александров стверджує, що суб'єктом злочину може бути як особа, яка наділена правом на проведення вказаних дослідів, але не дотримується вимог їх проведення, так і така, яка такого права взагалі не має [53, с. 69–70]; 2) М.І. Хавронюк наполягає на тому, що суб'єкт цього злочину — загальний, тобто зазвичай ним є лікар або службова особа закладу охорони здоров'я чи наукового закладу, особа, яка здійснює медичну практику в галузі народної медицини чи нетрадиційної медицини із застосуванням, наприклад, гіпнозу чи інших подібних методів тощо [52,

с. 354]; 2) Ю.О. Кучер, Г.Є. Болдарь, В.О. Гоцелюк зазначають, що суб'єкт цього злочину загальний [55, с. 40–106]; 3) П.П. Андрушко запевняє, що суб'єкт цього злочину — спеціальний, тобто ним може бути особа, яка проводить досліді над людиною у зв'язку з виконанням нею професійних чи службових обов'язків (лікар, вчений, дослідник тощо), тобто має право на їх проведення, так і особа, яка незаконно проводить такі досліді, наприклад, особа, яка має ліцензію на здійснення медичної практики в галузі народної нетрадиційної медицини, але незаконно застосовує при їх здійсненні гіпнозу чи інших методів психічного чи біоенергетичного впливу на пацієнтів [56, с. 293]; 4) В.І. Касенюк наполягає на тому, що суб'єктом цього злочину є особа, яка проводить досліді над людиною та якій виповнилося 16 років [57, с. 99]; 5) Н.П. Короленко стверджує, що суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа з 16 років (як правило, це наукові співробітники і допоміжний персонал наукових і науково-дослідних установ тощо) [55, с. 316]; 6) А.В. Савченко, О.М. Джужа заявляють, що суб'єкт цього злочину — загальний або спеціальний, тобто службова особа (така, що наділена правом на проведення зазначених дослідів, але не дотримується законодавчих вимог щодо їх проведення, або така, що не має цього права взагалі) [48, с. 327].

Аналіз зазначених вище точок зору на суб'єкт злочину, передбаченого ст. 142 КК України, надає нам можливість виокремити позитивні положення з них: 1) що суб'єкт цього злочину — загальний або спеціальний; 2) особа, яка наділена правом на проведення вказаних дослідів, але не дотримується вимог їх проведення, так і така, яка такого права не має взагалі; 3) це фізична осудна особа з 16 років; 4) таким є, зазвичай, лікар або службова особа закладу охорони здоров'я чи наукового закладу (вчений-дослідник) — особа, яка здійснює медичну практику в галузі народної медицини чи нетрадиційної медицини.

На підставі проведеного дослідження можна запропонувати визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 142 КК України. Таким суб'єктом є фізична осудна приватна, неслужбова або службова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій виповнилося 16 років, яка наділена правом на проведення таких дослідів, але не дотримується вимог їх проведення, так і така, яка такого права не має взагалі (ними можуть бути, наприклад, лікар, вчений-дослідник, службова особа закладу охорони здоров'я чи науково-дослідного закладу), особа, яка здійснює медичну практику в галузі народної медицини чи нетрадиційної медицини, але незаконно застосовує при їх здійсненні гіпнозу чи інших методів психічного чи біоенергетичного впливу на пацієнтів.

Щодо суб'єкта злочину порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143 КК України) існують такі судження: 1) Н.П. Короленко заявляє, що суб'єкт цього злочину — медичні працівники всіх рівнів, а також будь-яка фізична осудна особа з 16 років [46, с. 318]; 2) А.В. Савченко, О.М. Джужа стверджують, що суб'єкт цього злочину є різним: за ч.1 ст. 143 КК — спеціальний (особа медичного персоналу, яка, здійснюючи діяльність щодо трансплантації органів або тканин, порушує встановлений законом порядок її проведення); за ч. 2 ст. 143 КК — загальний; за

ч. 3 ст. 143 — як загальний, так і спеціальний; (особа, від якої потерпілий перебував у матеріальній чи іншій залежності); за ч. 4 і 5 ст. 143 КК — загальний [48, с. 329]; 3) В.І. Касенюк, С.В. Гринчак упевнені, що суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК, може бути лише медичний працівник, який, здійснюючи діяльність, пов'язану з трансплантацією органів або тканин людини, порушує порядок її проведення; суб'єктом незаконних трансплантацій, передбачених чч. 2, 3, 5 ст. 143 КК, є медичні працівники, які протиправно вилучають у людини анатомічні матеріали (співвиконавцями цих злочинів можуть бути й інші особи, які застосують примушування, обман або приводять донора у беспорядний стан, або особи, від яких донор є матеріально чи іншим чином залежний); суб'єктом незаконної торгівлі органами або тканинами людини може бути будь-яка особа, яка досягла віку 16 років [58, с. 101–102]; 4) П.П. Андрушко заявляє, що суб'єкт злочину, передбаченого ч.1 ст. 143 КК, спеціальний — особа медичного персоналу, яка, здійснюючи діяльність з трансплантації (пересадки) органів або тканин людини, порушує встановлений законом порядок її проведення; суб'єктом незаконного вилучення органів або тканин людини з метою їх трансплантації шляхом примушування або обману людини (ч.2 ст. 143 КК) може бути як особа медичного персоналу, яка здійснює вилучення органів чи тканин, так і інша особа, яка вчиняє дії з примушування потерпілого чи його обман з метою домогтися від нього згоди на вилучення органів чи тканин, оскільки об'єктивна сторона цього злочину виражається як у вилученні органів і тканин, так і примушуванні чи обмані; суб'єктом кваліфікуючого виду цього злочину (ч. 3 ст. 143 КК України), крім того, може бути особа, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності і суб'єктом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК, є будь-яка особа, яка досягла 16 років [56, с. 297]; 5) М.І. Хавронюк стверджує, що суб'єкт цього злочину — загальний (як правило, у його першій формі), ним є медичний працівник, який порушує встановлений законом порядок трансплантації органів або тканин людини [52, с. 357]; 6) Ю.О. Кучер, Г.Є. Болдарь, В.О. Гоцелюк упевнені, що суб'єкт злочину, передбачений ч. 1 ст. 143 КК, — загальний, але Г.В. Чеботарьова вважає, що суб'єкт в цьому разі спеціальний [55, с. 97; 59 с. 191]. Суб'єкт злочину, передбаченого чч. 2, 3, 4 ст. 143 КК, — загальний [55, с. 98].

Аналіз існуючих точок зору засвідчує значну розбіжність у поглядах на суб'єкт цього злочину (ст. 143 КК України), але все ж таки надає нам можливість виокремити позитивні положення: 1) що це фізична осудна особа з 16 років; 2) що суб'єкт злочину, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК, — спеціальний — особа медичного персоналу, яка здійснює діяльність з трансплантації (пересадці) органів і тканин людини, порушує встановлений законом порядок її проведення; 3) що суб'єктом незаконного вилучення органів або тканин людини з метою їх трансплантації шляхом примушування або обману людини (ч. 2 ст. 143 КК) може бути будь-яка особа медичного персоналу, яка здійснює таке вилучення, так і інша особа, яка вчиняє дії з примушування потерпілого чи його обману з метою домогтися від нього згоди на вилучення органів чи тканин; суб'єктом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 143 КК, є особа, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності; суб'єктом злочину, передбачено-

го ч. 4 ст. 143 КК, є будь-яка особа, яка досягла 16 років; суб'єктом злочину, передбаченого ч. 5 ст. 143 КК, є медичні працівники, які протиправно вилучають у людини анатомічні матеріали, а співвиконавцями цих злочинів можуть бути й інші особи, які застосовують примушування, обман або приводять донора в безпорадний стан, або особи, від яких донор є матеріально чи іншим чином залежний або беруть участь у транснаціональних організаціях, що займаються такою діяльністю.

Проведене дослідження дає нам підстави визначитися з суб'єктом злочину, передбаченого ст. 143 КК. Отже, таким суб'єктом є фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, тобто за ч. 1 цієї статті — це медичні працівники всіх рівнів; за ч. 2 цієї статті — це будь-яка особа медичного персоналу, яка здійснює таке вилучення, так і інша особа, яка вчиняє дії з примушування потерпілого чи його обман з метою домогтися від нього згоди на вилучення органів чи тканин; за ч. 3 цієї статті — це особа медичного персоналу стосовно особи, яка перебувала в безпорадному стані, а стосовно потерпілого, що перебуває в матеріальній чи іншій залежності, — це особи, від яких потерпілий перебуває в матеріальній або іншій залежності; за ч. 4 ст. 143 КК — це будь-яка особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років; за ч. 5 ст. 143 КК — суб'єктом злочину є медичні працівники, які протиправно вилучають у людини анатомічні матеріали за попередньою змовою групою осіб (співвиконавцями цих злочинів можуть бути й інші особи, в тому числі ті, які застосовують примушування, обман або приводять донора в безпорадний стан, від яких донор є матеріально чи іншим чином залежний або беруть участь у трансплантаційних організаціях, що займаються такою діяльністю).

Щодо злочину насильницьке донорство (ст. 144 КК України) існують такі точки зору: 1) П.П. Андрушко стверджує, що суб'єкт цього злочину спеціальний — лікарі та інші медичні працівники, які здійснюють діяльність з взяття, переробки і зберігання крові та її компонентів, реалізації їх та виготовлення із них препаратів (таку діяльність здійснюють спеціалізовані установи і заклади переливання крові та відповідні підрозділи закладів охорони здоров'я, що знаходяться у віданні МОЗ, інших міністерств і відомств (див. ч. 1 ст. 15 Закону України «Про донорство крові та її компонентів»)), співвиконавцями злочину можуть бути будь-які особи, які застосували до потерпілого насильство чи ввели його в оману для добровільного давання ним крові [56, с. 299]; 2) М.І. Хавронюк наполягає на тому, що суб'єкт цього злочину загальний, як правило, суб'єктами цього злочину можуть бути медичні працівники спеціалізованих установ і закладів переливання крові, закладів охорони здоров'я [52, с. 359]; 3) Н.П. Короленко заявляє, що суб'єкт цього злочину — фізична осудна особа з 16 років [46, с. 320]; 4) В.І. Касенюк упевнений, що суб'єктом цього злочину є медичний працівник, який може здійснювати вилучення крові, а також інші особи, які досягли 16-річного віку [57, с. 103]; 5) А.В. Савченко, О.М. Джу́жа приходять до висновку, що суб'єкт цього злочину загальний.

Аналіз існуючих точок зору надає можливість виокремити такі позитивні положення: 1) що це фізична осудна особа з 16 років; 2) це лікарі та інші медичні працівники, які здійснюють діяльність із взяття, переробки і зберігання крові та її компонентів, реалізації їх та виготовлення з них препаратів (таку діяльність здійснюють спеціалізовані установи і заклади переливання крові та відповідні підрозділи закладів охорони здоров'я, що знаходяться у віданні МОЗ, інших міністерств і відомств); 4) співучасниками можуть бути будь-які особи, які застосували до потерпілого насильство чи ввели в оману для добровільного давання ним крові.

На підставі викладеного вище ми приходимо до висновку, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 144 КК України, є фізична осудна особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, тобто лікарі та інші медичні працівники, які незаконно здійснюють діяльність із взяття, переробки і зберігання крові та її компонентів, реалізації їх та виготовлення з них препаратів у спеціалізованих установах і закладах переливання крові та у відповідних підрозділах закладів охорони здоров'я, що знаходяться у віданні МОЗ, інших міністерств і відомств (співвиконавцями цього злочину можуть бути будь-які особи, які застосували до потерпілого насильство чи обман для добровільного давання ним крові).

Щодо суб'єкта злочину незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК України) пропонуються такі судження: 1) А.В. Савченко, О.М. Джужа впевнені, що суб'єкт цього злочину — спеціальний, а саме: особи, яким лікарська таємниця стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків; медичні працівники, працівники правоохоронних органів, адвокати, нотаріуси, вихователі, журналісти [48, с. 331]; 2) В.І. Касенюк стверджує, що суб'єктом цього злочину є особа, якій ці відомості стали відомі у зв'язку з виконанням професійних (лікар, фармацевт, медична сестра, фельдшер тощо) або службових обов'язків (головний лікар, завідувач відділення та ін.) [58, с. 105]; 3) Н.П. Короленко наполягає на тому, що суб'єктом цього злочину можуть бути медичні працівники всіх рівнів, а також інші працівники медичних установ, співробітники органів прокуратури, слідства, якщо ці дані стали їм відомі у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків [46, с. 321]; 4) М.І. Хавронюк запевняє, що суб'єкт цього злочину спеціальний, ним є медичні працівники та інші особи, у т.ч. і службові, яким відповідна інформація стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків [52, с. 361]; 5) П.П. Андрушко зазначає, що суб'єктом злочину є особа, яка умисно розголосила відомості, що становлять лікарську таємницю, які вона зобов'язана зберігати в таємниці згідно з чинним законодавством у зв'язку з виконанням нею професійних чи службових обов'язків (до таких осіб відносять передусім медичних і фармацевтичних працівників, службових осіб закладів і органів охорони здоров'я, осіб, яким такі відомості стали відомі у зв'язку з навчанням, працівники поліції, виправно-трудових установ, працівники дошкільних навчальних закладів, загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації, навчально-реабіліта-

ційних центрів (закладів освіти, які забезпечують умови для відновлення здоров'я, соціальної адаптації, професійної орієнтації дітей, що мають органічні та функціональні захворювання внутрішніх органів та систем або вади психофізичного розвитку, слідчі, прокурори, судді)) [56, с. 300–301].

Аналіз існуючих точок зору надає нам можливість запропонувати визначення суб'єкта цього злочину. Отже, суб'єктом такого злочину є фізична осудна неслужбова, службова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років, тобто особа, якій лікарська таємниця стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, що вона зобов'язана зберігати в таємниці згідно з чинним законодавством, — це можуть бути медичні працівники усіх рівнів та інші особи (до таких осіб відносяться: лікарі, фармацевти, медичні сестри, фельдшери, гінекологи, службові особи закладів і органів охорони здоров'я, особи, яким такі відомості стали відомі у зв'язку з навчанням, працівники поліції, виправно-трудових установ, працівники освітніх шкіл соціальної реабілітації, прокурори, адвокати, нотаріуси, журналісти, вихователі, головний лікар, завідуючий відділенням, працівники суду тощо).

Варто зазначити, що проблема суб'єкта злочину проти здоров'я певною мірою відображена в зарубіжних кодексах і джерелах (КК Республіки Польща [60], КК Республіки Болгарія [61], КК Швеції [62], КК Японії [63], КК Норвегії [64], КК Іспанії [65]), вивчення яких триває. Результати опрацювання зарубіжних джерел з даного питання можуть бути корисними для правозастосовної практики вітчизняного законодавства.

Висновки. На підставі проведеного дослідження суб'єктів злочину проти здоров'я можна зробити такі висновки: 1) в юридичних джерелах існують значні розходження стосовно розуміння суб'єктів злочинів загальної категорії; 2) законодавець не завжди вдало формулює приписи, що стосуються суб'єктів злочинів проти здоров'я особи; 3) через обмежений обсяг пропонованого дослідження суб'єкти злочинів, передбачених стст. 121–128; 130–145 КК України, визначені безпосередньо в тексті цієї статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдуразаков С.А., Ахмедов Г.А.* Субъект преступления по Уголовному кодексу Узбекской ССР / С.А. Абдуразаков Г.А. Ахмедов // Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР / [ред. кол. Г.А. Ахмедов и др.]. – Ташкент, 1970. – С. 137–147.

2. *Абшилава Г.В.* Некоторые особенности производства допроса с участием переводчика / Г.В. Абшилава // Российский следователь. – 2004. – № 10. – С. 18–20.

3. *Бородин С.В.* К вопросу совершенствования законодательства об уголовной ответственности несовершеннолетних / С.В. Бородин, Н.А. Носков // Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. – М., 1994. – С. 57–59.

4. *Владимиров В.А.* Субъект преступления по советскому уголовному праву: [лекция] / В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий. – М. : МООН РСФСР, 1964. – 59 с.

5. *Наумов А.В.* Предприятие на скамье подсудимых / А.В. Наумов // Советская юстиция. 1992. — № 17–18. — С. 3–4.
6. *Орлов В.С.* Субъект преступления по советскому уголовному праву / В.С. Орлов. — М. : Госюриздат, 1958. — 260 с.
7. *Орымбаев В.С.* Специальные субъекты преступления / Р. Орымбаев; отв. ред. Г.И. Баймурзин, — Алма-Ата : Наука Каз ССР, 1977. — 152 с.
8. *Павлов В.Г.* Субъект преступления / В.Г. Павлов. — СПб: Юридический центр Пресс, 2001. — 318 с.
9. *Розенко В.І, Матвійчук В.К.* Суб'єкт злочину/ В.І. Розенко, В.К., Матвійчук // Лекція. — К. : Українська академія внутрішніх справ, 2004. — 36 с.
10. *Светлов А.Я.* Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов. — К. : Наукова думка, 1978. — 304 с.
11. *Протченко Б.А.* Понятие невменяемости в советском уголовном праве / Б.А. Протченко // Изд. вузов Правоведение. — 1987. — С. 82–86.
12. *Тацій В.Я.* Суб'єкт злочину / В.Я. Тацій // Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. Освіти / [М. І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін]; за ред.. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К. — Х., 2001. — С. 130–141.
13. *Устименко В.В.* Субъект преступления (понятие и виды): Учеб. пособие / В.В. Устименко. — Х. : Харьк. юрид. ин.-т, 1989. — 140 с.
14. Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А.И. Коробеева. — СПб.: Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2008. — Т. 1: Преступление и наказание. — 2008. — 1133 с.
15. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум [Навч. посібник] / Костенко О.М., Козаченко І.П., Матвійчук В.К. та ін.; за заг. ред. В.К. Матвійчука. — К.: КНТ, 2006. — 432 с.
16. *Шем'яков О.П.* Суб'єкт злочину / О.П. Шем'яков // Кримінальне право України (Загальна частина)/ Хохлова І.В., Шем'яков О.П.: [навч. посібник]. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 86–95.
17. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні: pro et contra Юридична газета. № 24, 12 травня. — 2013. — 1.4 — 9.
18. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
19. *Шабалин В.А.* Методологические вопросы правоведения. В связи с теорией и практикой социалистического управления / В.А. Шабалин. — Саратов : Саратов. ун-т, 1972. — 226 с.
20. Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. — Т. 9 / [гл. ред. А.М. Прохоров]. — 3-е изд. — М. : Сов. энциклопедия, 1970: ЕВКЛИД-ИБСЕН. — 1972. — 986 с.
21. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. : Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. — М. : Сов. энциклопедия, 1983. — 840 с.
22. *Шишов О.Ф.* Становление и развитие науки уголовного права в СССР: Пробл. Общей части: Учеб. пособие (1915–1936 гг.) / О.Ф. Шишов: науч. ред. В.А. Владимирова. — М. : Б.и., 1981. — Вып. 1 : 1917–1920 гг. — 1981. — 85 с.
23. *Кант И.* Сочинение в шести томах. — Т.4. — Ч. 2 / И. Кант. — М., 1965. — С. 120–137.
24. *Гегель Г.В.Ф.* Философия права / Г.В.Ф. Гегель. — М. : Мысль, 199. — 524 с.
25. *Фейербах А.* Уголовное право / А.Фейербах. — СПб. : Медицинская тип.; тип. гос. комерц-коллегии; тип. имп. воспит. дома, 1810. — 616 с.

26. *Пионтковский А.А.* Уголовно-правовые воззрения И. Канта, А. Фейербаха, И. Фихте / А.А. Пионтковский. – М. : Профобразование, 1971. – 112 с.
27. *Красиков Ю.А.* Доктрина русского уголовного права : источники и тенденции развития / Ю.А. Красиков // Современные Тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства : тез. докл. науч. конф., (г. Москва, 27–28 января 1994 года) / Под. ред. С.В. Бородина и др. – М., 1994. – С. 34–36.
28. *Брайнин Я.М.* Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М. : Госюриздат, 1963. – 281 с.
29. *Трайнин А.Н.* Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 191 с.
30. Советское уголовное право. Часть Общая: Учеб. пособие / [Н.С. Алексеев, Н.А. Беляев, Н.П. Грабовская, С.А. Домахин, И.И. Карпец, Н.С. Лейкина и др.] – Л. : ЛГУ, 1960. – 587 с.
31. *Пионтковский А.А.* Преступление в области природных богатств / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права: В 6 т. / [редкол. : А.А. Пионтковский и др.] – М. : 1971. – Т. 5. – С. 513–544.
32. *Писарев А.* Правовая охрана и защита лесов / А. Писарев // Советская юстиция, 1982 – С. 7–10.
33. *Пакутин В.Д.* Ответственность за незаконную порубку леса / В.Д. Пакутин // Социалистическая законность – 1978. – № 11. – С. 40–42.
34. *Баулін Ю.В.* Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення / Ю.В. Баулін // Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К., 2003. – С. 830–899.
35. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія] / В.К. Матвійчук. – К.: Національна академія управління, 2011. – 368 с.
36. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка : ок. 5700 слов / Ожегов С.И.; под. ред. чл. –корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – [19 изд., испр.]. – М. : Рус. Яз., 1987. – 846 с.
37. *Даль В.Д.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / В.И. Даль. – М. : Государственное издательство иностр. и национальных словарей, 1955. – Т. 4. – 1956. – 583 с.
38. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
39. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учеб. пособие / В.К. Матвейчук. – К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 79 с.
40. *Попов М.И., Харитонов С.О.* Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг / М.І. Попов, С.О. Харитонов // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Гютюгіна. – 5-те вид. допов. – Х. : Право, 2013, т. 2 Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Гютюгін та ін. – 2013. – С. 782–840.
41. *Здравомыслов Б.В.* Должностные преступления. Понятие и квалификация / Б.В. Здравомыслов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 168 с.
42. *Мельник М.І.* Злочини у сфері службової діяльності / М.І. Мельник // Кримінальне право України. Особлива частина: Підруч. / [Ю.В. Александров,

О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.]; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К., 2004. – С. 491-513.

43. *Матвейчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1992. – С. 62–64.

44. *Гаврыш С.Б.* Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства / С.Б. Гаврыш. – Харьков: Основа, 1994. – 640 с.

45. *Сташис В.В., Борисов В.І., Касинюк В.І., Заславська М.Г., Гринчак С.В.* Злочини проти життя та здоров'я особи / В.В. Сташис, В.І. Борисов, В.І. Касинюк, М.Г. Заславська, С.В. Гринчак // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютгін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид. допов. – Х. : Право, 2013. – С. 17–105.

46. *Короленко Н.П.* Преступление против жизни и здоровья личности / Н.П. Короленко // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под редакцией Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков, ООО «Одиссей», 2001. – С. 275–321.

47. *Коржанський М.Й.* Кримінальне право і законодавство України: Частина особлива; за ред. М.Й. Коржанський. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.

48. *Савченко А.В., Джужа О.М.* Злочини проти життя та здоров'я особи / А.В. Савченко, О.М. Джужа // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; За заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея; НАВС. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – С. 287–332.

49. *Шапченко С.Д., Яценко С.С.* Злочини проти життя та здоров'я особи / С.Д. Шапченко, С.С. Яценко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. ; за ред. С.С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – 936 с.

50. *Кругликов Л.Л.* Преступления против здоровья (стст. 111–118). Преступления, ставящие в опасность жизнь и здоровье / Л.Л. Кругликов // Энциклопедия уголовного права. Т. 13. Преступление против жизни и здоровья. – Издание профессора Малинина. – МИЭП при МГА ЕврАз ЭС. – СПб, 2013. – С. 694–921.

51. *Мельник М.І., Грищук В.К.* Коментар до стст. 118, 121–126, 128 КК України / М.І. Мельник, В.К. Грищук // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – С. 299–321.

52. *Хавронюк М.І.* Коментар до стст. 127, 135–137, 141–145 КК України / М.І. Хавронюк // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – С. 316–320; С. 336–361.

53. *Александров Ю.В.* Злочини проти життя та здоров'я особи / Ю.В. Александров // Кримінальне право. Особлива частина: [підручник] (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.) вид. 2-ге, переробл. та допов. ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: Атіка, 2008. – С. 37–76.

54. *Дудоров О.О.* Коментар до стст. 130–134, 138–140 КК України / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за

ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — 9-те вид., переробл. та допов. — К.: Юридична думка, 2012. — С. 322–335; С. 342–352.

55. *Болдарь Г.Є., Гацелюк В.О., Кучер Ю.О.* Злочини проти життя та здоров'я особи / Г.Є. Болдарь, В.О. Гацелюк, Ю.О. Кучер // Кримінальне право (Особлива частина): [підручник]; за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. — [2-ге вид]. — К.: «ВД» Декор», 2013. — С. 40–106.

56. *Андрушко П.П.* Коментар до стст. 130–145 КК України / П.П. Андрушко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України ; за ред. С.С. Яценка. — К.: А.С.К., 2002. — С. 270–301.

57. *Касинюк В.І.* Коментар до стст. 131, 132, 134-136, 144, 145 КК України / В.І. Касинюк // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І.Борисов, В.І. Тютгін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. — 5-те вид. допов. — Х.: Право, 2013. — С. 80–82; 85–90; 102–105.

58. *Касинюк В.І., Гринчак С.В.* Коментар до ст. 143 КК України / В.І. Касинюк, С.В. Гринчак // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І.Борисов, В.І. Тютгін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. — 5-те вид. допов. — Х.: Право, 2013. — С. 99–102.

59. *Чеботарьова Г.В.* Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини та донорства крові : Дис. ... канд. юрид. наук ; спеціальність : 12.00.08 — кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Г.В. Чеботарьова. — К.: НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. — К., 2003. — 222 с.

60. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A I Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch. — St Petersburg “Yuridichesky Centei Press», 2001.— 234 p.

61. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. — St. Petersburg: “Yuridichesky Center — Press”, 2001. — 298 p.

62. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. — St Petersburg: “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 366 p.

63. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. — St Petersburg: “Yuridichesky Center — Press”, 2002. — 226 p.

64. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. — St. Petersburg: “Yuridichesky Center — Press”, 2002.— 366 p.

65. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal del Reino de España (Esta revisión vigente desde 01 de Julio de 2015) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html. — Заголовок з екрану.

REFERENCES

1. *Abdurazakov S.A., Ahmedov G.A.* Sub#ekt prestuplenija po Uголовnomu kodeksu Uzbekskoj SSR / S.A. Abdurazakov G.A. Ahmedov // Voprosysovershenstvovanija

zakonodatel'stva Uzbekskoj SSR/ [red. kol. G.A. Ahmedov i dr.]. – Tashkent, 1970. – S. 137–147.

2. *Abshilava G.V.* Nekotorye osobennosti proizvodstva doprosa s uchastiem perevodchika/ G.V. Abshilava// Rossijskij sledovatel'. – 2004. – № 10. – S. 18–20.

3. *Borodin S.V.* K voprosu sovershenstvovanija zakonodatel'stva ob ugolovnoj otvetstvennosti nesovershennoletnih / S.V. Borodin, N.A. Noskov // Sovremennye tendencii razvitija ugolovnoj politiki i ugolovnog zakonodatel'stva. – M., 1994. – S. 57–59.

4. *Vladimirov V.A.* Sub#ekt prestuplenija po sovetскому ugolovnomu pravu: [lekcija]/ V.A. Vladimirov, G.A. Levickij. – M. : MOOP RSFSR, 1964. – 59 s.

5. *Naumov A.V.* Predprijatje na skam'e podsudimyh / A.V. Naumov // Sovetskaja justicija. 1992. – № 17–18. – S. 3–4.

6. *Orlov V.S.* Sub#ekt prestuplenija po sovetскому ugolovnomu pravu / V.S. Orlov. – M. : Gosjurizdat, 1958. – 260 s.

7. *Orymbaev V.S.* Special'nye sub#ekty prestuplenija / R. Orymbaev; otv. red. G.I. Bajmurzin, – Alma-Ata : Nauka Kaz SSR, 1977. – 152 s.

8. *Pavlov V.G.* Sub#ekt prestuplenija / V.G. Pavlov. – SPb: Juridicheskij centr Press, 2001. – 318 s.

9. *Rozenko V.I., Matviichuk V.K.* Sub'iekt zlochynu/V.I. Rozenko, V.K., Matviichuk// Lektsiia. – K. : Ukrainska akademiia vnutrishnikh sprav, 2004. – 36 s.

10. *Svetlov A.Ja.* Otvetstvennost' za dolzhnostnye prestuplenija / A.Ja. Svetlov. – K. : Naukova dumka, 1978. – 304 s.

11. *Protchenko B.A.* Ponjatje nevmenjaemosti v sovetском ugolovnom prave / B.A. Protchenko// Izd. Vuzov Pravovedenie. – 1987. – S. 82–86.

12. *Tatsii V.Ia.* Sub'iekt zlochynu / V.Ia. Tatsii // Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: Pidruch. dlja stud. yuryd. spets. vyshch. zakl. Osvity / [M. I. Bazhanov, Iu.V. Baulin, V.I. Borysov ta in]; za red.. M.I. Bazhanova, V.V. Stashysa, V.Ia. Tatsiia. – K. – Kh., 2001. – S. 130–141.

13. *Ustimenko V.V.* sub#ekt prestuplenija (ponjatje i vidy): Ucheb. posobie / V.V. Ustimenko. – H. : Har'k. jurid. in.-t, 1989. – 140 s.

14. Polnyj kurs ugolovnog prava: V 5 t. / Pod red. dokt. jurid. nauk, prof., zasl. dejaelja nauki RF A.I. Korobeeva. – SPb.: R. Aslanov, Juridicheskij centr Press, 2008. – T. 1: Prestuplenie i nakazanie. – 2008. – 1133 s.

15. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: Praktykum [Navch. posibnyk] / Kostenko O.M., Kozachenko I.P., Matviichuk V.K. ta in.; za zah. red. V.K. Matviichuka. – K.: KNT, 2006. – 432 s.

16. *Shem'iaikov O.P.* Sub'iekt zlochynu / O.P. Shem'iaikov // Kryminalne pravo Ukrainy (Zahalna chastyna)/ Khokhlova I.V., Shem'iaikov O.P.: [navch. posibnyk]. – K.: Tsentri navchalnoi literatury, 2006. – S. 86–95.

17. Kryminalna vidpovidalnist yurydychnykh osib v Ukraini: pro et contra Yurydychna hazeta. № 24, 12 travnia. – 2013. – 1.4 – 9.

18. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2001. – № 25-26. – St. 131.

19. *Shabalin V.A.* Metodologicheskie voprosy pravovedenija. V svjazi s teoriej i praktikoj socialisticheskogo upravlenija / V.A. Shabalin. – Saratov : Sarat. un-t, 1972. – 226 s.

20. Bol'shaja Sovetskaja Jenciklopedija: V 30 t. – T.9 / [gl. red. A.M. Prohorov]. – 3-e izd. – M. : Sov. Jenciklopedija, 1970: EVKLID-IBSEN. – 1972. – 986 s.

21. *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar'* / [gl. red. : L.F. Il'ichev, P.N. Fedoseev, S.M. Kovalev, V.G. Panov]. – M. : Sov. Jenciklopedija, 1983. – 840 s.
22. *Shishov O.F.* Stanovlenie i razvitie nauki ugolovnoogo prava v SSSR: Probl. Obshhej chasti: Ucheb. posobie (1915–1936 gg.) / O.F.Shishov: nauch. red. V.A. Vladimirova. – M. : B.i., 1981. – Vyp. 1 : 917–1920gg. – 1981. – 85 s.
23. *Kant I.* Sochinenie v shesti tomah. – T.4. – ch. 2 / I.Kant. – M., 1965. – S. 120–137.
24. *Gegel' G.V.F.* Filosofija prava / G.V.F. Gegel'. – M. : Mysl', 199. – 524 s.
25. *Fejerbah A.* Ugolovnoe pravo / A.Fejerbah. – SPb. : Medicinskaja tip.; tip. Gos. Komerckollegii; tip. Imp. Vospit. doma, 1810. – 616 s.
26. *Piontkovskij A.A.* Ugolovno-pravovye vozzrenija I.Kanta, A.Fejerbaha, I. Fihte / A.A. Piontkovskij. – M. : Profobrazovanie, 1971. – 112 s.
27. *Krasikov Ju.A.* Doktrina russkogo ugolovnoogo prava : istochniki i tendencii razvitija / Ju.A. Krasikov // *Sovremennye Tendencii razvitija ugolovnoj politiki i ugolovnoogo zakonodatel'stva : tez. dokl. nauch. konf., (g. Moskva, 27-28 janvarja 1994 g.)* / Pod. red. S.V. Borodina i dr. – M., 1994. – S. 34-36.
28. *Brajnin Ja.M.* Ugolovnaja otvetstvennost' i ee osnovanija v sovetskom ugolovnom prave / Ja.M. Brajnin. – M. : Gosjurizdat, 1963. – 281 s.
29. *Trajnin A.N.* Obshhee uchenie o sostave prestuplenija / A.N. Trajnin. – M. : Gosjurizdat, 1957. – 191 s.
30. *Sovetskoe ugolovnoe pravo. Chast' Obshhaja: Ucheb. posobie* / [N.S. Alekseev, N.A. Beljaev, N.P. Grabovskaja, S.A. Domahin, I.I. Karpec, N.S. Lejkina i dr.] – L. : LGU, 1960. – 587 s.
31. *Piontkovskij A.A.* Prestuplenie v oblasti prirodnyh bogatstv / A.A. Piontkovskij // *Kurs sovetskogo ugolovnoogo prava: V 6 t.* / [redkol. : A.A. Piontkovskij i dr.] – M.: 1971. – T. 5. – S. 513-544.
32. *Pisarev A.* Pravovaja ohrana i zashhita lesov / A. Pisarev // *Sovetskaja justicija*, 1982 – S. 7–10.
33. *Pakutin V.D.* Otvetstvennost' za nezakonnuju porubku lesa / V.D. Pakutin // *Socialisticheskaja zakonnost'* – 1978. – № 11. – S. 40–42.
34. *Baulin Iu.V.* Zlochyny u sfer obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analohiv abo prekursoriv ta inshi zlochyny proty zdorov'ia naselennia / Iu.V. Baulin // *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychni komentarij* / [Iu.V. Baulin, V.I. Borysov, S.B. Havrysh ta in..]; za zah. red. V.V. Stashysa, V.Ia. Tatsiia. – K., 2003. – S. 830–899.
35. *Matviichuk V.K.* Teoretychni ta praktychni problemy kryminalno-pravovoi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: [monohrafiia] / V.K. Matviichuk. – K.: Natsionalna akademiia upravlinnia, 2011. – 368 s.
36. *Ozhegov S.I.* Slovar' russkogo jazyka : ok. 5700slov / Ozhegov S.I.; pod. red. chl.–korr. AN SSSR N. Ju. Shvedovoj. – [19 izd., ispr.]. – M. : Rus. Jaz., 1987. – 846 s.
37. *Dal' V.D.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka: V 4 t. / V.I. Dal'. – M. : Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostr. i nacional'nyh slovarej, 1955. – T. 4. – 1956. – 583 s.
38. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* / [uklad. i holov. red. V.T. Busel]. – K.; Irpin: Perun, 2005. – 1728 s.
39. *Matvejchuk V.K.* Ugolovno-pravovaja bor'ba organov vnutrennih del s prestupnym zagrjaznieniem vodnyh ob'ektov: Ucheb. posobie / V.K. Matvejchuk. – K. : NI i RIO Ukrainskoj akademii vnutrennih del, 1992. – 79 s.

40. *Popov M.Y., Kharytonov S.O.* Zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, pov'iazani z nadanniam publicznykh posluh / M.I. Popov, S.O. Kharytonov // Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar: U 2 t. / Za zah. red. V.Ia. Tatsiia, V.P. Pshonky, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. – 5-te vyd. dopov. – Kh. : Pravo, 2013, t. 2 Osoblyva chastyna / Iu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin ta in. – 2013. – S. 782–840.

41. *Zdravomyslov B.V.* Dolzhnostnye prestuplenija. Ponjatie i kvalifikacija / B.V. Zdravomyslov. – M. : Jurid. lit., 1975. – 168 s.

42. *Melnyk M.I.* Zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti / M.I. Melnyk // Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: Pidruch. / [Iu.V. Aleksandrov, O.O. Dudorov, V.A. Klymenko ta in.]; za red. M.I. Melnyka, V.A. Klymenka. – K., 2004. – S. 491–513.

43. *Matvejchuk V.K.* Utochnenie ponjatija sub#ekta jekologicheskikh prestuplenij na sovremennom jetape razvitija obshhestva i gosudarstva / V.K. Matvejchuk // Problemi borot'bi zi zlochinnistju v Ukraïni: tezi dopovidej i povidomlen' resp. nauk. konf. / AN Ukraïni. Institut derzhavi i prava im. V.M. Korec'kogo. – K., 1992. – S. 62–64.

44. *Gavrysh S.B.* Ugolovno-pravovaja ohrana prirodnoj srody Ukrainy. Problemy teorii i razvitija zakonodatel'stva / S.B. Gavrysh. – Har'kov: Osnova, 1994. – 640 s.

45. *Stashys V.V., Borysov V.I., Kasyniuk V.I., Zaslavska M.H., Hrynychak S.V.* Zlochyny proty zhyttia ta zdorov'ia osoby / V.V. Stashys, V.I. Borysov, V.I. Kasyniuk, M.H. Zaslavska, S.V. Hrynychak // Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar: u 2 t. T. 2: Osoblyva chastyna / Iu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiuthin ta in.; za zah. red. V.Ia. Tatsiia, V.P. Pshonky, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. – 5-te vyd. dopov. – Kh. : Pravo, 2013. – S. 17–105.

46. *Korolenko N.P.* Prestuplenie protiv zhizni i zdorov'jalichnosti / N.P. Korolenko // Ugolovnyj kodeks Ukrainy. Kommentarij: Pod redakciej Ju.A. Karmazina i E.L. Strel'cova. – Har'kov, OOO «Odisej», 2001. – S. 275–321.

47. *Korzhanskyi M.I.* Kryminalne pravo i zakonodavstvo Ukrainy: Chastyna osoblyva; za red. M.I. Korzhanskyi. – K. : Atika, 2001. – 544 s.

48. *Savchenko A.V., Dzhuzha O.M.* Zlochyny proty zhyttia ta zdorov'ia osoby / A.V. Savchenko, O.M. Dzhuzha // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / D.S. Azarov, V.K. Hryshchuk, A.V. Savchenko [ta in.]; Za zah. red. O.M. Dzhuzhi, A. V. Savchenka, V. V. Chernieia; NAVS. – K.: Yurinkom Inter, 2016. – S. 287–332.

49. *Shapchenko S. D., Yatsenko S. S.* Zlochyny proty zhyttia ta zdorov'ia osoby / S.D. Shapchenko, S. S. Yatsenko // Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy : Za stanom zakonodavstva i postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy na 1 hrudnia 2001 r. ; za red. S. S. Yatsenka. – K. : A.S.K., 2002. – 936 s.

50. *Kruglikov L.L.* Prestuplenija protiv zdorov'ja (stst. 111–118). Prestuplenija, stavjashhie v opasnost' zhizni i zdorov'e / L.L. Kruglikov // Jenciklopedija ugolovnoho prava. T. 13. Prestuplenie protiv zhizni i zdorov'ja. – Izdanie professora Malinina. – MIJEP pri MGA EvrAz JeS. – SPb, 2013. – S. 694–921.

51. *Melnyk M.I., Hryshchuk V.K.* Komentar do stst. 118, 121–126, 128 KK Ukrainy / M.I. Melnyk, V.K. Hryshchuk // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy : za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. – 9-te vyd., pererobl. ta dopov. – K.: Yurydychna dumka, 2012. – S. 299–321.

52. *Khavroniuk M.I.* Komentar do stst. 127, 135–137, 141–145 KK Ukrainy / M.I. Khavroniuk // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy : za

red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. — 9-te vyd., pererobl. ta dopov. — K.: Yurydychna dumka, 2012. — S. 316–320; S. 336–361.

53. *Aleksandrov Iu.V.* Zlochyny proty zhyttia ta zdorov'ia osoby / Iu.V. Aleksandrov // Kryminalne pravo. Osoblyva chastyna: [pidruchnyk] (Iu.V. Aleksandrov, O.O. Dudorov, V.A. Klymenko ta in.) vyd. 2-he, pererobl. ta dopov. ; za red. M.I. Melnyka, V.A. Klymenka. — K.: Atika, 2008. — S. 37–76.

54. *Dudorov O.O.* Komentar do stst. 130–134, 138–140 KK Ukrainy / O.O. Dudorov // Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy : za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. — 9-te vyd., pererobl. ta dopov. — K.: Yurydychna dumka, 2012. — S. 322–335; S. 342–352.

55. *Boldar H.Ie., Hatseliuk V.O., Kucher Iu.O.* Zlochyny proty zhyttia ta zdorov'ia osoby / H.Ie. Boldar, V.O. Hatseliuk, Iu.O. Kucher // Kryminalne pravo (Osoblyva chastyna): [pidruchnyk]; za red. O.O. Dudorova, Ie.O. Pysmenskoho. — [2-he vyd]. — K. : «VD»Dekor», 2013. — S. 40–106.

56. *Andrushko P.P.* Komentar do stst. 130–145 KK Ukrainy / P.P. Andrushko // Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ; za red. S.S. Yatsenka. — K. : A.S.K., 2002. — S. 270–301.

57. *Kasyniuk V.I.* Komentar do stst. 131, 132, 134–136, 144, 145 KK Ukrainy / V.I. Kasyniuk // Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar: u 2 t. T. 2: Osoblyva chastyna / Iu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiuthin ta in.; za zah. red. V. Ia. Tatsiia, V.P. Pshonky, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. — 5-te vyd. dopov. — Kh. : Pravo, 2013. — S. 80–82; 85–90; 102–105.

58. *Kasyniuk V.I., Hrynychak S.V.* Komentar do st. 143 KK Ukrainy / V.I. Kasyniuk, S.V. Hrynychak // Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar: u 2 t. T. 2: Osoblyva chastyna / Iu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiuthin ta in.; za zah. red. V. Ia. Tatsiia, V.P. Pshonky, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. — 5-te vyd. dopov. — Kh. : Pravo, 2013. — S. 99–102.

59. *Chebatarova H.V.* Kryminalno-pravovi problemy transplantatsii orhaniv abo tkanyh liudyny ta donorstva krovi : Dys. ... kand. yuryd. nauk ; spetsialnist : 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo / H.V. Chebatarova. — K. : NAN Ukrainy ; Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. — K., 2003. — 222 s.

60. *The Polish Penal Code* / edited by candidate of law, assis–tant professor A 1 Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch. — St Petersburg “Yundicheskyy Centei Press», 2001. — 234 p.

61. *The Bulgarian Penal Code* / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. — St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center — Press”, 2001.— 298 p.

62. *The Swiss Penal Code* / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova. — St Petersburg: “Yuridicheskyy Center — Press”, 2002.— 366 p.

63. *THE JAPANESE PENAL CODE* / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. — St Petersburg: “Yuridicheskyy Center — Press”, 2002.— 226 p.

64. *Criminal Legislation of Norway* / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. — St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center — Press”, 2002.— 366 p.

65. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal del Reino de España (Esta revisión vigente desde 01 de Julio de 2015) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html.

Харь І.О. Суб'єкт злочинів проти здоров'я особи: проблеми теорії і практики

У статті досліджуються теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочинів проти здоров'я особи. В історичному й методологічному плані автором розкрито вчення про суб'єкт злочину взагалі і, зокрема, здійснено вивчення законодавчої бази стосовно суб'єкта злочинів проти здоров'я особи.

Ключові слова: суб'єкт злочину, аналіз судової практики, законодавство, злочини проти здоров'я особи, класифікація суб'єктів злочину.

Харь И.А. Субъект преступлений против здоровья человека: проблемы теории и практики

В статье исследуются теоретические и прикладные проблемы субъекта преступлений против здоровья человека. В историческом и методологическом плане автором раскрыты учения о субъекте преступления вообще и, в частности, осуществлено изучение законодательной базы в отношении субъекта преступлений против здоровья человека.

Ключевые слова: субъект преступления, анализ судебной практики, законодательство, преступления против здоровья лица, классификация субъектов преступления.

Khar I. Committer of crimes against health of a person: problems of theory and practice

The article deals with theoretical and applied problems of the committer of crimes against health of a person. Also, the author revealed teachings about the committer of crime in historical and methodological aspect in general and, in particular, carried out the study of the legal framework in relation to the committer of crimes against health of a person.

Keywords: Committer of crime; Analysis of judicial practice; Legislation; Crimes against health of a person; Classification of entities of crime.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2016.

УДК 343.13

*M. Karpenko
D. Goryshniak*

**FEATURES OF THE IMPLEMENTATION
OF CRIMINAL PROCEEDINGS WHICH CONTAIN
THE INFORMATION THAT RELATES
TO THE STATE SECRET**

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, кримінології,
цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Д.Ю. Горишняк

*студент 4-го курсу
ВНЗ «Національна академія управління»*

**ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКЕ МІСТИТЬ ВІДОМОСТІ,
ЩО СТАНОВЛЯТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ**

Постановка проблеми. Відомо, що успішність виконання державою своїх функцій відповідною мірою залежить від збереження в таємниці певних аспектів своєї економічної, наукової, оборонної та деяких інших видів діяльності. Задля цього вживається ряд правових, організаційних і технічних заходів, спрямованих на засекречування окремої інформації. Однак потреба у використанні відомостей, що становлять державну таємницю, може виникнути під час кримінального провадження. Це нерідко можуть бути операції з носіями секретної інформації, які є речовими доказами, наприклад, у справах про шпигунство, державну зраду або інші злочини у сфері охорони державної таємниці, завуальованими можуть бути відомості про розмір збитків, завданих викраденням або пошкодженням чи знищенням військової техніки тощо. Очевидно, що в умовах загальнодержавного глобального контролю за зберіганням і використанням таємної інформації кримінальне процесуальне законодавство не може не приділяти увагу особливостям ведення кримінального провадження, що

містить державну таємницю. Зокрема, для збереження секретності цих відомостей ч. 1 ст. 517 Кримінального процесуального кодексу України [1] зобов'язує дотримуватися вимог режиму секретності в тому разі, якщо кримінальне провадження містить відомості, що становлять державну таємницю. З іншого боку, кримінальне провадження має здійснюватися на засадах змагальності та забезпечення права на захист, гласності, прозорості та відкритості судового процесу. Для цього учасникам кримінального провадження, насамперед стороні захисту, потрібно надати можливість ознайомитися з усіма матеріалами провадження. Крім того, учасникам, які ознайомлені з усіма матеріалами, набагато простіше зрозуміти логіку суду під час прийняття рішень. Як наслідок, у них буде виникати менше сумнівів у законності прийнятого рішення. Нормативне регулювання державної таємниці в кримінальному провадженні є новелою для національного законодавства, тому доволі суттєво відчувається брак теоретичних напрацювань стосовно проблематики використання державної таємниці в кримінальному провадженні. Зазначене зайвий раз підкреслює актуальність обраної тематики та її безумовне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням здійснення кримінального провадження, яке містить державну таємницю, приділено увагу в працях Ю. П. Аленіна, С. О. Ковальчука, В. І. Сліпченка. Праці вищезазначених науковців створюють достатню базу для дослідження, але вагомий пласт проблемних аспектів здійснення кримінального провадження, що містить державну таємницю, і досі залишаються невіршеними.

Метою статті є аналіз кримінального процесуального законодавства, що регулює особливості здійснення кримінального провадження, в якому містяться матеріали, що становлять державну таємницю.

Основні результати дослідження. У ч. 7 ст. 517 КПК України передбачено, що здійснення кримінального провадження, яке містить державну таємницю, не є підставою для обмеження прав його учасників, крім випадків, передбачених законом та обумовлених необхідністю забезпечення охорони державної таємниці. Правила кримінального провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, встановлені у главі 40 КПК України. Загальним правилом використання державної таємниці в кримінальному провадженні є заборона внесення такої інформації до процесуальних рішень (ч. 2 ст. 517 КПК України). У тому разі, якщо для мотивування рішення потрібно зазначити відомості про таємну інформацію, слід зробити без наведення в рішенні змісту цієї інформації.

Визначення державної таємниці наведено в Законі України «Про державну таємницю», ст. 1 якого визначає її як «вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають, насамперед охороні державою» [2]. Вичерпний перелік відомостей, які станом на певний момент часу визнаються в Україні державною таємницею, міститься у Звіті відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженому наказом Служби без-

пеки України від 12 серпня 2005 року № 440 (з відповідними змінами та доповненнями) [3]. У контексті заборони внесення державної таємниці до процесуальних рішень слід нагадати, що пп. 4.12.4 та 4.12.5 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, відомості про факт або методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої планується проведення такої дії, віднесені до державної таємниці з грифом «таємно», тому клопотання слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також ухвали слідчого судді про дозвіл на їх проведення містять у собі державну таємницю. Однак після завершення проведення негласних слідчих (розшукових) дій грифи секретності щодо їх проведення підлягають розсекречуванню (п. 5.9 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні від 16 листопада 2012 року) [4], тому на момент закінчення досудового розслідування ознайомлення відповідних учасників провадження з результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється в загальному порядку (без застосування правил глави 40 КПК України).

Матеріали, що становлять державну таємницю, зберігаються разом із матеріалами кримінального провадження. Однак якщо матеріальні носії секретної інформації не долучені до матеріалів досудового розслідування, вони передаються на зберігання до режимно-секретного підрозділу органу досудового розслідування (ч. 6 ст. 517 КПК України). Відповідно до загальних вимог режиму секретності, обов'язковою умовою участі у кримінальному провадженні, що становить державну таємницю, є наявність: допуску до державної таємниці відповідного ступеня секретності; доступу до конкретної секретної інформації та її матеріальних носіїв. Як слушно зазначає С.О. Ковальчук, наявність допуску до державної таємниці є обов'язковою умовою отримання доступу до неї для всіх суб'єктів кримінального провадження, в тому числі й слідчого, прокурора, судді тощо [5, с. 192]. Допуск до державної таємниці оформлюється відповідними підрозділами Служби безпеки України. Право знайомитися із секретною інформацією без оформлення допуску (ч. 3 ст. 517 КПК України) надається тільки підозрюваному та обвинуваченому, однак тільки після роз'яснення їм вимог ст. 28 Закону України «Про державну таємницю» та попередження про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю.

Щодо доступу до конкретної секретної інформації, то процедура його отримання залежить від процесуального статусу учасника: для осіб, які ведуть кримінальне провадження (слідчого, прокурора, судді), доступ до секретної інформації цього кримінального провадження є невід'ємною частиною посадових повноважень; захиснику, законному представнику підозрюваного, обвинуваченого, потерпілому та його представнику, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику доступ до секретної інформації, ознайомлення з якою потрібне для здійснення своїх прав і обов'язків, передбачених КПК України, надається рішенням або керівника органу досудового розслідування, або прокурора, або суду. Таке рішення при-

ймається у формі відповідного наказу або письмового розпорядження; для підозрюваного та обвинуваченого КПК України не передбачає спеціальної процедури отримання доступу до конкретної інформації, вони автоматично отримують право доступу в разі надання їм відповідних матеріалів (після роз'яснення обов'язку збереження державної таємниці). Таким учасникам, як потерпілий, його представник, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник, забороняється робити не тільки копії, але й виписки з матеріалів, які містять державну таємницю. Підозрюваному, обвинуваченому, їх захисникам і законним представникам забороняється робити копії з матеріалів, які містять державну таємницю, але дозволяється робити виписки з них (з метою належної підготовки до захисту). Такі виписки опечатаються особою, якою були зроблені, у вигляді, що унеможливує ознайомлення з їх змістом. Ознайомлення зі змістом виписок будь-кого, крім особи, яка їх зробила, не допускається. Виписки зберігаються з дотриманням вимог режиму секретності в органі досудового розслідування або суді та надаються особі, яка їх склала, на її вимогу: під час досудового розслідування – у приміщенні органу досудового розслідування, під час судового провадження – у приміщенні суду. Вносити виписки за межі зазначених приміщень заборонено. Необхідно погодитися з думкою Ю. П. Аленіна, який указує на необхідність приєднання письмового підтвердження факту доступу й ознайомлення з наданими матеріалами до матеріалів кримінального провадження як підтвердження того, що кожна зі сторін виконала свої обов'язки і не порушила прав учасників кримінального провадження, передбачених КПК України, зокрема права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, та вимагати відкриття матеріалів [6, с. 239].

Проведення експертизи без надання експерту відомостей, що містять державну таємницю, здійснюється в загальному порядку. Однак у тому разі, якщо в кримінальному провадженні виникає потреба звернутися до експерта для отримання висновку щодо: законності віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці; зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування; підготовки висновку щодо завданої національній безпеці України шкоди у разі розголошення секретної інформації чи втрати матеріальних носіїв такої інформації, така експертиза здійснюється посадовою особою, на яку покладено виконання функцій державного експерта з питань таємниць, відповідно до закону у сфері державної таємниці (ст. 518 КПК України).

Слід зазначити, що відносини у сфері охорони державної таємниці в нашій державі регулюються Конституцією України, законами України «Про інформацію» [22], «Про державну таємницю» [2], міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та іншими нормативно-правовими актами. З метою охорони державної таємниці у ст. 18 Закону України «Про державну таємницю» впроваджено певні обмеження щодо передачі секретної інформації іншій державі; обмежено доступ до державної таємниці іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних

осіб. Таким чином, відповідно до ст. 3 Закону України «Про державну таємницю» сфера дії його положень поширюється і на зовнішні відносини України [2]. Однак якщо міжнародним договором встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ч. 2 ст. 19 Закону «Про міжнародні договори України») [23]. Надання й отримання міжнародно-правової допомоги може здійснюватися як на договірній, так і на без договірній підставі. Однак, виходячи із змісту стст. 2, 3, 18, 23, 32 Закону України «Про державну таємницю», передача матеріалів, що містять державну таємницю, можлива лише у випадках, передбачених міжнародними договорами й угодами. Зазначена вимога Закону України «Про державну таємницю» дотримана в угодах про співробітництво між МВС України та Республікою Білорусь (ст. 10) [11], Латвійською Республікою (ст. 5) [12], Республікою Польща (ст. 5) [13], Республікою Чехія (ст. 6) [14], Китайською Народною Республікою (ст. 5) [15], де вказується, що сторони забезпечують конфіденційність відомостей, переданих іншою стороною, якщо вони згідно із законодавством цієї Сторони мають таємний (секретний) характер або розголошення їх змісту є небажаним. Ступінь таємності відомостей визначається стороною, яка їх передала. Спеціального застереження щодо забезпечення конфіденційності переданих відомостей не містить спільна заява про співробітництво між МВС України та Баварією [16], а також угода з МВС Австрійської Республіки [17]. Відповідно, при передачі (наданні) вказаних матеріалів неодмінно виникне низка проблем як організаційного, так і правового характеру. Натомість п. 7 ст. 9 Закону «Про державну таємницю» Республіки Латвія [12] вказує на те, що порядок надання відомостей, які містять державну таємницю, визначається Кабінетом Міністрів України, що, на нашу думку, є цілком логічним і виправданим, і, як наслідок, надає можливість по кожному конкретному випадку оперативно приймати рішення.

Зазначений досвід зарубіжних країн доцільно застосувати і у вітчизняному законодавстві, а саме: доповнити ст. 5 Закону України «Про державну таємницю» положенням про те, що «порядок передачі державної таємниці іншій державі в межах співпраці між Україною та іншими державами встановлюється Кабінетом Міністрів України на підставі висновку, затвердженого Службою безпеки України».

Системний аналіз норм Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (Страсбург, 1959 р.) [18], Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (Прийнятої резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї, 2000 р.) [19] та Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (Мінськ, 1994 р.) [20] засвідчив, що вони теж не визначають порядок надання матеріалів, що становлять державну таємницю. У другому додатковому протоколі до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (Страсбург, 2001 р.) [18] йдеться лише про таємне розслідування (ст. 19), а Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності у ст. 12 та ст. 18 визнає недостатньою підставою для відмови у наданні допомоги посилення на необхідність збереження банківської таємниці [19].

Відсутність у багатосторонніх міжнародних договорах чіткої регламентації порядку надання матеріалів, що містять державну таємницю, пояснюється тим, що останні встановлюють одноманітну схему правової допомоги (співробітництва) у відносинах з усіма державами. Зазначений підхід не надає можливості врахувати особливості національного законодавства з дотриманням необхідних гарантій охорони державної таємниці, а вимагає додаткового укладання двосторонніх угод, враховуючи спільні стратегічні, територіальні та геополітичні інтереси держав. У зв'язку з цим саме на двосторонні угоди покладається врегулювання необхідного комплексу питань, пов'язаних з порядком і межами надання правової допомоги компетентними органами.

Висновки. Отже, регулювання здійснення кримінального провадження, що містить державну таємницю, відбувається з одночасним дотриманням двох однаково важливих, хоча й протилежних, інтересів. З одного боку, закон встановлює гарантії збереження державної таємниці, оскільки передбачає доступ до неї тільки тих слідчих, прокурорів, суддів і захисників, які мають допуск до державної таємниці, а отже, і несуть відповідальність за її розголошення. З іншого боку, для таких учасників, як підозрювані, закон передбачає можливість ознайомлення з відомостями, що становлять державну таємницю, і без наявності оформленого допуску до неї. Однак і в цьому випадку передбачено гарантію у вигляді заборони робити копії з даної інформації, а зроблені нотатки мають зберігатися в опечатаному вигляді в органі досудового розслідування і передаватися до суду разом із матеріалами кримінального провадження. Перспективами подальших розвідок є з'ясування питання про можливість доступу до матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій до моменту закінчення досудового розслідування і порядок розсекречування відповідних матеріальних носіїв інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 1019-VIII від 18.02.2016, ВВР, 2016, № 11, ст. 127 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.

2. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>. – Редакція від 19.04.2014.

3. Звід відомостей, що становлять державну таємницю : затв. наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року № 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>. – Редакція від 08.04.2014.

4. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затв. наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Держ. прикордон. служби України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

5. Ковальчук С.О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження / С.О. Ковальчук // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 190–195.

6. Аленін Ю.П. Особливості відкриття матеріалів іншої стороні за новим КПК України / Ю.П. Аленін // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народження проф. М.В. Салтевського (Одеса, 2 листоп. 2012 р.). – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 237–240.

7. Інформаційне законодавство: Збірник законодавчих актів: У 6 т. / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. – К., 2005.

8. Гусласький В.С. Управління співробітництвом ОВС України з правоохоронними органами країн СНД: організаційно-правові засади: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. – Х., 2006.

9. Лешукова І.В. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України при розслідуванні злочинів: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 2004.

10. Сизоненко А.С. Використання доказів, отриманих на території інших країн, в кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2004.

11. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and Ministry Criminal Procedure Law and Criminology 287 Interior of the Republic of Belarus from 06.03.1992 [Electronic document]. – Access mode: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211502>.

12. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Ministry in- Internal Affairs of Latvia from 30.05.1992, the [electronic document]. – Access mode: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211632>.

13. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and Ministry Interior of the Republic of Poland in crime from 12.03.1992 [Electronic document]. – Access: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211518>.

14. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and Ministry Interior of the Czech Republic on September 6, 1993 [Electronic document]. – Access mode: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/212116>.

15. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Ministry hrogovernmental safety of China from 09.06.1994 [Electronic document]. – Access mode: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/156_002/conv.

16. Joint statement on cooperation between the police authorities of the Ministry of Interior Ukraine's and the police state of the interior of Bavaria from 24.04.1992 [Electronic document]. – Access: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211530>.

17. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Federal ministry Internal Affairs of the Republic of Austria in the fight against drug trafficking and organized Vano crime from 09.08.1992 [Electronic document]. – Access mode: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=040_004.

18. The European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters Strasbourg, 20 April 1959 [Electronic document]. – Access: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_036.

19. United Nations Convention against Transnational Organized Crime: adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000 [Electronic document]. – Access: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_789.

20. Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Cases: Minsk, 22.01.1994 [Electronic document]. – Access: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_009.

21. Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters Strasbourg, 08.11.2001 [Electronic document]. – Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_518.

22. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII // ВВР. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

23. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV // ВВР України. – 2004. – № 50. – Ст. 540

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy № 1019-VIII vid 18.02.2016, VVR, 2016, № 11, st. 127 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – St. 88.

2. Pro derzhavnu taiemnytsiu : Zakon Ukrainy vid 21 sichnia 1994 r. № 3855-XII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>. – Redaktsiia vid 19.04.2014.

3. Zvid vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu : zatv. nakazom Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 12 serpnia 2005 r. № 440 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>. – Redaktsiia vid 08.04.2014.

4. Instruksii pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzhenni : zatv. nakazom Heneralnoi prokuratury Ukrainy, MVS Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Administratsii Derzh. prykordon. sluzhby Ukrainy, M-va finansiv Ukrainy, M-va yustyttsii Ukrainy vid 16 lystopada 2012 r. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

5. *Kovalchuk S.O.* Protseptualnyi poriadok vidkryttia materialiv kryminalnogo provadzhennia / S.O. Kovalchuk // Yurydychni chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. – 2013. – № 2. – S. 190–195.

6. *Alenin Iu.P.* Osoblyvosti vidkryttia materialiv inshii storoni za novym KPK Ukrainy / Iu.P. Alenin // Aktualni problemy kryminalnogo prava, protsesu ta kryminalistyky : materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 95-richchiu z dnia narodzhennia prof. M. V. Saltevs'koho (Odesa, 2 lystop. 2012 r.). – Odesa : Feniks, 2012. – S. 237–240.

7. Informatsiine zakonodavstvo: Zbirnyk zakonodavchykh aktiv: U 6 t. / Za zah. red. Iu.S. Shemshuchenka, I.S. Chyzha. – K., 2005.

8. *Huslavskiy V.S.* Upravlinnia spivrobotnytstvom OVS Ukrainy z pravookhoronnymy orhanamy krain SND: orhanizatsiino-pravovi zasady: Dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.07. – Kh., 2006.

9. *Lieshukova I.V.* Protseptualni osoblyvosti mizhnarodnogo spivrobotnytstva orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy pry rozsliduvanni zlochyniv: Dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.09. – Kh., 2004.

10. *Syzonenko A.S.* Vykorystannia dokaziv, otrymanykh na terytorii inshykh krain, v kryminalnomu protsesi Ukrainy: Dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. – K., 2004.

11. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and Ministry Criminal Procedure Law and Criminology 287 Interior of the Republic of Belarus from 06.03.1992 g. [electronic document]. - Access mode: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211502>.

12. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Ministry in- Internal Affairs of Latvia from 30.05.1992, the [electronic document]. - Access mode: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211632>.

13. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and Ministry Interior of the Republic of Poland in crime from 12.03.1992, the [electronic document]. - Access: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211518>.

14. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and Ministry Interior of the Czech Republic on September 6, 1993 [electronic document]. - Access mode: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/212116>.

15. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Ministry hrogovernmental safety of China from 09.06.1994, the [electronic document]. - mode Access: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/156_002/conv.

16. Joint statement on cooperation between the police authorities of the Ministry of Interior Ukraine's and the police state of the interior of Bavaria from 24.04.1992 year. [Electronic document]. - Access: <http://www.mvd.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/211530>.

17. Agreement on Cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Federal ministry Internal Affairs of the Republic of Austria in the fight against drug trafficking and organized Vano crime from 09.08.1992 year. [Electronic document]. - Access mode: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=040_004.

18. The European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters Strasbourg, 20 April 1959 [electronic document]. - Access: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_036.

19. United Nations Convention against Transnational Organized Crime: adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000. [Electronic document]. - Access: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_789.

20. Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminalcases: Minsk, 22.01.1994 year. [Electronic document]. - Access: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_009.

21. Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters Strasbourg, 08.11.2001 year. [Electronic document]. - Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_518.

22. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1992 r. № 2657-XII // VVR. - 1992. - № 48. - St. 650.

23. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 29 chervnia 2004 r. № 1906-IV // VVR Ukrainy. - 2004. - № 50. - St. 540.

Карпенко М.І., Горишняк Д.Ю. Особливості здійснення кримінального судочинства, що містить відомості, які належать до державної таємниці

У статті проаналізовано чинне кримінальне процесуальне законодавство України, яке регулює окремі особливості здійснення кримінального судочинства, що

містить матеріали, які становлять державну таємницю. Розглянуто особливості допуску та доступу до матеріалів, які містять державну таємницю.

Ключові слова: кримінальне судочинство, державна таємниця, допуск до державної таємниці, доступ до державної таємниці.

Карпенко Н.И., Горишняк Д.Ю. Особенности осуществления уголовного судопроизводства, содержащего сведения, которые относятся к государственной тайне

В статье проанализировано действующее уголовное процессуальное законодательство Украины, регулирующее отдельные особенности осуществления уголовного судопроизводства, содержащего материалы, составляющие государственную тайну. Рассмотрены особенности допуска и доступа к материалам, которые содержат государственную тайну.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, государственная тайна, допуск к государственной тайне, доступ к государственной тайне.

Karpenko M., Goryshniak D. Features of the implementation of criminal proceedings which contain the information that relates to the state secret

In the article was analyzed acting criminal procedural legislation of Ukraine that regulates the individual characteristics of the criminal proceedings which contain the materials of the state secret. The features of the admission and access to materials that contain state secret were studied.

Keywords: Criminal proceedings; State secret; Access to state secret.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2016.

УДК 343.1

A. Matviichuk

ACCESS TO MATERIALS OF UNSCHEDULED INSPECTION AS AN INSTRUMENT FOR PREVENTING AN ABUSE OF RIGHT FOR DEFENSE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

*A. O. Matviichuk,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу юридичних послуг
ТОВ «Евентус-Ком»*

ОЗНАЙОМЛЕННЯ З АКТОМ ПОЗАПЛАНОВОЇ РЕВІЗІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЮ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Державний фінансовий контроль в Україні реалізується органом державного фінансового контролю – Держфінінспекцією (колишнє Головкинспекція), яка сьогодні в черговий раз проходить реорганізацію (цього разу – в Державну аудиторську службу). Незважаючи на нову назву, завдання Держфінінспекції, а також основна форма роботи – ревізія – залишаються незмінними.

Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» передбачає два різновиди ревізії: планову, яка передбачається у плані роботи органу та проводиться виключно на підконтрольних установах, та позапланову, яка не передбачена у планах роботи органу та на підставі рішення суду може бути проведена як у підконтрольних, так і в невідконтрольних установах (у рамках кримінального провадження) [5]. Результати ревізії оформляють актом, який зазвичай стає основним джерелом доказів у кримінальному провадженні. Однак особи, які в акті ревізії названі «винними у вчинених порушеннях» (насамперед звільнені на момент ревізії працівники об'єкта контролю) і для яких існує практично 100-відсоткова гарантія у майбутньому приміряти на себе роль обвинуваченого в кримінальному провадженні, довідаються про зміст цього акта лише після пред'явлення їм підозри та, відповідно, одержання захисником доступу до матеріалів кримінального провадження. До цього часу у матеріали кримінального провадження, клопітливо зібраних слідчим, поки головний підозрюваний був лише свідком, окрім акта ревізії, нерідко підписаного об'єктом контролю під керівництвом нових очільників без заперечень, будуть додані пояснення, що підтверджують провину, і позитивний висновок експертизи про розмір заподіяних збитків.

Оскільки відповідно до ст. 219 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) слідчий зобов'язаний передати справу до суду не пізніше двох місяців з моменту повідомлення особи про підозру у вчиненні злочину, у сторони захисту залишається вкрай мало часу і можливостей для побудови ефективного захисту [3]. Натомість, якби особа мала можливість ознайомитися із змістом акта ревізії до його передачі правоохоронним органам, то, можливо, вдалося б домогтися закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення, спростувавши належними поясненнями та доводами висновки контрольного заходу.

Трапляється так, що колишні працівники об'єкта контролю довідуються у різний спосіб про те, що стали об'єктом пильної уваги слідства та ревізорів, і звертаються із заявами про ознайомлення з актом ревізії. Держфінінспекція у таких випадках відмовляє в доступі до інформації, посилаючись на ст. 222 КПК України, яка забороняє розголошення відомостей кримінального провадження. Питання «Чи правомірна така відмова?» і стане предметом дослідження у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі певною мірою розглядалося проблема реалізації ст. 222 КПК України [9, с. 439–440; 10, с. 479–480], однак порушене питання, як нам відомо, розглядається вперше.

Мета статті полягає у з'ясуванні правомірності відмови в доступі до матеріалів позапланової ревізії, що ще не були передані правоохоронному органу, особам, яких ці матеріали безпосередньо стосуються, тобто які згідно з висновками акта ревізії названі винними у допущених порушеннях.

Основні результати дослідження. Шукаючи відповідь на поставлене питання, звернемося до Основного закону. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1].

Порядок проведення позапланових ревізій регулюється Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [5]. За змістом ст. 11 цього Закону позапланова ревізія є формою інспектування, що проводиться на підставі рішення суду, а стосовно непідконтрольних установ – за рішенням суду у рамках кримінального провадження [5]. Відповідно до ч. 5 ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» ініціатором проведення позапланової ревізії може виступити сама підконтрольна установа (пп. 2 і 4 ч. 5 ст. 11 Закону), орган фінансового контролю (п. 3 і 6 ч. 5 ст. 11 Закону), орган управління підконтрольної установи (п. 4 ч. 5 ст. 11 Закону), Кабінет Міністрів України, органи прокуратури, органи доходів і зборів, Національна поліція, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України (п. 5 ч. 5 ст. 11 Закону) [5]. У рамках даної статті ми розглядаємо питання проведення позапланових ревізій саме за зверненням правоохоронних органів, згаданих у п. 5 ч. 5 ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [5].

Насамперед слід звернути увагу на сумнівний правовий статус позапланових ревізій, що проводяться за зверненням правоохоронних органів. Зазначені ревізії є своєрідним рудиментом кримінального процесуального закону (далі – КПК 1960 р.), що був чинним до прийняття Кримінального процесуального кодексу України і у ст. 97 передбачав так звану дослідчу перевірку [4]. В рамках такої дослідчої перевірки, як правило, і мали місце звернення правоохоронних органів з проханням про проведення позапланових ревізій. І якщо позапланова ревізія виявляла збитки, завдані державі, місцевим бюджетам чи безпосередньо підконтрольній установі, то правоохоронний орган порушував кримінальну справу і брався за її розслідування. Якщо збитки не виявлялися – правоохоронці робили висновки про відсутність ознак злочину, а отже, і підстав для порушення кримінальної справи. Окрім того, КПК 1960 р. передбачав повноваження органів дізнання, слідства, прокуратури і суду на призначення ревізії, які проводилися вже в рамках розслідування кримінальної справи (ст. 66) [4].

До 2012 р. акт ревізії був дуже зручним доказом у кримінальній справі, адже він, по-перше, не потребував жодної додаткової перевірки/експертизи, а по-друге, не міг бути оскаржений. З прийняттям у 2012 р. чинного КПК України можливості використання акта позапланової ревізії як беззаперечного доказу сторони обвинувачення істотно зменшилися. Зазначене стало наслідком кількох обставин. По-перше, чинний КПК України не наділяє ані правоохоронні органи, ані суд повноваженнями на призначення ревізії. Більше того, ревізія взагалі не згадується ані у главі 20 КПК України «Слідчі (розшукові) дії», ані у главі 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» [3]. З урахуванням ще давньоримського принципу «дозволено лише те, що дозволено», а також чіткої вказівки законодавця у ст. 1 КПК України на порядок регулювання кримінального провадження та зміст кримінального процесуального законодавства (до якого Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» не має жодного відношення), можна дійти цікавих висновків. По-друге, чинний КПК України у ст. 242, на відміну від ст. 76 КПК 1960 р., встановлює, що для визначення розміру матеріальних збитків слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи [3; 4]. Заради справедливості відмітимо, що ревізія в КПК України таки згадується: відповідно до ст. 99 Кодексу висновки ревізії за умови наявності в них відомостей, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, визнаються документом, тобто різновидом доказу в кримінальному провадженні [3]. Відмітимо однак, що за змістом ст. 93 КПК України висновки ревізій можуть бути витребувані від органів державної влади як стороною обвинувачення, так і стороною захисту [3]. На наш погляд, вжите законодавцем слово «витребувані» вказує на те, що ці висновки повинні вже існувати на момент звернення правоохоронного органу, а не створюватися, так би мовити, на його замовлення. Так і вийшло, що акт ревізії, зокрема позапланової, в одну мить з артилерії слідчих перетворився на чи то доказ, чи то натяк – наче й документ (ст. 99 КПК України), але без позитивного висновку експертизи нічого не вартий (ст. 242 КПК України) [3; 4].

Зважаючи на викладене, правоохоронці «знайшли вихід» із такої ситуації – почали звертатися до слідчого судді за отриманням дозволу на проведення позапланової ревізії, а вже маючи акт ревізії – звертатися до експертних установ для підтвердження висновків ревізії й обсягу заподіяних збитків. На погляд автора цієї статті, ситуація просто безглузда, адже одна й та сама робота робиться двічі: спершу ревізорами, а потім експертами, ще й без жодних гарантій тотожності висновків. Однак правоохоронці, вірні старим звичкам, категорично не бажають відмовлятися від послуг ревізорів.

Відмітимо, що в практиці зарубіжних країн простежуються різні підходи до порушеного питання, однак, як нам відомо, подвійне виконання однієї і тієї ж роботи не практикується. Наприклад, відповідно до ст. 144 Кримінального процесуального кодексу Болгарії призначення експертизи не є обов'язковим для підтвердження розміру заподіяних злочином збитків (так само, як було і в Україні за часів для КПК 1960 р.) [11]. Аналогічні положення містяться у ст.ст. 108 Кримінального процесуального кодексу Республіки Вірменія та ст. 143 Кримінального процесуального кодексу Республіки Молдова [12; 15]. Кримінальний процесуальний кодекс Боснії і Герцеговини у ст. 111 визначає, що у разі потреби в проведенні аудиту господарської документації (audit of business books) орган досудового розслідування видає припис на проведення такого аудиту з визначенням його предмета, а також фактів та обставин, що мають значення для слідства [13]. Так само вирішується питання відповідно до ст. 132 Кримінального процесуального кодексу Сербії [14].

Результати ревізії оформляються актом, що складається та підписується відповідно до пп. 35–44 Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами, затвердженого постановою Уряду від 20.04.2006 № 550 (далі – Порядок № 550) [8].

Зауважимо, що за змістом Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» та Порядку № 550 позапланова ревізія відрізняється від планової лише підставами, граничними строками та періодичністю проведення, а також можливістю провести позапланову ревізію за наявності кримінального провадження і в невідконтрольній установі [5; 8].

Відповідно до п. 48 Порядку № 550 у разі проведення ревізії на підставі звернення правоохоронних органів, її матеріали у визначені в п. 46 цього Порядку строки передаються до правоохоронних органів [8]. Відповідно до абз. 1 п. 46 Порядку № 550, якщо вжитими в період ревізії заходами не забезпечено повне усунення виявлених порушень, контролюючим органом у строк не пізніше, ніж 10 робочих днів після реєстрації акта ревізії, а у разі надходження заперечень (зауважень) до нього – не пізніше, ніж 3 робочих дні після надіслання висновків на такі заперечення (зауваження) надсилається об'єкту контролю письмова вимога щодо усунення виявлених ревізією порушень законодавства із зазначенням строку зворотного інформування [8].

Таким чином, за змістом пп. 46 і 48 Порядку № 550 акт позапланової ревізії, проведеної за зверненням правоохоронного органу, надсилають такому органу у строк не пізніше, ніж 10 робочих днів після реєстрації акта ревізії,

а у разі надходження заперечень (зауважень) до нього – не пізніше, ніж 3 робочих дні після надіслання висновків на такі заперечення (зауваження). При цьому, відповідно до абз. 2 п. 3 Порядку № 550 заперечення, зауваження до акта ревізії (за їх наявності) та висновки на них є невід'ємною частиною акта, а отже, акт ревізії направляється до правоохоронного органу – ініціатора ревізії разом з усіма додатками, запереченнями та висновками на них [8].

Шляхом нескладних арифметичних дій можна підрахувати час з моменту складання акта позапланової ревізії до моменту його надіслання правоохоронному органу – ініціатору ревізії, протягом якого документи перебуватимуть у володінні органу Держфінінспекції:

у разі відсутності заперечень на акт ревізії: 5 робочих днів після закінчення ревізії на передачу акта ревізії на ознайомлення (п. 39 Порядку № 550) + 3 робочі дні на підписання акта ревізії та повернення підписаних примірників до органу Держфінінспекції (п. 40 Порядку № 550) + 2 робочих дні на пересилання матеріалів до правоохоронного органу (пп. 46 і 48 Порядку ; 550) = максимум 0 робочих днів з дня завершення ревізії;

у разі наявності заперечень: 5 робочих днів після закінчення ревізії на передачу акта ревізії на ознайомлення (п. 39 Порядку № 550) + 3 робочі дні на підписання акта ревізії із запереченнями та повернення підписаних примірників до органу Держфінінспекції (п. 40 Порядку № 550) + 5 робочих днів на надання заперечень (п. 42 Порядку № 550) + 15 робочих днів для надання висновку на заперечення (п. 43 Порядку № 550) + 3 робочі дні для передачі матеріалів правоохоронцям (пп. 46 і 48 Порядку № 550) = максимум 31 робочий день.

Таким чином, у разі підписання об'єктом контролю акта позапланової ревізії без зауважень матеріали ревізії перебуватимуть у володінні органу Держфінінспекції близько двох тижнів, а у разі надіслання заперечень на акт позапланової ревізії – до 1,5 місяця. Звісно, ці строки є граничні і немає гарантій, що орган Держфінінспекції надсилатиме документи правоохоронцям в останній день. Водночас зазначені строки не є надмірними – вони об'єктивно необхідні для виконання передбачених законодавством заходів, а тому дострокове надіслання документів є радше винятком, ніж правилом.

Отже, матеріали позапланової ревізії до передання їх правоохоронному органу перебувають в органі Держфінінспекції достатньо тривалий час для забезпечення реальної можливості ознайомлення з ними тих осіб, яких вони стосуються, зокрема з числа колишніх працівників об'єкта контролю. При цьому, відповідно до п. 36 Порядку № 550, потреба в ознайомленні з актом ревізії та його підписанні іншими працівниками об'єкта контролю, зокрема колишніми керівником і головним бухгалтером, які відповідають за фінансово-господарську діяльність об'єкта контролю у період, що підлягає ревізії, визначається посадовою особою контролюючого органу самостійно [8]. Тобто Порядок № 550 містить не обмежені жодними рамками дискреційні повноваження ревізора (керівника ревізійної групи), що проводив ревізії, дозволити ознайомлення з актом ревізії зокрема тих осіб з числа колишніх працівників

об'єкта контролю, які у висновках акта ревізії названі винними у заподіянні збитків особами.

Отже, орган Держфінінспекції має і реальну можливість, і встановлені законодавством з питань здійснення державного фінансового контролю повноваження ознайомити колишніх працівників об'єкта контролю зі змістом акта ревізії, у тому числі позапланової. Однак не робить цього, посилаючись на приписи ст. 222 КПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 222 КПК України відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим [3]. Проте КПК не містить визначення поняття «відомості досудового розслідування», як і поняття «матеріали досудового розслідування» чи «матеріали кримінального провадження». При цьому зі змісту стст. 221 та 290 КПК України можна дійти висновку, що матеріали кримінального провадження (досудового розслідування) охоплюють лише ті речові докази та документи, які перебувають у володінні правоохоронного органу та були одержані ним відповідно до встановленого КПК України порядку [3]. За змістом зазначених статей, відомостями з приводу матеріалів досудового розслідування можуть правомірно володіти (одержати) лише такі особи: сторони кримінального провадження, суд, інші особи, які брали участь у досудовому розслідуванні (напр., експерт). При цьому, відповідно до ст. 222 КПК України, саме на слідчого покладено обов'язок запобігати розголошенню матеріалів кримінального провадження особами, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу – шляхом попередження про це зазначених осіб [3].

Як уже зазначалося вище, КПК України не передбачено такої слідчої чи процесуальної дії, як призначення/проведення ревізії, тому про участь органу Держфінінспекції у кримінальному провадженні не йдеться. Держфінінспекція є абсолютно самостійним органом влади, непідвідомчим жодним слідчим органам. Проведення ревізій є основним напрямком діяльності Держфінінспекції і здійснюється не відповідно до вимог КПК України для забезпечення розслідувань у кримінальному провадженні, а на виконання закріпленої у законі функції реалізації державного фінансового контролю. Будь-які документи, які надає Держфінінспекція правоохоронному органу, у тому числі акти позапланових ревізій, є добровільно наданими на запит правоохоронного органу в рамках збирання ним доказів (ч. 2 ст. 93, ч. 2 ст. 100 КПК України) [3]. Зазначені документи набувають кримінально-процесуального значення і статусу матеріалу кримінального провадження (досудового розслідування) лише з моменту їх фактичної передачі у володіння правоохоронного органу – сторони обвинувачення та винесення слідчим постанови про долучення до матеріалів кримінального провадження. До цього моменту власником і розпорядником відповідних документів та наявної у них інформації є саме орган Держфінінспекції і питання ознайомлення з ними має вирішуватися не відповідно до КПК України, а відповідно до норм адміністративного права.

Таким чином, ст. 222 КПК України не застосовується (не регулює) до відносин між органом Держфінінспекції, його посадовими особами та колиш-

німи працівниками об'єкта контролю з приводу їх ознайомлення з матеріалами ревізії цього об'єкта контролю, у тому числі позапланової.

Як вже зазначалося вище, законодавство з питань діяльності органів Держфінінспекції містить дискреційне повноваження посадових осіб цього органу дозволити ознайомлення колишніх працівників об'єкта контролю зі змістом акта ревізії або ні. Відтак, для пошуку аргументів на користь того чи іншого рівня слід звернутися до інших законодавчих актів, зокрема Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 11 Закону України «Про інформацію» кожному забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законом [6].

П. 2 ч. 2 ст. 10 Закону України «Про доступ до публічної інформації» встановлено право кожної особи на доступ до інформації про неї, яка збирається та зберігається, п. 1 ч. 3 цієї статті встановлено обов'язок розпорядників інформації, що володіють інформацією про особу, надавати її безперешкодно і безкоштовно на вимогу осіб, яких вона стосується, крім випадків, передбачених законом [7]. За змістом ч. 1 ст. 1 цього Закону публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом [7].

Інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді (абз. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про інформацію») [6].

Таким чином, до моменту передачі акта позапланової (та й планової теж) ревізії правоохоронному органу – ініціатору такої ревізії для долучення до матеріалів кримінального провадження, такий акт є документом, що створений у діяльності суб'єкта владних повноважень і містить публічну інформацію. А відтак ознайомлення зі змістом цього документа здійснюється відповідно до законів України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації», які зобов'язують органи державної влади надати особі доступ до інформації, що її стосується.

Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» обмеження доступу до інформації здійснюється згідно із законом при дотриманні сукупності таких вимог:

1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [7].

На наш погляд, у діяльності органу Держфінінспекції, зокрема при проведенні позапланових ревізій за зверненням правоохоронних органів, збіг зазначених умов ніколи не матиме місця. А приховування інформації від осіб, яких вона стосується та проти яких неминуче буде використана, є не що інше, як порушення прав особи на доступ до публічної інформації, що стосується її особисто, та крок до сприяння (потурання) у порушенні права особи на захист, зокрема права на ефективний засіб юридичного захисту, гарантованого ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [2]. Окрім того, зазначені дії стосовно колишніх працівників об'єкта контролю мають явно дискримінаційний характер за ознакою місця роботи: адже особи (як правило, мова йде про керівника та головного бухгалтера), що працевлаштовані на об'єкті контролю на момент проведення ревізії, у будь-якому випадку будуть ознайомлені з актом такої ревізії, що вже є порушенням принципу рівності та недискримінації, закріпленого у ст. 24 Конституції України [1]. Слід відмітити і інший негативний аспект приховування зазначеної інформації: особа позбавляється можливості надати пояснення та докази, які спростовують висновки акта ревізії, що спричиняє ефект доміно: помилкові висновки акта ревізії створюють марну роботу експертам, вводять в оману слідство щодо фактичних обставин конкретної дії чи події, спричиняють значні витрати (і зусиль, і часу, і грошей) потенційного обвинуваченого на забезпечення свого захисту тощо. Інакше кажучи: приховування інформації від осіб, яких вона прямо стосується, є «ведмежою послугою» органам слідства, оскільки жодним чином не сприяє підвищенню ефективності слідчих дій.

Насамкінець з'ясуємо, яким чином зацікавлені особи можуть довідатися у законний спосіб про те, що проводиться позапланова ревізія. Це питання також є проблемним і недостатньо врегульованим. Зауважимо, що ми свідомо розглядаємо це питання наприкінці статті, а не на початку (як за логікою це мало б бути), оскільки відповідь на поставлене питання криється у законодавстві про доступ до публічної інформації, обґрунтованість застосування якого до досліджуваних відносин доведена вище.

На практиці колишні працівники дізнаються про проведення позапланових ревізій з двох джерел: або від осіб, зайнятих в організації на момент проведення ревізії, або отримавши від органу Держфінінспекції запит про надання пояснень з питань що виникли під час ревізії. Обов'язок запитати такі пояснення встановлений п. 18 Порядку № 550, відповідно до якого у разі виявлення порушень законодавства, контроль за дотриманням якого віднесено до компетенції контролюючого органу, посадові особи контролюючого органу повинні вимагати від працівників об'єкта контролю, причетних до виявлених порушень, письмові пояснення [8]. Відмітимо, що Порядок № 550 під «працівниками» має на увазі як дійних, так і колишніх працівників, про що свідчать положення абз. 3 п. 36 Порядку № 550, у якому згадуються «інші працівники об'єкта контролю, зокрема колишні керівник та головний бухгалтер» [8]. Однак на практиці, як правило, ревізори ухиляються від виконання цього

обов'язку стосовно звільнених працівників об'єкта контролю, зазначаючи в акті ревізії про неможливість відібрання пояснень у зв'язку звільненням особи. У рамках позапланової ревізії цьому побічно сприяють відносно короткі строки проведення ревізії – лише 15 робочих днів. Таким чином, перша умова забезпечення інформованості особи про сам факт проведення позапланової ревізії – це дотримання ревізорами порядку проведення ревізії в частині направлення запиту про надання пояснень.

Другою умовою забезпечення інформованості є виконанням органом Держфінінспекції вимог п. 2 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про доступ до публічної інформації» щодо систематичного ведення обліку документів, які знаходяться у їх володінні, та постійного поточного інформування громадськості про свою діяльність [7].

Висновки. На підставі проведеного дослідження ми дійшли висновку, що орган Держфінінспекції має і реальну можливість, і встановлені законодавством з питань здійснення державного фінансового контролю повноваження ознайомити колишніх працівників об'єкта контролю зі змістом акта ревізії, у тому числі позапланової, у частині, що безпосередньо їх стосується. Відмова в доступі до зазначеної інформації з посиланням на ст. 222 КПК України або ж на ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» є неправомірною. Водночас для забезпечення належної реалізації прав і можливостей особи запобігти безпідставним звинуваченням на свою адресу слід внести зміни до абз. 3 п. 36 Порядку № 550, виклавши його у такій редакції: «Акт ревізії (витяг з нього) має бути наданий посадовою особою контролюючого органу для ознайомлення на вимогу колишнього керівника та/або головного бухгалтера, які відповідальні за фінансово-господарську діяльність об'єкта контролю у період, що підлягав ревізії, а також на вимогу інших колишніх працівників об'єкта контролю, які вказані в акті ревізії як особи, винні у допущенні порушень».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13/32. – С. 270.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370. – С. 11.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон УРСР від 28.12.1960 № 1001-05// Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
5. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю: Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13. – Ст. 110.
6. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст.650.
7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314. – С. 1491.

8. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами: постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 № 550 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 16. – Ст. 1206. – С. 215.

9. *Аленін Ю.П., Берназ В.Д.* Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування / Ю.П. Аленін, В.Д. Берназ // Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одиссей, 2013. – С. 439–440.

10. *Гора І.В.* Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування / І.В. Гора // Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / За заг. редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – С. 479–480.

11. Criminal Procedure Code of Republic of Bulgaria (effective since 29.04.2006) // State Gazetteю. – № 86/28.10.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vks.bg/english/vksen_p04_03.htm#Chapter_twelve.

12. Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia (№ НО-248 of 01.09.1998), Режим доступу до сайту: http://www.parliament.am/law_docs/010998HO248eng.pdf?lang=eng.

13. Criminal Procedure Code of Bosnia And Herzegovina (effective 01.03.2003) // «Official Gazette» of Bosnia and Herzegovina. – 2003. – № 3/03 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ohr.int/ohr.../criminal-procedure-code-of-bih.doc.

14. Criminal Procedure Code of Serbia // (Official Gazette of the Republic of Serbia. – 2001. – № 70/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Mercenaries/WG/Law/Serbia/CriminalProcedureCode.pdf>.

15. Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova (№122-XV dated 14.03.2003) // Official Monitor of the Republic of Moldova. – 2003. – №104-110/447[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.seepag.info/download/rep_moldova/Criminal%20Procedure%20Code%20RM.pdf.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.

2. Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 // Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – 1998. – № 13/32. – S. 270.

3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI // Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – 2012. – № 37. – St. 1370. – S. 11.

4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon URSR vid 28.12.1960 № 1001-05// Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. – 1961. – № 2. – St. 15.

5. Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu: Zakon Ukrainy vid 26.01.1993 № 2939-XII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1993. – № 13. – St. 110.

6. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1992. – № 48. – St. 650.

7. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 № 2939-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2011. – № 32. – St. 314. – S. 1491.

8. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia inspektuvannia Derzhavnoiu finansovoiu inspektsiieiu, yii terytorialnymy orhanamy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.04.2006 № 550 // Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – 2006. – № 16. – S. 215.

9. Alenin Iu.P., Bernaz V.D. Nedopustymist rozgholoshennia vidomostei dosudovoho rozsliduvannia / Iu.P.Alenin, V.D.Bernaz // Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar / Vidp. red.: S.V.Kivalov, S.M.Mishchenko, V.Iu. Zakharchenko. – Kh.: Odissei, 2013. – S. 439–440.

10. Hora I.V. Nedopustymist rozgholoshennia vidomostei dosudovoho rozsliduvannia / I.V. Hora // Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar / Za zah. redaktsiieiu profesoriv V.H. Honcharenka, V.T. Nora, M.Ie. Shumyla. – K.: Yustynian, 2012. – S. 479–480.

11. Criminal Procedure Code of Republic of Bulgaria (effective since 29.04.2006) // State Gazetteiu – № 86/28.10.2005. – Rezhym dostupu: http://www.vks.bg/english/vksen_p04_03.htm#Chapter_twelve.

12. Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia (№ HO-248 of 01.09.1998). – Rezhym dostupu: http://www.parliament.am/law_docs/010998H0248eng.pdf?lang=eng.

13. Criminal Procedure Code of Bosnia And Herzegovina (effective 01.03.2003) // «Official Gazette» of Bosnia and Herzegovina. – 2003. – № 3/03. – Rezhym dostupu do сайту: www.ohr.int/ohr.../criminal-procedure-code-of-bih.doc.

14. Criminal Procedure Code of Serbia // (Official Gazette of the Republic of Serbia. – 2001. – № 70/2001. – Rezhym dostupu: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Mercenaries/WG/Law/Serbia/CriminalProcedureCode.pdf>.

15. Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova (№122-XV dated 14.03.2003) // Official Monitor of the Republic of Moldova. – 2003. – № 104-110/447. – Rezhym dostupu do сайту: <http://www.seepag.info>.

Матвійчук А.О. Ознайомлення з актом позапланової ревізії як інструмент запобігання порушенню права на захист у кримінальному провадженні

У статті досліджуються правові та організаційні засади доступу до матеріалів позапланових ревізій до моменту їх передачі правоохоронним органам з боку колишніх працівників об'єкта контролю, які згідно з висновками акта ревізії визнаються особами, винними у вчиненні певних порушень.

Ключові слова: ревізія, матеріали кримінального провадження, таємниця слідства, право на захист, право на інформацію, доступ до публічної інформації.

Матвейчук А.О. Ознакомление с актом внеплановой ревизии как инструмент предупреждения нарушения права на защиту в уголовном производстве

В статье исследуются правовые и организационные основания доступа к материалам внеплановых ревизий бывших сотрудников объекта контроля, которые согласно выводам акта ревизии признаются лицами, виновными в совершении конкретных нарушений.

Ключевые слова: ревизия, материалы уголовного производства, тайна следствия, право на защиту, право на информацию, доступ к публичной информации.

Matviichuk A. Access to materials of unscheduled inspection as an instrument for preventing an abuse of right for defense in criminal proceedings

In this article legal and organizational issues of access for former employees of controlled legal entities, which according to the act of inspection are found guilty in certain

violations, to materials of unscheduled inspections until these materials are transferred to law-enforcement bodies, are researched.

Key words: *Inspection; Materials of Criminal Proceedings; Investigatory Privilege; Right for Defense; Right for Information; Access to Public Information.*

Стаття надійшла до редакції 16.04.2016.

ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВРОБІТНИЦТВА

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління» видає з 2010 року періодичний науковий юридичний журнал «Юридична наука». Журнал внесено в оновлений перелік фахових видань з юридичних наук постановою Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України № 153 від 14.02.2014, крім того, журнал 20 квітня 2011 року зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre м. Парижі); журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах і базах даних: Index Copernicus – з 1 січня 2014 року.

З моменту свого заснування журнал став сполучною ланкою між науковцями і практиками, які працюють у науково-дослідних закладах, вищій школі, юриспруденції, державних установах України і зарубіжжя, між усіма тими, хто переймається проблемами розвитку юридичної науки, європейськими інтеграційними прагненнями. Журнал має на меті пропагувати публікації авторів як всередині держави Україна, так і за кордоном, а тому в списку поданих джерел має бути не менше п'яти англomовних посилань. Активна участь у наукових публікаціях на шпальтах журналу сприяє розвитку фундаментальних і прикладних досліджень з усіх напрямків юридичних наук, посиленню впливу права на вирішення правових, політичних, соціальних, екологічних, організаційних та інших проблем розвитку суспільства, держави, входженню України в європейський і світовий простір.

Журнал є дуже цікавим для науковців, докторантів, аспірантів, здобувачів, студентів, національного господарства, працівників правоохоронних органів, суддів, державних службовців і всіх тих, хто цікавиться правом.

РУБРИКИ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

- Загальні проблеми розвитку юридичної науки
- Методологія сучасної юридичної науки
- Питання теорії прав людини та правової держави
- Теорія та історія держави і права
- Філософія та соціологія права
- Міжнародне право. Право Європейського Союзу та порівняльне правознавство
- Конституційне право
- Адміністративне, фінансове, податкове право та адміністративне судочинство
- Цивільне, сімейне, міжнародне приватне право та цивільне процесуальне право
- Національна безпека та військове право
- Кримінальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право; кримінальне процесуальне право та криміналістика
- Судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
- Господарське та господарське процесуальне право
- Земельне, аграрне та екологічне право
- Трудове право та право соціального захисту

Періодичність видання — 12 разів на рік. Журнал видається українською, російською, англійською мовами, анотації — українською, російською й англійською мовами. Матеріали, що надходять для публікації в журналі, проходять рецензування членами редакційної колегії, розглядаються та рекомендуються Вченою радою ВНЗ «Національна академія управління».

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 03151, Київ, вул. Вінницька, 10, к. 317, e-mail: tanya_saven@ukr.net
<http://legal.nam.edu.ua/about.html>

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

WELCOME TO COOPERATE

Higher education institution «National Academy of Management» issues since 2010 periodic research legal journal «Juridical science».

The journal is included in the updated list of professional publications on legal sciences Resolution Certifying Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine №153 from 02.14.2014.

Since its inception, the magazine has become a link between academics and practitioners who work in research institutions, higher education, jurisprudence, public institutions in Ukraine and abroad, between all those involved in the development of legal science, European integration aspirations. The magazine aims to promote the publication of authors both within the State of Ukraine and abroad, and so the list provided by the source must be at least five English-language references.

Active participation in scientific publications in the journal promotes the development of basic and applied research in all areas of juridical sciences, strengthening the influence of the right to address the legal, political, social, environmental, organizational and other problems of society, the state, the entry of Ukraine into the European and world space.

The magazine is very interesting for scientists, doctoral students, graduate students, applicants, law enforcement officials, judges, civil servants and all those who are interested in law.

JOURNAL HEADLINES:

- Common problems of development juridical science
- The methodology of modern juridical science
- Problems in the theory of human rights and law-governed state
- Theory and History of State and Law
- Philosophy and Sociology of Law
- International law. European Union Law and comparative jurisprudence
- Constitution Law
- Administrative, financial, tax law and administrative proceedings
- Civil, family, private international law and civil procedure law
- National security and military law
- Criminal law, Criminology, Criminal Executive Law, Criminal Procedural Law and Criminalistics
 - Forensic examination; operatively-search activity
 - Commercial law and Commercial procedure law
 - Statewide, agricultural and environmental law
 - Labor Law and Social Security Law

Periodicity – 12 times a year. The magazine is published in Ukrainian, Russian, English languages, annotations – Ukrainian, Russian and English.

Materials submitted for publication in the journal are reviewed by members of the editorial board, reviewed and recommended by the Academic Council of the University of «National Academy of Management».

<http://legal.nam.edu.ua/about.html>

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

УДК 34

Заснований 28.02.2011. Виходить щомісяця.

Свідоцтво про реєстрацію: серія KB № 20692-10492 ПР від 28.04.2014.

ISSN 2222-5374

Журнал 20 квітня 2011 року зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж), також журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах і базах даних: **Index Copernicus – з 01 січня 2014 року.**

Наказом Міністерства освіти і науки № 153 від 14.02.2014 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 14 лютого 2014 року», відповідно до підпунктів 35 і 36 пункту 4 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого Указом Президента України від 25 квітня 2013 року № 240, Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, Положення про спеціалізовану вчену раду, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 року № 1059, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 10 жовтня 2011 року за № 1170/19908, Положення про атестаційну колегію Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 року № 1059, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 10 жовтня 2011 року за № 1169/19907, Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 року № 1111, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 02 листопада 2012 року за № 1850/22162, та на підставі рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України №153 від 14 лютого 2014 року науковий юридичний журнал «ЮРИДИЧНА НАУКА» включений до Переліку наукових фахових видань України згідно зі списком.

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління»
Україна, 03151, Київ, вул. Вінницька, 10.

Голова редакційно-видавничої ради С.А. Єрохін.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4714 від 23.04.2014.

Головний редактор: Матвійчук Валерій Костянтинович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України,
перший проректор ВНЗ «Національна академія управління».

Заступник головного редактора: Харь Інна Олексіївна,

кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача кафедри цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління».

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10, к. 317.

Тел.: 246-24-34. Факс: (044) 246-24-34.

З приводу публікації статей авторам необхідно звертатися до секретаря журналу

Савенкової Тетяни Гарієвни

Т.: (044) 246-24-34 E-mail: tanya_saven@ukr.net

E-mail: tanya_saven@ukr.net; har_2008@ukr.net

www.legal.nam.edu.ua.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України №7D05/1 від 15 січня 2003 року «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

Стаття має включати такі необхідні елементи:

1. Визначення УДК (вказати назву галузі права).
2. Назва статті (англійською, українською та російською мовами).
3. Ініціали і прізвища авторів англійською, українською та російською мовами.
4. Анотацію англійською, українською та російською мовами.
5. Ключові слова (5–6 слів/ключових словосполучень англійською, українською та російською мовами).

6. Структура текстової частини:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями;
 - визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор;
 - формулювання цілей статті;
 - виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;
 - висновки з даного дослідження;
 - внутрішня структуризація (розділи з назвами або виділені частини).
- У статті повинно бути не менше 15 посилань. Посилання на ту чи іншу працю у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї праці в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку (ІЗ, с. 12)].

• Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Крім того, у списку джерел має бути не менше 5 англомовних посилань.

• Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська).

• Анотації мають містити: прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами. Крім того, звертаємо увагу авторів на те, що обов'язково повинна бути анотація англійською мовою на півтори сторінки А-4 (окремим файлом).

• Англійський текст повинен бути оформлений на фаховому рівні володіння мовою. У разі подання тексту, перекладеного, наприклад, через Інтернет-перекладач (Google тощо), або нефахово, стаття не буде прийнята до публікації.

• **Файл зі статтею та анотацією англійською мовою до статті надсилається у такому форматі:**

- а) на початку імені ставиться номер журналу (11, 4, 7 тощо);
- б) через крапку після номера ставиться скорочення року (14, 15 тощо);
- в) нижнє підкреслення (_) потім тип документа **note** – анотація або **topic** – стаття;
- г) після цього нижнє підкреслення (яке розділяє шифр з ім'ям автора), потім прізвище автора та ініціали англійською мовою.

Приклад: **11.14_note_Olenenko A.doc** (де «note» – позначення анотації) або **11.14_topic_Olenenko A.doc**. (де topic – позначення статті).

• Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20–30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

До наукової статті необхідно додавати:

- електронний варіант статті у форматі MS Word (docx або doc);
 - інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;
 - заява з підписами автора (-ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;
 - фото автора (-ів) у форматі jpg, tif;
 - якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
 - витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей кандидатів наук, аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).
- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.
- *До уваги авторів: при поданні статті обов'язково вказувати коротко відомості про автора, телефон та власний e-mail для зручності зв'язку.*

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції. Надані матеріали не повертаються.

**ВНЗ «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»
НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧНА НАУКА»**

03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10

Тел. (044)246-24-34

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

УДК 34

Основан 28.02.2011. Выходит ежемесячно.

Свидетельство о регистрации: серия КВ № 20692-10492 ПР от 28.04.2014.

ISSN 2222-5374

Журнал 20 апреля 2011 зарегистрирован в Международном центре периодических изданий (ISSN International Centre, г. Париж), также журнал зарегистрирован и проиндексирован в таких международных наукометрических каталогах и базах данных:

Index Copernicus – с 1 января 2014 года.

Приказом Министерства образования и науки № 153 от 14.02.2014 «Об утверждении решений Аттестационной коллегии Министерства образования и науки относительно деятельности специализированных ученых советов от 14 февраля 2014 года», в соответствии с подпунктами 35 и 36 пункта 4 Положения о Министерстве образования и науки Украины, утвержденного Указом Президента Украины от 25 апреля 2013 года № 240, Порядка присуждения научных степеней и присвоения ученого звания старшего научного сотрудника, утвержденного постановлением Кабинета Министров Украины от 24 июля 2013 года № 567, Положения о специализированном ученом совете, утвержденного приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 14 сентября 2011 года № 1059, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины от 10 октября 2011 года под № 1170/19908, Положения об аттестационной коллегии Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины, утвержденного приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 14 сентября 2011 № 1059, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины от 10 октября 2011 года под № 1169/19907, Порядком формирования Перечня научных профессиональных изданий Украины, утвержденного приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 17 октября 2012 года № 1111, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины от 2 ноября 2012 под № 1850/22162, и на основании решения Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины № 153 от 14 февраля 2014 года научный юридический журнал «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА» включен в Перечень научных профессиональных изданий Украины согласно списку.

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ:

Высшее учебное заведение «Национальная академия управления»
Украина, 03151, Киев, ул. Винницкая, 10.

Председатель редакционно-издательского совета С.А. Ерохин.

Свидетельство субъекта издательского дела ДК № 4714 от 23.04.2014.

Главный редактор: Матвейчук Валерий Константинович,

доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник народного образования Украины, первый проректор ВНЗ «Национальная академия управления».

Заместитель главного редактора: Харь Инна Алексеевна,

кандидат юридических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой гражданского и хозяйственного права ВУЗ «Национальная академия управления».

АДРЕС РЕДАКЦИИ:

Украина, 03151, Киев, ул. Винницкая, 10, к. 317

Тел.: (044) 246-24-34

Факс: (044) 246-24-34

**По поводу публикации статей авторам необходимо связываться
с секретарем журнала**

Савенковой Татьяной Гариевной

T.: (044) 246-24-34 E-mail: tanya_saven@ukr.net

E-mail: tanya_saven@ukr.net; har_2008@ukr.net

www.legal.nam.edu.ua

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ ПУБЛИКАЦИЯМ

В соответствии с постановлением президиума Высшей аттестационной комиссии Украины № 7D05/1 от 15 января 2003 года «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенных в перечень ВАК Украины» научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, выводы о научном и практическом значении научной разработки.

Статья должна включать следующие необходимые элементы:

1. Определение УДК (указать название отрасли права).
2. Название статьи (на английском, украинском и русском языках).
3. Инициалы и фамилии авторов на английском, украинском и русском языках.
4. Аннотация на английском, украинском и русском языках.
5. Ключевые слова (5–6 слов / ключевых словосочетаний на английском, украинском и русском языках).

6. Структура текстовой части:

- постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными практическими задачами;
- определение отдельных вопросов, но решенных в выбранной для исследования проблеме;
- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- формулировка целей статьи;
- изложение основных обоснованных результатов исследования;
- выводы из данного исследования;
- внутренняя структуризация (разделы с названиями или выделенные части).

• В статье должно быть не менее 15 ссылок. Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках за порядковым номером этой работы в списке литературы с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

• Список использованных источников в конце статьи составляется в соответствии с требованиями государственного стандарта Украины ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Кроме того, в списке источников должно быть не менее пяти англоязычных ссылок.

• После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский).

• Аннотации должны содержать: фамилию и имя автора, название статьи на соответствующих языках. Кроме того, обращаем внимание авторов на то, что обязательно должна быть аннотация на английском языке на полторы страницы А-4 (отдельным файлом).

• Английский текст должен быть оформлен на профессиональном уровне владения языком. В случае подачи текста, переведенного, например, через Интернет-переводчик (Google и т.п.), либо непрофессионально, статья не будет принята к публикации.

• Файл статьи и аннотации на английском языке со статьей пересылать в таком формате:

- а) в начале имени ставится номер журнала (11, 4, 7 и т.д.);
- б) через точку после номера ставится сокращение года (14, 15 и т.д.);
- в) нижнее подчеркивание () затем тип документа note – аннотация или topic – статья;
- г) после нижнее подчеркивание (которое разделяет шифр с именем автора), затем фамилия автора и инициалы на английском языке.

Пример: 11.14_note_Olenenko A.doc (где «note» – обозначение аннотации) или 11.14_topic_Olenenko A.doc. (где topic – обозначение статьи).

• Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20–30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

К научной статье необходимо предоставить:

- электронный вариант статьи в формате MS Word (docx или doc);
- информационную справку об авторе на украинском и английском языках;
- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;
- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;
- фото автора (ов) в формате jpg, tif;
- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;
- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (со статьями кандидатов наук, аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).
- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.
- При подаче статьи обязательно указывать кратко сведения об авторе, телефон и собственный e-mail для удобства связи.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

**ВУЗ «НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ УПРАВЛЕНИЯ»
НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»
03151, г. Киев, ул. Винницкая, 10
Тел. (044) 246-24-34**

SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW «JURIDICAL SCIENCE»

UDC 34

Founded in 28.02.2011. Goes out every month.

Certificate of Registration: KB № 20692-10492 series of PR 28.04.2014 r.
ISSN 2222-5374

Journal April 20, 2011 recorded in the International Center of Periodicals (ISSN International Centre, m. Paris), the magazine recorded and indexed in such international scientometric directories and databases:
Index Copernicus – from 1 January 2014.

Ministry of Education and Science № 153 from 02.14.2014. «On approval of Attestation Collegium of the Ministry of Education decisions on the activities of specialized academic councils on February 14, 2014.», according to points 35 and 36, paragraph 4 of the Ministry of Education and Science of Ukraine approved by the Decree of the President of Ukraine on April 25, 2013 № 240 Procedure for awarding academic degrees and awarding academic ranks of Senior Scientist, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of 24 July 2013 p. № 567, Regulations on specialized academic council, approved by the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine on September 14, 2011 № 1059, registered in the Attestation Collegium of the Ministry of Justice of Ukraine October 10, 2011 by № 1170/19908, Regulation of the Certifying Board of the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine, approved by the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine from September 14, 2011 № 1059, registered with the decree of the Ministry of Justice of Ukraine on October 10, 2011 by № 1169/19907, procedure for formation of the list of scientific professional editions of Ukraine, approved by the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine on October 17, 2012 year number 1111, registered with the Ministry of Justice of Ukraine November 2, 2012 by № 1850/22162, and based on the decision of the Attestation Collegium of the Ministry of Education on February 14, 2014 – № 153.

Scientific Law Journal «Juridical science» is included into the list of scientific professional editions of Ukraine according to the list.

Founder and Publisher:

Higher Educational Institution «National Academy of Management»
03151, Kyiv, Vynnytska street, 10 Kyiv, Ukraine
Chairman of the Editorial and Publishing Council of SA Erokhin
subject of publishing certificate № 4714 of 23/04/2014 p.

Editor: Valery K., Matviychuk

Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine,
Vice-Chancellor of the University «National Academy of Management»

Deputy Editor: Inna A., Khar

Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Head of the Department
of Civil and Commercial Law University National Academy of Management

EDITORIAL OFFICE ADDRESS:

03151, Kyiv, Vynnytska street, 10, ap. 317 Kyiv, Ukraine
Tel.: 246-24-34. Fax: (044) 246-24-34

Regarding the publication of their article, the authors need to communicate
with the secretary of the journal

Savenkova Tatiana

T.: (044) 246-24-34 E-mail: tanya_saven@ukr.net
www.legal.nam.edu.ua

INSTRUCTIONS TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL NEW REQUIREMENTS FOR ARTICLES

Articles sent to the Editor of «Juridical science», according to the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine decree №7D05/1 dated January 15, 2003 «On increasing demands for specialized issues listed in HAC of Ukraine» should include the following:

- A scientific article should be relevant, with clearly defined problematic issues, include scientific positions developed by the author, the conclusions of scientific and practical importance of scientific work; including determination of UDC.

- The paper should include the following elements:
 - a problem and its relation to important scientific and practical tasks;
 - analysis of recent researches and publications on the issue to be considered;
 - definition of specific issues that are not solved in the problem for research chosen;
 - formulation of the objectives of the article;
 - summary of the main conclusions of the study;
 - conclusions of this study;
 - in the article should be no less than 15 references;
 - internal structure – sections with names or selected parts.

English.

- Name, surname and title of the article in addition to the Ukrainian language should be also in English.
- References to this or that research should be placed in brackets according to the number of mentioning in the list of references with indication of appropriate page ([3, p. 12]).

A list of sources at the end of the article are compiled in accordance with International Standard of Ukraine DSTU GOST 7.1:2006 «A System of Standards on Information, Librarianship and publishing. A Bibliographic Notation. A Bibliographic Description. General Requirements and Rules of Composition». Also in the source list has to be at least 5 English language references.

- After he references are added abstracts and keywords in three languages (Ukrainian, Russian and English).

- Abstracts should include: an author's name, a title of the article in (Ukrainian, Russian and English) languages. The authors should pay attention that there should be an abstract in English and half a page A-4 (in a separate file).

- The English text should be executed at the professional level of language proficiency. In the case of a text translated, for example, through the Internet Translator (Google, etc.), or unprofessional, the article will not be accepted for publication.

The article and the abstract should be named:

1. issue number should be placed before the name (11, 4, 7, etc.);
2. dot after the number of issue you should place 2 last figures of the year (14, 15, etc.);
3. underscores (_), then the type of document note – abstract topic – Article;
4. after the title of the articles, underscores (which separate code with the author's name) you should place the author's last name, name in English and initials.

Example: 11.14_note_Olenenko A.doc (where «note» – markS annotations) or 11.14_ topic _ Olenenko A.doc. (Where the topic – refer to the article).

- Publication (title, information about author, text, references, abstract, and keywords) should not exceed 20-30 000 signs.

Additions to the scientific article:

- An electronic version of the article in a format MS Word (docx or doc);
- Information about the author in Ukrainian and English (surname, first name, middle name (in full), academic degree, academic status, place of work and position, mailing address, telephone number);

- A statement signed by the author (s) that sent the article is had been not printed and have not given to any other editions;

- a photo of the author (s) in the format jpg, tif;

- Qualitative illustrative materials supplied by a name and number suitable for scanning;

- Extract from the minutes of the Department with recommendation of the article for publication, duly certified (for the Articles of Ph.D., graduate students and adjunct academic degree).

- An article submitted to the editor without complying with these requirements shall not be published.

- All the authors to note: when supplying article necessarily indicate a brief information about the author, telephone and your own e-mail to ease communication with authors.

Editors reserve the right to review, edit, and reduce decline articles.

For authenticity of the article the author is responsible for.

The royalties are not paid for the publication.

Reprints of published materials in the journal are made only with the permission of the author and the publisher.

Available materials are not returned.

Higher education institution «National Academy of Management»

SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

«Juridical science»

03151, Kyiv, Vinnytska street, 10

Тел. (044)246-24-34